

HOLMI

XV. évfolyam 5. szám

2003. május

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Parti Nagy Lajos*: Őszi Hedwigek (új folyam) • 575
Nádasdy Ádám: Részletek egy új „Rómeó és Júlia”-
fordításból • 579
Móricz Virág naplójából (II) • 589
Határ Győző: Élők • 609
A zuhogónál • 610
Szép öregség • 611
Horváth Elemér: zephyr • 611
julie vellay • 612
gottfried benn • 612
Jász Attila: A mu-száj • 613
A tenger • 613
Szakács Eszter: Théra • 614
Podmaniczky Szilárd: Idegpályáim emlékezete • 615
Antal Balázs: Talált gyerekek utcája • 620
Berkes Tamás: Forradalmár és rendőrbesúgó
(Arcképvázlat Karel Sabinárol) • 633
Turbuly Lilla: Négy hangra • 637
Czilczér Olga: Felvétel indul • 637
Telefonhang • 638
Czigány Magda: Művész a gépben: a komputer-
művészetről • 639
Vörös István: A varrónő utolsó hete • 650
Szabó Márton: A társadalom mint beszélgetés
(Hans-Georg Gadamer
hermeneutikájáról) • 652

Szabó T. Anna: Előbb a fény • 666
Holdtölte • 666
Itt élők jártak • 667

FIGYELŐ

- Lackfi János–Báthori Csaba:* Két bírálóat egy könyvről
(Szabó T. Anna: Fény) • 669
- Demény Péter:* Találtam egy verset. A menyét
lányoma (Balla Zsófia:
Levél egy ifjú költőhöz) • 677
- Vári György:* Szabadulás és ígéret, avagy
a családtörténet hasznáról és káráról
(Nyerges András: Voltomiglan) • 681
- Boldizsár Ildikó:* Dömdödöm, akarom mondani: trapiti
(Darvasi László: Trapiti, avagy a nagy
tökfőzelékháború) • 686
- Harmat Pál:* Egy keletnémet pszichiáter
visszaemlékezései (Friedrich Rudolf
Groß: Jenseits des Limes. 40 Jahre
Psychiater in der DDR) • 690
- Lator László:* Szász Imre emlékezete • 693

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Parti Nagy Lajos

ŐSZI HEDWIGEK

(új folyam)

(trágyalé)

Hedwig napján a szélre holdra
volhatna, mégsincs szép szavam,
ki a disznószart viszi-hordja,
annak nehéz árnyéka van.
Szívében vad sertések ülnek,
s ha caplat Wiepersdorf felé,
csizmája orrán úgy vegyülnek
az égi fény s a trágyalé,
mint útban elhányt, modoros
hangzatkám: egyrészt csiga nyálja,
másrészről másám tünde sálja,
s midőn a durva traktoros,
a körmös éjfél lel reája,
engem fojt meg, ha rátapos.

(vadászímezés)

A „Blondel” erre hírhedt duska-hely,
mind bűnre szisszen tükrében beretvád,
az őszi éjben vértolult kehely,
hol minden nyikhő londínér eret vág.
A kaffát gróf és bárók főzetik,
kepednek ott a nadrák és zekék,
mellre szíván a hús vad gőzeit
sikojtoznak a szobaőzükék.
A pissoirban baszdüh vadkanok,
bár sliccükön csak véres szőr ragyog,
egy lepkeért a holdat felverik,
s elvircsolódván fényes reggelig,
nyakuk körül a foncsor zúz nyakörve,
ott lógnak fejjel a törött tükörbe’.

(faól)

Magát ha olykor összetuszkolá,
miért kér engedelmet, Istenem,
e porhüvely, ha csálé engedem

egy maszk alól egy másik maszk alá,
s mért reszket mint a nyirkos, halk faól
mélyén a mérgezhúsú állatok?
Akit legyűrnek fütykös bánatok
vagy butykosába gyűr az alkohol,
az birkamód mért engedelmegek,
hisz így vagy úgy, de egyként meglakol,
ha alcohol, ha mélakórbeteg?
Rossz önrugó, kit önrugója nyom,
egy elsovárgó, lelkedő barom,
bocsájtssd reá fertőtlen felleged!

(hulahopp)

Hallom, mondád, a halnak nincs hazája,
nem köti könyv, veranda, szilvalekvár,
hogy élethosszan zérót mond a szája,
s hogy nincs is szabadabb a halaknál.
Hogy siklik, ám nem ősi rögebe siklik,
s nagy hulahopp csak éji éneke,
pikkelyzetén a küllők, fischbiciklik
merő hidegvér, oxigénzene.
Holott a halban nyári szív telet,
nem árul ponyván szívszódát darabra,
hanem befordul dobbanásival
a fenhezüst alá, a mély iszapba,
hol pontosan, mert némán énekel:
itt élne hal.

(teremőröm)

Szieszta kályhám propán és bután
börög, s ott gubbad bennem dőre,
hév sóhajokkal őszi délután
múzeum-lelkem buzgó teremőre.
Rángat bévül e bős orángután,
zablátlan kedve kicsorog a kőre,
s még én legyek a lupanárja tán,
bennem ugorgyék sebtén rá a nőre?
A blondelben és pucérban levőre,
mely lóg a húsban természet után,
félhomályomban hájban és keretben –
épp nem rikoltja bennem, hogy „előre”,
szieszta közben, míg én hógutám
alatt guborgok Őreá meredten.

(holdas kisolló)

Látományimra semmi ok,
falam vad tölgyfák mancsa pedzi,
hiába párbaj és bírok,
e morphi' rém elmém kikezdi.
Óh, árnyak istennéje, Hedwig,
a szurtos, őszmély papírok
alól a lélek nyirka meddig
fölér ma, játszódván nyírok
belőle medwét, szisszen éles,
holdas kisollóm, úgy bírok
csak ohnedich meglenni édes,
mint árnyjátéki mártúrok,
lám, ennyi kell a szenvedéshez,
árny, olló, játék, ősz, nyírok.

(a hattyú és a szú)

Az ember végül kövér vagy sovány,
pucája jégbe hűl vagy fönn lobog,
elő-nyereg a Szent-Mihály lován,
felejtés ellen szemfedőn a bog.
A hattyú, mely tán benne barcogott,
ki sem köhint a kormos szárny alól,
s mi rózsafényben hév tüzet fogott,
a szent poézis fészke már csak ól,
peshedt odú, mely régtől tart lakót,
s nem elvert grófot, úzótt herceget,
hanem a szút, ki buzgón perceget,
s egy nap föláll a gyászos, satnya porból
leporol térdet, könyököt, zakót,
s kikéri majd legfő részét a torból.

(a vaddohány)

Harisnyabarna gyapjas csónakok
Hedwig napján a réteken,
a vaddohányok vad kisasszonyok,
eveznek vőlegénytelen.
Beh furcsa hely egy vaddohányi sajka,
beh telve van harappal, szenvedéllyel,
miképp az angyalok nagy ajka,
kik holdas kacabákban rínak éjjel.

Elülnek pudvás, őszi ág tövén,
szép selymük dérrel eldidergetik,
és téli vőlegényük megjövén,
mint birkaollót halkan szétteszik,
s megint előlről, így jár mindahány,
a vaddohány.

(gázolaj)

Hedwig napján erőst dohányszom,
kátránymagamban gubbadok,
s csak elnyelem, ki nem bocsájtom,
mint bányató a csillagot.
Szegény szívem nyirokba gázol,
vak holdnyirokba, s bármi ez,
legmélyemül nem is hiányzol,
és nem foghatlak semmihez.
De ha az égnek kútja nő,
hol hajdan ágak volt ere
az éjidőn a rekkenő
hús gázolajban feldereng,
mint vadlibák szakála leng
ölednek csípős kendere.

(ártány és szerelem)

Ahol a hibbant titkok égneek,
száj arról úgyse' szólhatik,
minek kell nékem több elégnek,
mint ha a sertés jóllakik?
Setét likán a rongyos égneek
nem látok, csak az ólakig,
mivégre akkor szenvelegnem,
mért tiszta alsó, tiszta rím?
A Hedwig-napi fellegekben
körülvésznek a disznaim,
mondschein azt meg nem perzseli,
körmöm törött, szívem süket,
egy brandenburgi Berzsényi,
vakargatom a szőrüket.

Nádasdy Ádám

RÉSZLETEK EGY ÚJ „RÓMEÓ ÉS JÚLIA”- FORDÍTÁSBÓL

Nemrég készültem el Shakespeare RÓMEÓ ÉS JÚLIA-jának új fordításával, melyből itt három részletet mutatok be: Mercutio monológját Máb királynőről és az álmokról, Rómeó és Júlia első párbeszédét megismerkedésükkor, valamint második beszélgetésüket ugyanaznap éjjel.

Ebben a darabban Shakespeare háromféle szövegformát használ: leggyakoribb a rímtelen jambus („blank verse”), de bőven van rímes jambus („heroic couplet”), valamint vannak prózai részek. Ezt a hármasságot megtartottam, hiszen a háromféle formával a szerző nyilván háromféle hangulatot, szereplőtípust, drámai helyzetet kívánt jellemezni. A verses részekben a jambust a magam füle szerint értelmeztem, s ebben némileg eltérek a magyar verselési hagyománytól. Az én hallásom, ritmusérzésem a jambust „nyugat-európai” módon fogja föl, azaz a jambus általános alapképletét – a „könnyű-nehéz-könnyű-nehéz...” szótagváltakozást – én elsősorban hangsúlytalan és hangsúlyos szótagok váltakozásának tekintem. Egy-egy jól elhelyezett hangsúly mintegy kijelöli a sor vagy a sorrész ritmusát. Figyeljük meg alább a Máb-monológ 50–52. sorában a *valamit, hazudik, tagadja* szavakat: mindegyik rövid szótaggal kezdődik, én mégis nehéznek „adom el”, azon az alapon, hogy erős hangsúly esik rájuk: *valamit, hazudik, tagadja*. A színész is természetesen ide fogja tenni a hangsúlyt, s így a hallgatóban – reményeim szerint – kellőképp megszületik a jambusérzés a kérdéses sor hallatán. A magyar verselési hagyomány ismerte és engedte a hangsúly illetén érvényesítését, ám ezt ilyen mennyiségben túlzásnak tekintette volna, mert (a klasszikus ókori mintákat követve) elsősorban rövid és hosszú szótagok váltakozásaként fogta föl a jambust.

A kiejtés, különösen a hangok hosszúsága-rövidsége tekintetében nem a Tudományos Akadémia normáit követtem, hanem a saját beszédszokásomat. Úgy vélem, verselő ember – bármely évtizedben vagy évszázadban dolgozik is – nem tehet mást. Megette a fene, ha a költők nyelvhasználatukban valamilyen akadémiai normát követnek: az mindig a kultúra hanyatlását, az illető irodalom kiüresedését jelzi. Én például rövid hangot ejtek a következő szavak dőlt betűs helyén: *kíván* (kiván), *gyűrű*, (gyűrű), *áhitó* (áhitó), *menyország* (menyország), *tűnik* (tünik). Ezt a sorok utolsó jambusában írásban is jelzem, hogy a színésznek sugalmazzam, mintegy lekottázom az általam elképzelt kiejtést, tehát pl. *áhitó*. Mindez természetes, csak azért hozom szóba, mert a hazai köznevelés nyelvi konzervativizmusa miatt sokan azt hiszik, hogy például a *kíván* szó „valójában hosszú *i*-vel van”, csak legföljebb egyesek (vagy akár a többség) röviddel mondják. Nem; a *kíván* helyesírású szó rövid *i*-vel van annak, aki röviddel mondja, hosszúval annak, aki hosszúval, s verstani szempontból mellékes a konvenció, mellyel (az Akadémia javaslatát követve) e szót le szoktuk írni.

A szóhasználatban, nyelvtanban igyekeztem csakis mai eszközöket használni, mert Shakespeare is így írt: általában nem használt régiességeket a maga korának nyelvéhez képest, vagy ha igen, azt szándékosan tette, stílárís eszköznek használva az archaizmust (ilyenkor persze ezt a fordításban is igyekeztem visszaadni). A Máb-monológ-

ban és a megismerkedési szonettben irodalmibb nyelvet adok, mint a darab más helyein, például *mely, ki* (= aki), *orrát* (= az orrát), *ágál, nemzette, üdvöt áhító*. Az itt közölt, eléggé költői hangszerelésű részekben nem tudtam elkerülni az *éj* szót, holott már egyáltalán nem használjuk, de az *éjszaka* sajnos túl hosszú (és az *éj*nek persze van egy „poétikus” jelzőfunkciója, hangulatfestő hatása, ami nem baj egy ilyen darabnál).

A RÓMEÓ-ból már több magyar fordítás készült, ezek közül három tekinthető hatásában jelentősnek: Szász Károly (1871), Kosztolányi Dezső (1930), illetve Mészöly Dezső (1953) munkája. (Említsük meg, hogy a Máb-monológot Arany János is lefordította.) Szász nyelve már a maga idejében is régies volt, s ma végképpen az. Ám a huszadik század derekán készült fordításokban is találunk olyan fordulatokat, mint *adsza hát, éh* (= éhes), *ehol, loppal* (= lopva), *kincseért* (= kincséért), *jöszte, lehed* (= leheleted), *ennen* (= saját), *ez átok* (= ez az átok), *dús* (= gazdag), *véle, -tül* (= -től), *hadakoz* stb. Ezeket kerültem, mivel a mai fül számára már erős archaizmusok. Használatukat ott látnám indokoltnak, ahol az eredetiben is archaizmus van (vagyis e darabban szinte sehol). De kényesen ügyeltem az olyan szavak használatára is, mint az *ifjú*, mely a természetes beszédből már kikopott, ezért csak olyan kifejezésekben éltem vele, melyek valamiért stilizáltak, nem mindennapiak, mint *az ifjú gróf, az ifjú férj, ifjú vére*, vagy Capulet meg Lőrinc barát szónoklataiban; de *fiatalt* írtam a természetesebb beszédhelyzetekben, például amikor anya a lányának arról beszél, hogy ilyen fiatalon is lehet már szülni.

Mindezek eredményeképpen nem volt könnyű dolgom, hiszen túlzottan „előremenekülni” sem akartam, nem akartam a legújabb szó- vagy nyelvkincs nagyon friss termékeit beleszőni a szövegbe (tehát olyanokat, mint *bedühödik, ne nézz hülyének, lepusztult*), mert ehhez meg túl konzervatív vagyok. Így aztán saját mozgásteremet jócskán beszűkítettem, a szereplőket (nyelvi értelemben) egyfajta semleges természetességgel igyekeztem beszéltetni. Itt most csak a nyelvről beszélek, tehát nem arról, hogy *mit* mondanak (abban Shakespeare-re hagyatkoztam, ha furcsát írt, én is furcsát írtam), hanem, hogy *hogyan* mondják. Ez annál is érdekesebb volt ebben a darabban, mert itt egy ízig-vérig polgári világot kellett megjeleníteni: nem királyok, ókori hősök vagy erdei manók világát, hanem rendes városi embereket, ahol van gazdag és szegény, művelt és műveletlen, fiatal és öreg, de alapvetően mindenki lakosság. (Ebből egyedül a Herceg szövegei lógnak ki, ő afféle konvencionális mesealak, nem is igazán szereplője a drámának.)

Sajátos dolog a magyar igényes fordítói gyakorlatban az idegen szavak ügye. Idegen szón most az olyan szavakat értem, melyeket a mai magyar fül idegennek, azaz jövevényszónak érez, például *probléma, reális, korrupció, irritál*. Ezeket hagyománytiszteltből kerültem, mert így tanultam elődeimtől, de közben nem volt tiszta a lelkiismeretem, hiszen ezek nagyon is szerves részei a mai magyar nyelvnek. Ráadásul Shakespeare a maga idejének legnagyobb idegenszó-importőre volt, dúskált a (nemritkán sznobos vagy tudálékos) latin–francia szavakban, s a nagy OXFORD ENGLISH DICTIONARY számos jövevényszó első angol nyelvbeli előfordulását éppen Shakespeare-ben jelöli meg. Mint Heltai, Molnár vagy Szép Ernő a magyarba, úgy öntötte az idegen szavakat az angolba, divat is volt ez akkoriban. Igen ám, csakhogy a magyar fordítói hagyomány, különösen a klasszikus irodalmi szövegekben (s mi az, ha nem a RÓMEÓ ÉS JÚLIA?) mindig tartózkodott ettől, s emiatt a színpadravitelük sok néző számára stílusterést, sőt komikus hatást válthat ki. Nem mertem komoly jelenetben olyat leírni, hogy „Milyen szimpatikus fiú”, vagy „Itt csak egy drasztikus megoldás segít”, mert a magyar néző Shakespeare-elvárásait ez túlzottan fölforgatta volna. Talán egy-két generáció

múlva (íme: Shakespeare-fordításban ehelyett „nemzedéket” írnék!...) már ez is lehet: itt megint konzervatív voltam. Egy-két helyen, főleg az ironikus vagy komikus részekben meg az alsóbb osztálybeli szereplők beszédében azért megengedtem magamnak ilyesmit: Mercutio „herpesz”-ről beszél a Máb-monológban, Rómeó azt mondja: „*Ez túl fantasztikus, hogy igaz legyen.*” Másutt Benvolio azt mondja: „*Ez túl van dimenzióválva*”, Péter (a vicces szolga) meg azt, hogy „*fortisszimó*” – de kevés ilyet csináltam.

A sorokat általában tiszteltem: amit Shakespeare egy sorba írt, azt én is egy sorba igyekeztem beszorítani. Ha nem fért bele minden, akkor inkább elhagytam valamit. Úgy vélem, annak mérlegelése, hogy egy verses (tehát zárt szótagszámú) szövegben mit kell elhagyni és mit megtartani, a fordító egyik legkényesebb és legizgalmasabb feladata. Csak igen ritkán döntöttem a tartalom javára és a sorkeret rovására, azaz-hogy sorokat toldjak be azért, hogy mindent el tudjak mondani. Ezt tettem például a Máb-monológ 71–73. soránál, valamint az erkélyjelenet 156–157. soránál, ahol Shakespeare pompás tömörségét feláldoztam az érthetőség kedvéért.

A Máb-monológ

(I. felvonás, 4. szín, 50–103. sor)

A baráti társaság (Rómeó, Mercutio, Benvolio és más fiúk) véletlenül megtudták, hogy Capuletéknél álarcosbál van, s elhatározták, hogy hívatlanul odamennek. Útban a helyszín felé Rómeó közli: rossz előérzetei vannak. Mercutio ezzel a hosszú monológgal válaszol, ami a dramaturgiát ugyan nem viszi előre, de a szereplőket és a darab hangulatát segít felfesteni, különösen Mercutio nyugtalan, szarkasztikus, keserű lelkét, mely mintegy Rómeó rosszabb (s így érdekesebb?) fele. Léte, jelenléte zavarja Rómeót; bármilyen jó barátok, Mercutiónak félre kell állnia, s Rómeó éppen az ő halálától kezdve (sőt éppen annak révén) válik felnőtté. A monológban Mercutio szájába adtam a kevésbé irodalmi *herpesz*, *sikerdíj*, *kenőpénz* szavakat, de erre részben az eredeti is feljogosít, meg aztán szerettem volna stílusát karcossá, sőt enyhén kellemetlenné tenni.

Máb királynő, azaz Queen Mab az ír-kelta babonavilág meglehetősen kevésbé ismert alakja. Megjegyzendő, hogy a „Mab” nevet gyakran lotyókra használták, ráadásul a *queen* ’királynő’ hasonlóan hangzott, mint a régies *quean* ’nőszemély, lotyó’. Olyasféle áthallást eredményezhetett tehát, mint a mai magyarban a „madám”, melyet finom hölgyekre és bordélyosnőkre egyaránt használunk. A 68–69. sor azt a tréfás mondást bontja ki, hogy a lusta lányok ujjáiból kukacok kelnek ki. A 80. sorban az „*adó-malac*” arra utal, hogy a papnak minden terményből és szaporulatból, így a disznó eléréséből is járt egy tized (egyházi adó, „dézma”). Arany János Máb-fordításában „*dézma-süldő*”-nek (pontosabban „*dézma-süldő*”-nek) nevezi; ez akkoriban nyilván közérthető volt – ma, megvallom, még az én „*adó-malac*”-om érthetőségében sem vagyok biztos.

RÓMEÓ	Álmodtam valamit.	
MERCUTIO	Én is!	
RÓMEÓ	Te mit?	50
MERCUTIO	Hogy aki álmodik, az hazudik.	
RÓMEÓ	Ha tagadja, hogy mind valóra válhat!	
MERCUTIO	Ó, akkor Máb királynő járt ma nálad!	
	A bába-tündér, aki álmainkat segít világra hozni! Oly picurka, mint vésett kő a bíró gyűrűsujján; pöttöm parányok húzzák kocsiját	55

	az alvó ember orrának hegyén. A hintaja egy üres mogyoró, mit mókus vésett, kukac bácsi fúrt:	60
	ők gyártják régtől a tündérkocsit. A küllők: szitakötők lábai, a kocsitető: néhány szöcskeszárny, a gyeplő finom pókháló-fonat, a kantár vízbe mártott holdsugár,	65
	az ostor ökörnyál, nyele tücsökcsont. Egy szürke ruhás szúnyog a kocsis, akkora sincsen, mint a görbe pondró, mely lusta lányok ujjában terem.	70
	Így vágtat éjjelente át meg át a szerelmesek agyán, s álmaik rögtön a szerelem körül forognak;	71/a
	az udvaroncok térdén, s ők azonnal térdhajtást álmodnak, pukedlizést;	72/a
	az ügyvédek kezén, s már szinte fogják az álombéli sikerdíjukat;	73/a
	a hölgyek ajkán, s álmuk csupa csók (bár Máb gyakran herpesszel gyötri őket, ha szájuk édességtől rossz szagú).	75
	Egyszer egy bíró orrán vágtat át, s az máris kenőpénzről álmodik; másszor egy papnak csiklandozza orrát az adó-malac farkának hegyével,	80
	s az jobb állásba álmodja magát. Másszor egy katona nyakán robog, ki álmában már torkokat nyiszál, falat tör, cselet vet, spanyol karddal ágál, majd feneketlen áldomást iszik;	85
	aztán dobsót hall, erre fölriad, ijedten elszentséggel egy fohászt, s alszik tovább. – Ó az a Máb királynő, aki a lósörényt éjjel befonja, a lompos haját csomókba sűti,	90
	s ha kibogozzuk, abból baj lehet. Ő a lidérc, ki teherként nyomódik a hanyatt alvó lányra; így tanítja a viselendőket jól elviselni. Ő az, aki...	
RÓMEÓ	Elég, Mercutio, elég!	95
	A semmiről beszélsz!	
MERCUTIO	Az álmainkról, melyek a tétlen agy szülöttei, az üres képzelet nemzette őket: ez híg anyagú, mint a levegő,	

s a szélnél is szeszélyesebb, mely egyszer
Észak fagyos keblének udvarol,
majd mérgesen hátat fordít neki,
és elszelel a langyos Dél felé.

A megismerkedési szonett

(I. felvonás, 5. szín, 92–109. sor)

A fiatalok első párbeszéde kifogástalan szonett formájában van megírva (92–105. sor). Shakespeare egyfelől nyilván a zeneiség, az édesség netovábbját kívánta ábrázolni (mint egyfajta nyelvi oázist a kavargó és ellenséges elemektől sem mentes Capulet-bál kellős közepén), másfelől az öntudatlanul és azonnal megtalált harmóniát. De emellett azt gondolom, hogy szerzőnk a beszélgetést kezdeményező Rómeó idealizált, divatos könyvekből tanult szerelemfölfogását is jellemezni kívánta. Rómeó a szerelem terén egyelőre elméleti szakember, afféle széplélek. Most váratlanul meglátja Júliát, s tüstént félreteszi addig istenített (de meg nem kapott) szerelmét, egy bizonyos Rozalint. Érti, hogy itt most valami egészen másról van szó, hogy valami elemi és ösztön-szintű dolog tör rá: oda is lép a lányhoz, férfiasan, veszélyekkel dacolva, ám amikor kinyitja a száját, mégiscsak egy szonett első szakasza jön ki belőle. Az egészen más temperamentumú Júlia igazi női ösztönnel megérzi: ha ennek a fiúnak szonett kell, hát legyen szonett, s belemegy a játékba, visszaválaszol a következő négy sorossal. Ettől kezdve szinte soronként kapkodják egymás szájából a szöveget, s a szonett csókkal végződik. Az első, kerek szonett után újabb szonettet kezdenek, ám annak negyedik sora után a Dajka megszakítja párbeszédüket. A 109. sorban Júlia válasza ravaszul többértelmű: „*You kiss by th' book.*” Nyersfordításban: „Maga (a) könyv szerint csókol.” Ezt fordíthatjuk úgy, hogy „kiválóan, mesterfokon” – de valahogy egy jó csók után nem ezzel szoktuk elismerésünket kifejezni. A mondatban az is benne van, hogy „hibátlanul, precízen, főrshiftosan, mintha könyvből olvasná”, ami azért már enyhe (vagy nem is olyan enyhe) iróniát visz a bókba. Hiszen például a jó táncos sem az, aki a táncot könyvből leírta centiméterre betartja. Nem tudom, hogy az én megoldásom („*Úgy csókolsz, mint a könyvben!*”) meggyőző-e – ne feledjük, közben a rímet és a szótagszámot is be kell tartani! –, de valahogy ki akartam fejezni, hogy Júlia már itt szembesül azzal, hogy a fiú kissé „elméleti” karakter, aki mintha magát az életet is illemtani, udvarlási vagy költészeti kézikönyvből tanulta volna.

A 94. sorban a „*zarándok*” szóhoz hozzá szokták fűzni, hogy föltehetőleg Shakespeare is tudta, hogy a Rómeó név jelentése „Rómát járt zarándok” (olasz *roméo*). A színházi hagyomány szerint Rómeó zarándokjelmezben van. A 98. sorbeli „szent” játékosan egy templomi szoborra érthető, melyhez Rómeó tiszteletlenül hozzáér, de amely nem veszi rossz néven a „hívó” túlbuzgóságát.

RÓMEÓ	(<i>megfogja Júlia kezét</i>) Ha méltatlan kezemmel meggyalázok egy szentélyt, szép nyugalmát háborítva, a két ajkam, két piruló zarándok, e durvaságot csókkal elsimítja.	95
JÚLIA	Jó zarándok, ne bántsod a kezedet, hisz jámborság mozgatja, semmi más. A szentet hívó kéz érinti meg, s a zarándokok csókja: kézfogás.	
RÓMEÓ	S vajon a szenteknek nincs ajka, szája?	100

JÚLIA	Van, zarándok; csak imára való.	
RÓMEÓ	Engedd, szép szent, hogy most ajkam csinálja, mit eddig kezem, üdvöt áhító.	
JÚLIA	A szent nem mozdul – bár nem szívtelen.	
RÓMEÓ	Ne mozdulj hát, s imám bevégezem. (<i>Megcsókolja.</i>)	105
	Ajkam bűnét elvette ez az áldás.	
JÚLIA	A bűn átugrik szájról szájra könnyen.	
RÓMEÓ	Bűn, tőlem hozzád? Mily édes kihágás! Most add vissza. (<i>Megint megcsókolja.</i>)	
JÚLIA	Úgy csókolsz, mint a könyvben!	

Az erkélyjelenet

(*II. felvonás, 2. szín, 2–193. sor*)

A bál után Rómeó kinyomozza, hol van Júlia ablaka és hogy lehet a kerten át megközelíteni. Júlia váratlanul megjelenik fönt, és – az ott bujkáló Rómeót észre sem véve – hangosan kiönti szívét. Rómeó előlép, s innen indul a szerelmi jelenet, melyet hagyományosan „erkélyjelenetnek” nevezünk, bár a Shakespeare kori kiadásokban erkélyről szó sincs. Figyeljük meg, hogy általában Júlia a józanabb, gyakorlatiasabb, Rómeó még mindig a fantáziáit akarja megvalósítani, nem egy hús-vér nővel való kapcsolatát sínre tenni.

A 7. sorban a „*ne légy a szolgálója*” a korabeli rutinköltészet konvencionális utalása: ne a sápadt, szűz Holdat (azaz Dianát) szolgálj, ne maradj szűz. A 8–9. sorban a „*zöldes-vérszegény*” egyrészt a vérszegénységre mint hagyományos betegségre utal (mely főleg fiatal nőket érintett), másrészt a Hold zöldes-ezüstös színére, harmadszor arra, hogy zöldből és fehérből összevarrt ruhát csak az udvari bolondok viseltek. Mármost aki Dianára felesküszik, az mintegy rendjének tagjává („apácájává”) válik, és színeit (s egyben a vérszegény szüzességet) mint egyenruhát viseli. Ha Júlia hallaná, azt mondaná: „*You speak by th’ book.*”

A darab leghíresebb sora, a 33. az eredetiben: „*O Romeo, Romeo, wherefore art thou Romeo?*” Szász Károly megoldását vettem át én is. Jegyezzük meg, hogy Juliának per sze nem Rómeó keresztnevét, hanem családi nevét, a Montague-t kellene fájlalnia (mint alább teszi is).

Júlia sem műveletlen (sőt, ő inkább hoz konkrétumokat). A 92–93. sor idézet Ovidiustól (A SZERELEM MŰVÉSZETE I. 633.), míg a 161. sorban említett Echo (Ekhó) görög mitológiai nőalak, aki reménytelen szerelmében elsorvadt, s csak a hangja maradt meg. Barlangokban élt, ott feleltetett az embereknek (innen a visszhang neve).

*Júlia megjelenik fönt, de Rómeót
nem veszi észre.*

RÓMEÓ	De csend – ott fény gyullad egy ablakon! Az ott kelet és Júlia a nap! Kelj föl, napom, s az irigy holdat öld meg, a bánattól úgyis halálra sápadt, hogy te, a szolgálója, vagy a szebb! Ne légy a szolgálója, ha gonosz, egyenruhája zöldes-vérszegény, mint udvari bolondé. Ne viseld. –	5
-------	--	---

	Ó az! A mindenem! Az én szerelmem!	10
	Bár tudná is, hogy az!...	
	Beszél, de nem mond semmit; kit zavar?	
	A szeme társalog, s én felelek. –	
	Elbízom magam. Nem hozzám beszél.	
	Az égbolt két legszebbik csillagának	15
	más dolga van, s ezért most arra kéri	
	a két szemét, hogy ragyogjon helyettük.	
	És ha az ő szeme már fönt ragyogna,	18/a
	a két csillag meg itt, az ő fejében,	
	az arca szégyenszemre túlragyogná	
	a csillagokat, mint lámpást a nap.	20
	Szeme az égből oly fényt szórna széjjel,	
	hogy sok madár azt hinné: nincs is éjjel...	
	Hogy támasztja az arcát a kezén!	
	Bár lehetnék kesztyű azon a kézen,	
	s érinteném!	
JÚLIA	<i>(hangosan, de magának)</i> Jaj, Istenem.	
RÓMEÓ	<i>(halkan)</i> Beszél!	25
	Beszélj még, fényes angyal, te, aki	
	ma éjjel oly dicsőn lebegsz fölöttem,	
	mint a mennyország szárnyas hírnöke	
	fönt, a kifordult szemmel bámuló	
	halandók feje fölött, mikor épp	30
	egy lustán dagadó felhőre pattan,	
	s a levegő ölében ellebeg.	
JÚLIA	<i>(hangosan, de magának)</i> Ó, Rómeó, mért vagy te Rómeó?	
	Mondj le nevedről, tagadd meg apádat –	
	vagy esküdj meg, hogy örökké szeretsz,	35
	és én nem leszek többé Capulet.	
RÓMEÓ	<i>(halkan)</i> Hallgassam még, vagy szóljak közbe most?	
JÚLIA	<i>(hangosan, de magának)</i> Csak a neved, az ellenség nekem;	
	te te maradsz, akárhogy hívnak is.	
	Mi az, hogy Montague? Se kéz, se láb,	40
	se kar, se arc, se más, ami valóban	
	az emberé. Hát legyen más neved!	
	Mit ér a név? Aminek neve „rózsa”,	
	az más néven is éppoly illatos.	
	Rómeó is, ha más nevet viselne,	45
	drága maradna és tökéletes,	
	mint most. – Vesd le a neved, Rómeó,	
	mely nem is részed, és cserébe engem	
	végý mindenestül!	
RÓMEÓ	<i>(hangosan)</i> Úgy legyen! Te mondtad!	
	Ha szeretsz, átkeresztetem magam,	50
	és mostantól nem leszek Rómeó.	
JÚLIA	<i>(hallja, de nem látja)</i> Ki vagy te, hogy az éj leple alatt	
	így a lelkembe sétálsz?	

RÓMEÓ	Név szerint nem tudom megmondani, ki vagyok. A nevemet, szép szent, utálok én, mert az a név ellenséged neked. Ha papíron volna, most összetépném.	55
JÚLIA	A fülem tán még száz szót se ivott a beszédedből, s már fölismerem! Nem Rómeó vagy, az a Montague?	60
RÓMEÓ	Egyik se vagyok, ha nem kedveled.	
JÚLIA	Hogy jöttél be ide, és mit akarsz? A kertfal magas, átmászni nehéz; a hely számodra maga a halál, ha itt találhatnak a rokonaim.	65
RÓMEÓ	A vágy röpített át a falakon, hisz nem állhatja útját holmi kő; a vágy, amit tud, megteszi merészen. A rokonaidtól nem félek én.	
JÚLIA	Ha itt meglátnak, azonnal megölnék.	70
RÓMEÓ	A szemed hússzor annyira veszélyes, mint az ő kardjuk. Nézz rám édesen, s az páncél gyanánt véd majd ellenük.	
JÚLIA	Az istenért, nehogy meglássanak!	
RÓMEÓ	Elrejt előlük az éj köpenye. Ha nem szeretsz, nem baj, ha itt találhatnak; öljön meg inkább most a gyűlölet, mint hogy szerelmed nélkül nyomorogjak.	75
JÚLIA	Ki mondta meg, hogy hogy találsz ide?	
RÓMEÓ	A szerelem sarkallt, hogy kinyomozzam; tudást adott, én meg hozzá szemet. Én nem vagyok hajós, de tengerek legtávolabbi partjaira is elhajóznék ily drága áruért.	80
JÚLIA	Az arcomat mint maszk fedi az éj, különben pirulhatnék mindazért, amit az előbb hallottál a számból. Illene, persze, finnyásan tagadni, hogy miket mondtam... Mit számít az illem? Szeretsz? Tudom, hogy azt monddod: „igen”, s én bízom benned. Mert ha esküdöznél, lehet, hogy rászednél. A szeretők esküszegéseit Jupiter is csak neveti. Édes jó Rómeó, ha szeretsz, mondd ki tisztán, egyszerűen. Ha úgy érzed: könnyen adom magam, hát lesznek durcás, szeszélyes, hideg, hogy udvarolhass – egyébként soha. Túlságosan szeretlek, Montague,	85 90 92/a 95

	ezért tán úgy tűnik: könnyű a vérem; de hidd el, drága ember, hübb leszek, mint akik számításból hűvösek. Én is akartam hűvös lenni, tudd; de te váratlanul tanúja lettél szerelmi sóhajomnak. Hát bocsánat: ne gyors szeszélynek tudd be vágyamat, melyre most fényt derített a sötét.	100
RÓMEÓ	Drágám, az áldott holdra esküszöm, mely ezüsttel hinti a lombokat –	
JÚLIA	A holdra ne esküdj, mert állhatatlan: változva futja pályáját havonta; nehogy szerelmed is olyan legyen.	110
RÓMEÓ	Hát mire esküdjek?	
JÚLIA	Ne esküdözz. Vagy ha akarsz, esküdj édes magadra: te vagy bálványozásom istene, és én hiszek neked.	
RÓMEÓ	Ha van szivemben –	115
JÚLIA	Ne esküdj mégse. Mert öröm, hogy itt vagy, de az nem, hogy már szerződést kötünk. Túl gyors, túl kapkodó, túl hirtelen, mint a villám, mely eltűnik, mire kimondanád, hogy „villámlik”. – Jó éjt. Szerelmünk gyöngye bimbóját a nyár virággá érleli lehelletével, mire legközelebb találkozunk. Jó éjt, jó éjt. A lelked pihenése édes legyen, mint szívemben a béke.	120
RÓMEÓ	Csak nem küldesz el, üres kézzel, így?	125
JÚLIA	Mit adhatnék a kezedbe ma éjjel?	
RÓMEÓ	Viszonzást vártam, édes vallomást.	
JÚLIA	Azt odaadtam már kéretlenül; bár ne tettem volna, s meglenne még!	
RÓMEÓ	Visszavonnád? De hát miért, szerelmem?	130
JÚLIA	Hogy újra adhassam, most már magamtól; hisz arra vágyom, ami már enyém. Szerelmi gazdagságom, mint a tenger, tágas és mély; minél többet adok, annál több jut nekem, mert végtelen. – Zajt hallok bent. Jó éjt, kedves fiú!	135

A Dajka bentről szólítja Juliát.

Jövök, Dadus! – Gondolj rám, édes Montague!
(*Indul be, majd visszafordul.*) Maradj kicsit még, mindjárt kijövök.
(*Júlia el.*)

RÓMEÓ Ó, áldott, áldott éjszaka. De félek,
 hogy éjjel lévén, álom az egész,
 túl fantasztikus, hogy igaz legyen. 140

Júlia megjelenik fönt.

JÚLIA Csak két szót, Rómeó, aztán jó éjt!
 Ha tisztességesek a vágyaid,
 ha házasságra gondolsz, úgy üzend meg
 (majd küldök hozzád holnap valakit): 145
 hol és mikor mondjuk ki az „igent”;
 én lábad elé rakom mindenem,
 s mint uramat követlek bárhová.

DAJKA *(bentről)* Kisasszony!

JÚLIA Jövök már! – Ám ha nem így gondolod,
 akkor könnyörgöm – 150

DAJKA *(bentről)* Kisasszony!

JÚLIA Azonnal jövök!
(Rómeóhoz) ...ne udvarolj, hagyj kínommal magamra.
 Holnap elküldök valakit.

RÓMEÓ A lelkem –

JÚLIA Ezerszer is jó éjszakát.
(Júlia el.)

RÓMEÓ Ezerszer rossz, magányban vágyni rád. 155
 A szerelmes úgy fut párja felé,
 mint iskolából haza a gyerek; 156/a
 de most, hogy szerelmemet itt hagyom,
 gyerek vagyok és tanulni megyek. 157/a
(Rómeó indul kifelé.)

Júlia megjelenik fönt.

JÚLIA *Hsszt, Rómeó, hsszt!* Hallod, itt a solymász,
 hogy büszke sólymát visszacsalogassa.
 Most rab vagyok, rekedt és halk szavú,
 de Echó barlangját is telezúgnám,
 hogy torka, mint az enyém, berekedne,
 míg ismételné, hogy „Rómeó”. 160

RÓMEÓ *(visszafordul)* Az én drágám szólítja a nevem!
 A szerelmesek szava színezüst,
 mint finom éji zene, ha fülelsz. 165

JÚLIA Rómeó!

RÓMEÓ Kicsi sólymom!

JÚLIA Holnap hánykor
 küldessek hozzád?

RÓMEÓ Délelőtt kilenckor.

JÚLIA Rendben. De mintha húsz év volna addig...
 Most nem tudom, hogy mért szoltam utánad. 170

RÓMEÓ	Hadd álljak itt, amíg eszedbe jut.	
JÚLIA	Ha itt állsz, akkor végleg elfelejtem, s csak az jut eszembe, hogy jó veled.	
RÓMEÓ	Akkor még állok, és te még felejts. Már nem is emlékszem, hogy hol lakom.	175
JÚLIA	Mindjárt reggel van; el kell küldjelek, de csak picit, ahogy a madarat kiengedi kezéből a gyerek, mint béklyókba tekert szegény rabot, majd kis selyemfonálon visszarántja, mert féltékeny a szabadságra is.	180
RÓMEÓ	Lennék a madarad.	
JÚLIA	Én is szeretném; de nem élnéd túl a kényeztetést. Jó éjt, jó éjt. A búcsú édes bánat: úgyis tudom, hogy holnap újra látlak! (<i>Júlia el.</i>)	185
RÓMEÓ	Szíved nyugodt, álmod békés legyen. Bár lennék én az álom szemedén! A szürke hajnal rákacsint az éjre, kelet felhőit csíkozza a fénye. A sötétség már foltos és szakadt, szétporlik a Nap kereke alatt. Most lelkiatyámhoz futok: segítsen, mert nálam boldogabb ma senki sincsen! (<i>El.</i>)	190

MÓRICZ VIRÁG NAPLÓJÁBÓL (II)

1956. XI. 18.

Évával és Lexivel begyalogoltunk az Astoriáig, a Lánchídon át haza. A városban csönd, nyugalom, jól öltözött emberek. Szép idő. Réka fásírozott libamellet és krumplifőzeléket főzött.

Marosán beszél a rádióban.

Feszült figyelem: a kormány hogy erősíti a rendet, komoly nehézségek a gazdasági életben. Agitátorok, fegyveres csapatok, csoportok puskával fenyegetnek. Minden munkás megkezdene a munkát – csak azoknak fizetnek, akik dolgoznak. Mások, az írók is sztrájkot követelnek. Felelőtlen agitátorok miatt mérhetetlen kár. Infláció veszélye nagy, helyreállítás és munka, nehéz helyzet és infláció. Aki sztrájkot hirdet, furcsa morált hirdet. Ugyanezek: dolgozzon a pék, a víz, a gáz, a kórház, ők viszont munka nél-

kül kéri a fizetést. Ellenkezik a munkaerkölccsel. Igazságos követelés – most fegyveres vereség, megbénítják az ország gazdasági helyzetét, károkat okoznak. Nem tűrheti a munkásosztály, védelmet kér ezek ellen. Mikor lesz már rend és biztonság? Nyugati imp. a népi dem. megdöntésére tör. Belső harc ne gyengüljön. 1945–46-ban a nyomorral akartak győzni, most megint. Hamis hazafias szölamok. További szenvedést akarnak. Kormány: a munka elhárítja a további veszteséget. Az ajándék enyhíti, a munka segít. Életszínvonal-emelés. Aki nem dolgozik, ne is egyék. Lépjenek elő a munkás harcosok, ez a következő legfontosabb feladat. Fel munkára!

Elég rövid volt, 10 perc.

Az emberek politikai járatlansága piramidális. Azt hiszik, a munkát ki lehet ragadni a politikából.

Sokat kanasztáztunk. Lexi lassan kever. [...]

Most, éjféltkor nincs tank a közelben (a kertben biztos van).

XI. 19., hétfő

Süt a nap. Éva másfél órát vitázott az utazása miatt, s marad. Azoknak se teszi meg, amit ezeknek nem volt hajlandó, inkább marad, mondja. Liliék jönnek rögtön ebédelni, karfiollevest és sonkás kockát. Még visszamegy Szolnokra, aztán végleg jönni akar. Nagyon szomorú. Most a szakszervezetbe mentek. Ma 12 kg cukrot, 2 kg sonkát, főttet, sőt nem is elég frisset, vettem, 2 kg rizst, cukorkát, szőlőt, kenyeret, naspolyát vettünk.

Az utca nyugodt, utcaseprő gyűjti a ház előtt a cserepet. Itt volt tegnap Tellár Laci, Lányfalun nyugalom. Ő még nem dolgozik (autóbuszsofőr).

Ganzban 1200 ember dolgozik. Holnap saját energiatermeléssel dolgozik, egységesen munkafelvétel. Ruhagyár közlekedést kér, közel lakók dolgoznak. Infláció! Közlekedés javul: 56, 58, Nagytétény, földalatti és a 14-es készül. 55, 23, 24, 62, 32, 9, 51, 17 készül, a vállalat dolgozói nem dolgoznak. Tefu 100 kocsival dolgozik.

Széll Kálmán teret javítják.

[...] Réka Jóskája telefonálgat, de Réka már unja. „Nem olyan, mint gondoltam, nem akarok vele járni.” Vége a forradalomnak és a romantikának? Jó.

Éva rémhíreket mond, a rádió munkakezdést, rengeteg életről beszél, vasút indul.

Épületkár 1. Magán- és közházak kárait az állam téríti meg, a bérlők maguk is elintéztetik, OTP illetékes fióknál kifizetik a számlát. [...]

Szabad Európa a deportálásról. Nem dolgozók csak 30%-ot kapnak. Kádár nem tudja biztosítani az ígéreteit. Munkások fenntartják a követeléseiket. Jogukat a sztrájkra. Kádár a munkakezdsre. Deportálás személyszállító kocsin. Letartóztatások. Nehru sürgeti a szovjet csapatok kivonulását Mo.-ról. Kádár ráerőszakolt kormánya. Nehrut otthon bírálták Mo.-gal kapcsolatban. Delhi: Nehru Eisenhowerhez megy New Yorkba. Gomulka hazaért, kölcsönt és gabonát kap. Varsóban szakszervezeti ülés. Hamarskjöld New Yorkban beszámolt.

XI. 20.

Ma négy hete kezdődött.

Éva tegnap másfél óra hosszat az osztrák követtel. Alá akarta vele íratni, hogy sajtó- és hivatalos szerveknek mindent elmond, ami 49 augusztusa óta vele történt. Félretolta a papírt, erre a követ: A maga családjában sok a párttag, bolsevik bitang, és ha ezt nem írja alá, maga is kommunistagyanús. Patikát ígért és nagy életet – vagy utazik ki, ahogy tud, vagy ő viszi ki saját kocsiján. Éva most a depressziót éli át, de dac és önérzet vigasztalja, itt is tud élni, senki azok közül, akikkel együtt ült, nem írta volna alá: ő sem. Ma járt Gyöngyinél, aki sovány, elhanyagolt, és örök izgalomban van a fiáért. Láta a romokat, rémesebb, mint hitte volna.

Csepelen 12 000 dolgozott. Izzóban 2000, mindenütt sok, a textilesek mind. Általában nyugalom felé halad az élet. Munkások dolgoznak, de az értelmiség hogy fogja ezt kibírni. Idegek. Bár fizikailag kipihenték magukat. Ez nem igaz, ideg, gyaloglás és bánat.

XI. 22.

Új hírek, plakátok. Holnap 2–3-ig mindenki maradjon otthon, és 48 órás sztrájk Kádár ellen.

Csepel rádión: nem ért egyet a 48 órás sztrájjal.

Általános iskolákban 1 idegen nyelv vagy semmi. Középsiskolákban 1-2 idegen nyelv.

Orosz tagozat megszűnt. Érettségi: magyar, történelem, fizika, matematika és 1 idegen nyelv.

Történelemlékönyv 1914–18 háború végéig, általános iskolában megszűnt az alkotmánytan.

Ma volt az Olimpiász megnyitója, december 8-ig tart.

40 000 lakás, 800 000–1 millió ablaktábla.

XI. 23.

Két perc múlva 2, már alig járnak az utcán. Lexi telefonált.

Rádió: Gyertyán Ervin írását olvassák Sirokról – páratlan demokratikus felkelés. Változás még nem teljes, 1 hónap kevés. Munkástanács, begyűjtés. Még nem került le a napirendről függetlenségünk kivívása. Koalíciós megegyezés. Mártírjaink élete nem fejeződött be a halállal.

Valami bizonytalan magyaros zene.

3–4 ember a fal mellett siet, mintha golyótól félnének.

Lili telefonált, holnap busszal mennek, és vasárnap vissza, ha sikerül. [...]

XI. 25., vasárnap

Egész délelőtt vasaltam. Lexi a Parlamentben volt Min. Tan.-ülésem, ahol Marosán szerepelt.

Délben Megayék voltak itt, élénken és szocdem elvekkkel. Már ez is valami tőlük.

Úgy látszik, elindul holnap a munka.

A parlamenti gyűlést közvetítik este. Kádár, Apró: segélyre nem építünk. 5–6 milliárd a termelési kiesés. Nyakló nélkül fizetnek. Megvédeni a forintot. Feléljük a készleteinket. Bankszervezetek. A sztrájkokat abba kell hagyni. Kis csoportok megfélemlítik a dolgozókat. [...]

F. Nagy Sándor, marós, aki ügyvéd volt, műmelős. A termelés beindítása nem ilyen sima. Politikai és szervezeti kérdés, a szerv. könnyebb. Az igazi hatalom a munkástanácsé, képes megindítani. De a politikában nincs olyan ereje. A kormány sok kérdésben merev, ami érthetetlen. Szocialista építés Magyarországon demokratikus körülmények között, terror nélkül, anyagiak. Érthetetlen az I., II. kerületnek, 30 ezer embernek: 1. Miért nem munkásokból a fegyveres hatalom? Kádár, Apró, Kállai megígérte, miért nincs?

2. Fegyveres gyárórság sincs.

Kalocsai György vegyész mérnök: Tiszta vizet a pohárba. 8–9 napja munka helyett tanácskozás folyik. 5 napja: felvenni. Erre jött: nem tudjuk, nincs energia, közlekedés, közbiztonság. Küldöttségek áradata. Hosszú viták eredmény nélkül, merev volt, a munka állt. Megbeszélés a Sportcsarnokban, egyeztetni – ezt nem engedélyezték. A II. sztrájk 11-kor indult, mert az a hír terjedt el: minket letartóztattak. Újra megalakult a kormány: felvesszük a munkát, de tovább tárgyalunk a 8 pontról. A mai napon falragaszok: 10 napos sztrájk, csepeliek Nagy Imre miatt. Provokáció.

Vita tovább sok politikai és gazdasági kérdéstről.

Apró felel: Ilyen és szervezettebb tanácskozásokat érdemes lesz tartani. Valamennyien a munka mellett szóltak.

Majd meglátjuk.

XI. 26.

Halász András fuvaros, 153-803, XII., Mártonhegyi út 26. Ma újra a tüzelő után jártam. Ebéd után itt volt Szefi, kedvesen. Már nyoma sincs a múltkori ridegségnek. Azt mondja, rengeteg operista kiment, Svéd, Székely, Takács Paula, aki a fő pártnö, ezt Júlia meséli, aki „pénzt” akart adni neki Dezső halála után.

Fél 5, villamos megy a körúton! Igaz, tank húzza, de mögötte még egy, önállóan.

Este Kádár szigorú, rémítő beszéde.

Éjjel Szabad Európa a mérnököket és technikusokat uszítja? Nem, ez inkább jugó adó. Nem, nyugatnémet: Nagy Imre elhurcolása. Mégis győzött Nagy Imre? Munkástanácsok dicsérete: Jugo tiltakozott N. I. elhurcolása ellen.

XI. 30.

Ma megint nyugtalan a város. 10 napos sztrájkokról, tüntetésről beszélnek, hogy holnap megszólalnak a szirénák és a harangok – mondja Kisanya. Sok tank járt ma, az éjjel, állítólag, a Fő utcában lövöldöztek.

Már az egész lakást kifényesítettük. Ma fodrásznál is voltam. Ripli bácsi gyöngé nagyon, ma bent volt. Mindenki kapkodó, kedvetlen. A manikűrös Gizi férje meghalt, cukorbeteg, érszűkület és még valami. Soká volt beteg. Gizi sovány és öreg.

Lexi fél ötkor jött haza fáradtan, kedvetlenül. Lassú a javulás. A közvélemény „harmadik felvonást” vár. A bányász és vasút lassú, vonakodó. Legenda: Malétert orosz ruhás magyarok hamis papírokkal kiszabadították, most csapatokat szervez a hegyek közt. 3 embert, Vas Zoltánt és még kettőt újra „elraboltak”, mondják. Ez nem új. Vas régen Jugóban van.

Virágot figyelem. Szegényke olyan magányos. Kicsit tanult néha, máskor regényt olvas. Orosz–latinra rá se néz. Lexi most fizikapéldákkal gyötri. Keveset megy levegőre. [...]

Magyar Rádió: Kádár Tatán ma délben, 4 órás tanácskozás. Kádár ismertette – bányászok szókimondóan feleltek és kérdeztek(!). Kádár a pártról, munkástanácsokról, erre kell támaszkodni a kormánynak. Munkásőrséget a munkásrendőrségbe. Program, mely tisztázza a helyzetet.

Fél 1, újra ment 9 nyitott ágyús páncélkocsi, bekötött csövek, katonák a tetőn. Támaszpontra? Megyek aludni.

XII. 5.

Kisvirág születésnapja. Kapott szvettert, sált, zsebkendőt, hálóinget, Kisanyától 200 forintot. Sütöttem tortát, itt voltak a Mega lányok, kártyáztak – Balázséknak kellett volna jönni ebédre, de még nekünk kellett telefonálni. Balázs fél ilyen messze jönni, elrabolják(?). Elment a M. Zs. körtérig, ott látott egy tömeget, így mondja: 4 orosz és magyar bement egy kollégiumba fiúkért, de jött a tömeg, erre jobbnak látták eloldalogni.

Egy óra múlva Réka így hallotta a sorbaállás közben: Holnap nem nyit egy iskola sem, mert a körtéren egy kinyitott, oroszok mentek be fiúkért, de az igazgató bezárta a kaput, elküldött a szülőkért, és azok megakadályozták a gyerekrablást. Így rohan a rémhír. Tény, hogy tegnap nők néma tüntetéssel mentek a Hősök terére, és ma is sokan az angol és onnan az amerikai követség elé. A tankok felszorították őket a járdára. Holnap lesz az a csütörtök, amikor a 10 napos sztrájk kezdődik – de ez se igaz. Egy-órásról is beszélnek.

Az ostrom alatt éjjel 2 gépfegyveres fiú bezörgetett a Bernáth Aurél-kiállításra. A portás rémülten beeresztette őket. A fiúk leállították a gépfegyverüket a sarokba, felfújították a lámpákat, megnézték a kiállítást, és visszamentek a háborúba. A kiállításnak semmi baja, még az ablakai is épek.

Ma itt voltak Nagy Péterék, tűrhető hangulat, disszidálást örülségnek tartják, eseteket meséltek és adomákat. [...]

Rádió: békés hírek. [...] Japán megszüntette a szovjettel a hadiállapotot. Párizsban olaj- és benzinhiány: 3 milliárd adókiezés. Bukarestben választás lesz, 61 tagú központi tanács. Már van gyár, ahol éjszakai műszak is van.

Közellátás, iparcikket is árulnak, rossz a szállítás, a szervezetek. Energiahiány. Liszt, hús, zsír van, és kapunk sót is. Hagymát veszünk, paprika energiahiány miatt nincs. Gyufahiány: 48 élelmiszer- és 28 iparcikksegély eddig. Bánya még kevés. Erőmű. Gumia-broncs-probléma, új villamos: 2, 65, 23, 67, 68, 45. 388 autóbusz jár.

XII. 7.

Fél háromra fogróntgenre kell mennem. Fél 2-kor elindultam a Széna téri 5-öshöz, soká vártam tömegben, s nem jött. – Ne várjanak, minden busz garázsba ment. – Így nem mentem át Pestre, Rákóczi út messze. Az OTI Kapás rendelőben holnap reggel megcsinálják, ha igaz, de én nagyon letörtem ettől a suta-butá bodászástól. A Kapás kapuban 2 orvos beszélt: tegnap az Irgalmasok mütősnője májlovést kapott, és meghalt. Vác előtt felszedték a síneket, a vonat kisiklott. Németországban hadgyakorlat, Párizsban atomtól és háborútól félnek. Mégis háború lesz? Ha a Tolsztoj Golgotát olvasom, akkor is szörnyeket kell várni. Bányászok mégse eleget dolgoznak, 16% termés Pécsen. Csanak Dóra majdnem lakást kapott, s mégsem. Az éjjel fél 3-ig mostam.

Olasz marónit vettem drágán, de gyönyörű. A marhahús leégett. Réka játék balalajkát vett, felszalagozta, és pengeti. Virág tegnap iskolában volt. Bókay Kati elment, viszont Scheibler Erika nem – ő 45-ben 2 évig unatkozott kint, többé nem akar.

XII. 12.

Mégis sztrájk van. 48 órás, majdnem teljes. Két ágyúlövés és némi gépfegyver hallatszott, az ágyú 12 körül, éppen átértem a Lánchídon – Budán. Wierik bácsi begyalogolt a Semmelweis utcába az új fogam miatt Óbudáról, betette a protézist, és jó. Székely, Simándy, Jámbor visszajön, Oláh is útlevéllel van Münchenben. Svéd, Bence, Takács visszajön, vagy már jött. Csinádi, Fülöp, Pásztor Vera stb. táncosok útlevél nélkül elmentek. Boris kétszer telefonált, Írószövetségbe ajándécsomagért menjek. Tegnap bevitték Déryt, de visszajött. Tamási Lajos is. Molnár Zoltán 2 hete bent van. Eörsi kijött.

Gyöngyi szerint ragyog mindenki. Wieriknél a két technikus is remél.

A városban minden üzlet zárva, pár üzlet és trafik árul. A Zserbónál sort álltak kávéért. Lexi telefonált 1-kor: jön hamar. Postás részegen jött: Nők Lapja és Béke és Szabadság megszűnt, vegyük tudomásul. Mámoros munkásokat láttam. A Talpramagyart mondták, és „minden ruszki menjen haza”. Gyöngyiék „már előre vettek sok kenyeret, hogy legyen”. Réka frisset vett ma, és holnap is lesz. Soká állt érte. Más nem kapott. Én is csak három csomag Tulipán cigarettát. Imola kétszer volt iskolában, újra nem jár, csak 7 – 5 – 1 gyerek volt ott. Baconi Annával találkoztam, az egyetemen volt dolgozni, de a munkások se dolgoznak, hát akkor ők se. December 10-re kellett volna az egyetemet beüvegezni, de még csak 100–120 ablak kész. Az anyja iskolájába 3 osztályból összesen 7 gyerek jár. Tamási Áront láttam a hídon. Godáékkal találkoztam itt a háznál. Nincs tüzelőjük, de nem betegek. Kilátástalan vegetálás, mondják.

Dehogy, szép napsütés. A hídon három férfi találkozik: Az Üllői úton lakom, de ma szabadnap, megyek a lányomhoz a Rózsadombra. Nem dolgozunk, csak karbantartást. Réka gumiabroncsból talpat eskábál a korcsolyájára. Viri elment latinórára nagy keservesen. Most olvasom tovább – 2 hete – a Golgotát, és kötök. Remek könyv, bestseller, történelem és riport. Hogy lett ebből a szépből ilyen közutalat? Ugyanazok utálják, mint negyven éve, semmi változás. Mért lenne most? Nem lehet. Wierik: háború esetén 2 nap múlva nincs Ausztria, nagyon meggondolják.

XII. 13.

Kétnapos új sztrájk után ma megint hemzseg az utca. Tegnap áthívtam Lilit, és az első félórában majdnem összevesztünk, de mind a ketten megtartóztattuk magunkat, és elsimult. Szegény gyerek, örök gyerek, és a szenvedélyes boldogtalanságtól. Hogy neki mit hozott volna vagy hozna egy változás, ki tudja, így mindenestre fuldoklik. Most összeveszett a szolnokiakkal, nem akar visszamenni, és ezt nála meg is értem. Az utolsó lökést az adta hozzá, mikor megtudta, hogy a színház a Bánk bánnal nyit, és nem rá osztották Gertrudist. Ezzel nagyon megsebeztek, azzal még inkább, hogy a másik darab a János vitéz, és abban ő a mostohára kell. Nem szerep, semmi. Laci kedden, a sztrájk első napján elment Szolnokra a holmijukért, vonaton, pár nap múlva pedig megy Szegedre, az Ozorai példában főszerepet játszani. Bessenyei azt mondta neki a szövetségben: Eridj, te örült, bár engem hívnának vendégszerepelni! (Ez eszükbe se jut, hogy ő is menne.) Laci azt felelte, de itt van Lili. Lili üljön a fenekén, és pár hét múlva neki is lesz valami. Szóval minden sztrájk és nem dolgozom mellett alig várják, hogy játszhassanak. Mit számít egy színész politikai véleménye? És ezekben a hetekben mennyit politizálnak! Sejtelmük sincs másról, csak a közhangulatot szimatolják,

és vele égnék. Lili folyton azt vágja a fejemhez, mint sokan, hogy én és mi el vagyunk szakadva az élettől, nem tudunk semmit. Ha ő kimegy az utcára és meghall egy mondatot, abban több valóság van, mint amit nekünk meg lehet tudni. Szerinte én elvakult vagyok, vakít a Lexi prédikációja és a külön beszerzőhely és elzárt körökkel való érintkezés. Ha neki ilyen lehetősége lett volna, ő is használja – én soha nem melegedtem oda. Nincs egyetlen barátunk, még ismerősünk is alig, az úgynevezett elszigetelt társaságból. Ezen fakadt ki a harag, azért beszélek róla. Lili rajongott a munkásokért, mondta, akiket úgy lenézett és utált és megvetett, és akik most olyan nagyszerűek, okosak, következetesek. A végtelenségig fognak sztrájkolni, ha kell, amíg el nem mennek az oroszok. Ja, erre mondtam, milyen különös, azok a legnagyobb felkelők, akikért az egész történet. Erre majd' megevett, hogy „értük” történet volna bármi. Húsz emberért, mondja, akik fel akarják falni a világot, és fel is falják, és meg is ölik. Világháború miattuk lesz, ha lesz, és inkább legyen, mint hogy így maradjon. A szegénység, a nyomor, a terror, a nem szabad akarat és cselekvés, ezen jajveszékelt ő, aki egész életében mindig megtette, amit akart, még akkor is, amikor tiltották azok, akik legjobban szereték volna, hogy neki jó legyen.

De ugyanígy vagyok Gyöngyivel is. És a házbeliekkel is. Most aztán igazán azt hiszik rólam, hogy kommunista, sőt opportunistá vagyok. Most aztán igazán úgy van, hogy ha itt új felfordulás ütne ki, nagy bajba keveredhetek. Ahogy Szefi mondta, Dulin államtitkár ma is él, és ott fekszik a kórházban Dezső mellett, nincs semmi baja. Nyomorog? – hát talán nyomorog. De hát Dulin egy színtelen, szagtalan számár volt. Ennyiben talán valóban be kell vallanom, hogy némi személyes biztonságot is jelent, ha nem jön vissza a kapitalizmus és a terror. De akárhogy vizsgálom magam, nem erről van szó. Most már majdnem végigolvastam Tolsztoj Golgotáját, amiben a 17–19-es forradalmi időkről ír, remekül. A könyv különben bestseller, riport és történelem keveréke, néha direkt nevetséges, másutt többnyire remekmű. Megdöbbenő, hogy az ellenforradalmárok gondolatai, mozgatórugói és szóról szóra a szavai pontosan azok, mint a maiak. A gazdagok, az intellektuelek, a polgárok és a kispolgárok, a parasztok és a felsőbb rétegek által reményekkel biztatott és életprogramot jelentő emelkedést remélő tömeg mind a nyomorúságos munkahaza ellen, a tudatlanság ellen tiltakozik, és azt állítja, hogy ha a kommunisták pusztulnak, akkor a régi világ szépen, békésen fejlődik s gazdagodik. Szóról szóra így van ma is, negyven év múlva. A kommunisták, Sztálin és az erőszakosok ugyanazt a tempót és mondást diktálják, mint negyven évvel ezelőtt. Valamit reménykedtek, fejlődtek, de ez semmi ahhoz képest, amit az emberiség kíván. Nyugaton mindenfelé. De csak egy lépéssel balra tőlünk Ausztria, csepeg a zsírtól, és mi még mindig és örökké csak nyögünk. Most azt állítják, hogy a kommun a Nyugat nyomására engedett, pont úgy, ahogy mi állítjuk, hogy a Nyugat a Kelet miatt és annak veszedelme miatt enged folyton és folyton. A két óriás mérleg birkózik folyton egymással, és jól mondta Wierik bácsi: nem lesz háború, mert a háború kitorésétől számított második napon már nincs Ausztria, aztán nincs Nyugat-Németország. Egyszerűen lehetetlen, hogy az a negyven év kárba vesszen. Mire való volt akkor az a sok vér, ha a társadalmi osztályok semmit se érnek el vele. A Kelet közeledett ahhoz a gazdasági fokhoz, amikor a terrorból engedni lehet – erre most minden eredményt felrúgni és visszatérni a terror előtti nyomorra? Ezt én úgy mondtam pár év óta, hogy fogjuk mi még sajnálni az oroszokat. De jobban szeretném, ha nem kellene őket sajnálni. Azt is mondtam, hogy szeretnék már ajándékcsomagot küldeni a nyomorgó Amerikának. De azt is jobban szeretném, ha nem kellene küldeni. Ahogy Miklós mondja: ha már szabadok nem lehetünk, legyünk gazdagok. Az biztos, hogy ma a

kommunizmusról jól írni ugyanolyan végzetes, mint a Horthy korában. És ugyanilyen reménytelen volt eddig is. Magyarországon senki sem demokrata, mert nem is tudja, mi az. Pedig nagy eszmék, világérzések, nagy szociális, közösségi gondolatok csak ott vannak a jelen számára.

Miért lelkesedjek mint író? Vallásért, Istenért, amiben józan ember nem hihet. Vagy egyéni karrierért? Hát nem a közösség, a közös jó az, amiért meghalni is érdemes? Óvatosan kell élni, s ezt se tudom. Engem nem szeretnek az emberek, vagy csak nagyon kevesen. Erőszakos embernek ez a sorsa. Eltiporják a gyöngék.

A rádió most is a szénhiányt dudálja. Hiába kunyerálnak a bányászoknak: azoknak most tele a kamrája, megvolt a disznóölés, összevásároltak fűt-fát, most vígan pipáznak, és hűek az elveikhez. Hogy mit akarnak, azt nem lehet olyan pontosan tudni: Ruzski, menj ki, ez még nem program. A bányászokkal csak akkor bírnának szép szóval, ha most éjjel-nappal jönnének a szenesvonatok keletről. De nincs elég vonat, ami ezt elintézte, és nincs elég nagyvonalúság, ami ezt megadja. 19-ben is a bányászok voltak a legharciasabbak. Az ember azt hinné, akkor igazuk volt. És most? Csalódtak volna az álmaikban? Nincsenek álmaik, jól akarnak élni, és ezek az ostobák nem adtak nekik eleget. Ez a parányi ország milliommossá lehetett volna tizenkét év alatt, és szegény maradt. A legnagyobb baj a lakáshiány, és nem oldották meg. Kevés és rossz házat építettek, rútat és szegényeset. Nem igaz, sokkal többet kellett volna erre áldozni, ez a feladat, a lakás! De azért mégse bírom elviselni, hogy mire lassan beláttam, hogy mindennek ellenére kibontakozás felé haladunk, most hátat fordítsanak a szép és nagy céloknak.

Mit írjak még? Hát nem ez az emberiség célja?

Ma bent voltam az Írószövetségben, mert üzentek, hogy ajándécsomagok vannak mindenkinek kikészítve. Kávé, tea, tejpor, mindenféle. A legkisebb típusú csomagot kaptam, kávé nincs benne, 10 deka tea, négy konzerv és kész. Helyes, jobb is így, egyelőre nem szorulok rá, ma is nagy csomag szövetet vásároltam, és kávé is van még. De ez is bizonyítéka, hogy oda se tartozom, ott se szeret senki. Se a mostaniak, ha kicserélődtek volna, akkor meg pláne. Beszélgettem kicsit Kónyával, aztán felmentem a második emeletre, jött éppen Péter bácsi, kezét fogtunk, hogy van – hogy van, Szabó Pali bácsi: hát megint harcolni fogunk, míg kiharcoljuk. Mintha Féját láttam volna kettőjük között, nagy szíveskedve, de nagy bajusza van, akkor mégse ő? Ha ő, az elég különös, mert nagyon gyöngéden beszélt Péterrel is, Tamási Áronnal is, nagyon fiúsan és kellemetesen. El is jöttem gyorsan, mert nem akartam vele „nem találkozni”. A lépcsőn Pilinszkyvel jöttem le, el akart szaladni, de megfogtam pár szóra a szelíd, sovány katolikus szentet, együtt voltunk a bécsi hajón, ahol úgy kihasználta Németh Ella. Nb. Németh Magda elment a férjével, állítólag az apja azt mondta: Csak már menne az összes nő és hagynának engem békén. [...]

Az Írószövetségben hallottam, hogy tegnap elvitték, éjszaka, az ágyából Molnár Miklóst, és még valaki, nem jut eszembe a neve, az is fiatal, két hete bent van. Jaj, istenem, félelem nélküli élet, milyen lehet az?

XII. 21.

Folyton írni akarom ezeket a fantasztikus mindennapokat, és nincs hozzá erőm vagy időm. És rögtön el is felejtí az ember, most például nem jut eszembe, miért is akartam tegnap okvetlen valami tízféle dolgot leírni, s nem tettem.

Ma délelőtt telefonált Csiszárné, hogy elfelejtett értesíteni, de fél kettőre menjek ÁB-ülésre. Onnan jutok eszébe, hogy ott ül nála Csiszár Dóra, aki megint lakást igényel. „Kihalt lakást talált, címet hozott, most azt várja, leküldtem az iktatóba, míg onnan visszajönnek.” A kihalt lakás az Oláh Gusztáv, aki tegnap Münchenben meghalt. Egy szoba-hall a Herman Ottó úton, nagyszerű, és nagyon boldog, és még senki sem igényelte, ez most biztos. Mindjárt mondani akartam, merő babonából, hogy miért hívott most fel, nem lesz a lakásból semmi. És valóban, ülünk a tanácsterem sarkában, és beszélgetés közben az öreg Berkes bácsi egyszer csak mondja, hogy szólt neki a Zinner, hogy most Oláh meghalt, és segítsen neki a lakást megvédeni. Mint magántulajdon, neki jelölési joga van, de most megindul a hajsza. Nna. Próbáltam alkudozni, de azt mondta, a fiát és menyét, mind a kettő orvos, jelentette be a lakásra, amit nem is tudna akárki megfizetni, mert a villának a közös etázsűtése olyan drága, 600 forint havonta, csak mind a kettő mint orvos sokat keres, akkor tudja bírni. Pedig ez a szegény Dóra már csonttá fogyott, valóságos tébollyal hajszolja magát lakás után, mint valami monománia, csak erre tud gondolni, és semmi sem sikerül neki. Most hamarjában a harmadik esetben próbáltam neki segíteni, és semmi se sikerül. Dühösen rohan lakás után, nem ügyesen, és különösen nem szerencsésen. Legutóbb itt a szomszédban a bőrdíszműves disszidált, de a házmester nem engedte be őket, és a tanácsnál éppen akkor jött a rendelet, mikor már az ajtóban, bemenet előtt álltak, hogy csak bombakárosultaknak lehet lakást kiutalni. Furcsa. Mert azt mondták, aki már beköltözött, annak a bentlakást legalizálják – de a házmester ezek után sem eresztette be őket.

S.-né a tanács népművelési osztályának vezetője mulatságos és eredeti nő. Óriási nagy madárszája, csepű szőke haja, nyiszlett teste van, és folyton beteg, máj- és epebajos. Orvosdinasztiából származik, az a nagybátyja, nagyapai nagybátyja alapította a László kórházat, apja, akit Kecskemétinek hívnak, ott orvos. Ő most 36 éves, kétszer volt férjnél, először egy olasz gazdagnál, akitől 43-ban jött haza valami palotából, másodszer egy Sárkány nevű nem tudom, kinél, elvált, van egy 12 éves lánya, Lili. Az apja eszperantótudós, mint ilyen világhírű, és lefordította pl. a Divina Commediát eszperantóra. Ez az apa az ő fő szerelme, halálosan beteg évek óta, csak egy veséje van. Az anyja kispolgári háziasszony, rossz viszonyban van az egész családdal, mániákus takarító, úrnő, és nem enged a háztartásból, ami vagyonba kerül így. Személyzet, bejárónő, minden kell, és óriási precizitással tartja a nívót. Laknak egy négyszobás lakásban a Baross és a Mária utca sarkán 28 éve. Most elpusztult a lakásuk. Fent voltak a lakásban. Körülöttük ágyúzás, tankok. Ő folyton kinézett az ablakon, mert az apja a konyhában feküdt, és féltette, és védeni akarta, ha erősebben nem lőnek, maradhat – viszont a pincébe menni neki halál. Szóval, az apja szobájában a hármas ablak bal sarkából nézegetett kifelé, és amint mondja, már napok óta lesték egymást a 438-as tankkal. Mikor elhatározta, hogy most már kikészít, rögtön tudtam, lekussoltam a papa íróasztala alá, mikor felemelte az ágyúcsövet. Levetettem magam a földre, egy pillanatra, a lövést nem is hallottam már, megsüketültem, minden koromfekete lett körülöttem, ahogy beszakadt a fal. A tankos eltévesztette az ablakot, a bal szélső volt nyitva, a másik kettőn le volt eresztve a roló. A középsőn jött be a golyó, és a szemben lévő falban robbant, elpusztította a könyvtárat, az íróasztal tülkö felét és egy szekrényt. Rám dűlt a fal és az ablak, három pulóver volt rajtam, és az üvegcserep bement a nyakamon, tiszta fehér lettem, mint egy molnár, és a hajam égnek állt. Nem vártam meg a második lövést, kiszaladtam a konyhába. A mama kérdezte, mi van, mondom, belőttek a papa szobájába. És miért áll égnek a hajad? – kérdezte a mama, mert ő egy ilyen.

S én nem hallottam semmit, nem hallod? Nem hallom, de szedjétek ki belőlem az üvegcserepet. A papa megfogta a pulzusomat, azt mondta, nem ver gyorsabban, nincs semmi bajom, de azt hitték, megőrültem, mert folyton mondtam, hogy szedjétek ki belőlem az üvegcserepet. Aztán lehúzták rólam a három pulóvert, és meg is találták bennem az üvegcserepet. Azt hittem, süket maradok, de két nap múlva már hallottam egy kicsit, és aztán megjavult a fülem, de most is cseng, ha izgatott vagyok. Akkor jöttek a mérnöki megállapítók, hogy ki kell költözni, azóta a kórházban lakunk, papáék a főorvosi szobában, én egy kórteremben a gyerekemmel, aki kövérebb, mint valaha, csak nagyon fél a lövésektől, és ott kint a Gyáli úton mindennap 5–9-ig most is lövöldöznek. Na és akkor ott maradt a lakás, és éjszaka nem volt villany, bemásztak, és lop-tak, egy párnahuzatom nem maradt, és az új ballonkabátom és Lili masnijai mind, ilyenek, összeviszsa. És a többi holmi szétlőve, vagy ezer könyvem égett el, és szóval rémes az egész. (Kínálták neki, hogy lehet lakást kapni.) Nézze, 28 éve ott lakunk, a papa azt mondta, hogy lehet, hogy az egész ház leszakad, de én akkor sem megyek el innen. Nemhogy disszidálni, de még Budáig sem hajlandó. És megfázott, mert négy napig éjjel-nappal dolgozott, és megfázott, és majdnem meghalt, most is fekszik, de már gyógyulóban van, már ahogy az egy veséjével. Na és ez még isteneş, mert a házban a másik traktuson az ötödik emeletről zuhantak le mind a lakások. És a másik utcában egy család gyáva volt, és folyton lent a pincében, és mindenüket lehordták, és a lakásuknak nem lett semmi baja, de ami lezuhant, az öt emelet, az mind arra a pincére zuhant, és mindenük elpusztult. Most már hozzá tudnak lassan férni, turkálnak a szemétkben, minden miszlikbe mállott. Hogy fogok én valamit megvenni, az rejtély. Egy csillárt néztem, az ezer forint, hol van nekem erre ezer forintom? Nincs egy karnisom, egy szekrényem, a többi csupa szilánk, és nincs egyetlen harisnyám sem. Nem lehetne valahol ágyneműt venni elhagyott lakásból? (Meg fogják próbálni a többiek.)

Beck András sovány és derűs, mint mindig, neki más kára nincs, csak egy szem tüzelője sincs, nem vett, míg lehetett, bár megvolt a kiutalása. Ágnes tőrhetően bírja idegekkel, csak az egészsége gyönge, Gátiné, a kerületi könyvtáros lakást kapott, 5 évig lakott két gyerekkel, férjjel albréletben.

Odajött a tanácselnök, Bugát, magas, karcsú fiatalember, ennél voltam vagy egy óra hosszát, mikor a Margit ügyében próbáltam meg tavalý mindent, és nem segített rajtam. Most elég barátságos, és vidáman viselkedett, mikor kiment, mondták is, hogy ez is eredmény, hogy ez a Bugát ilyen mosolygós. Négyszemközt igen, de csoport előtt soha nem mosolygott. Kisebbségi érzései vannak, mondta S.-né. Szabó volt, és most már évek óta tanácselnök. Ő mondta el, hogy mi minden volt itt a házban az első napokban. Nagy tumultus, betört a tömeg, bejött egy páncélos százados, egyszer csak valaki rámondta, hogy ávós, erre majdnem holtra verték, akkor látták csak, hogy nem is ávós. Egy fiút, aki letépte a címert, agyon akartak lőni, ő lejött, s mondta, vegyenek fel jegyzőkönyvet, felvitték a szobájába, és ott felvették a jegyzőkönyvet, amit ő aztán el-tépett, és kikérdezte a fiatalembert. Az apja kommunista, ő tiszt volt. De semmi értelme se így, se úgy az ilyennek. Mikor S.-né a lánya féléséről beszélt, mondja Bugát: Akkor nem olyan, mint az én fiam. Most kivisznek pár ezer gyereket Németországba, és a fiam jött, hogy ő is akar menni. Mondom, csak azokat a gyerekeket, akiknek elpusztult a lakásuk. „Szólok egy tankosnak, mindjárt szétlővik a házunkat.”

A László kórházból elment 20 ápolónó, hogy azok kint mit fognak csinálni? Hogy mentek ki? Csoportokban. Először hat indult, négy nő két férfival. Ezek Erzsébeten vettek orosz ruhát és két kenyérért egy tankot. Ez így igaz, szóról szóra igaz, két ke-

nyérért egy tankot. Beültek, és eljutottak a Pilisig. Ott lekapcsolták őket, a férfiak kaptak egy-egy óriás pofont, másnap eljöttek mind a kórházba. Aztán mégis elmentek. Kit kétszáz, kit ezer forintért, megvolt a biztos és kitaposott út, ahogy menni lehetett. – És mi van a fiúval? Jugoszláviában van, de azt táviratozta, hogy visszajön. Hát vagy visszajön, vagy nem. Megvolt a szabályos útlevele, a nagynénje kint lakik, ahhoz akart úgy elmenni látogatóba. Kérte, menjek velem, de én nem mentem. Ha azt mondom, maradj, talán nem megy el, de én nem vállalom, hogy két év múlva azt halljam, hogy elmulasztotta miattam a szerencséjét. De hogy ment ki! Fekete szaloncipőben, egy hátizsákkal. Nem volt a határon vonat, 15 kilométert kell gyalogolni, kérdelem, miért nem vettél bakancsot? Az töri a lábamat. Hát egy ilyen alak, a bakancs töri a lábát, a hátizsák a vállát. Nem egy ügyes, egy mafla könyvmoly, nem tud érvényesülni, egy orvos, és kész. Hát talán hazajön, mondtam is neki, te csak azért mégy el, hogy ne kelljen nő-sülni. Hát vissza is fog jönni, ha nem lesz olyan összkomfortos az a disszidálás.

Aztán bementünk a szomszéd cukrászdába, és leültünk a sarokba, és Mimi utána-járt a feketének, amit jó sokára meg is kaptunk. Jó rossz volt. Hatan voltunk, és folytatta ki-ki a magáét. Ja igen, Bugátnak elmondták, amit még kell, hogy az osztálynak van még megspórolt pénze, hogy lehet azt jövőre átmenteni. Az egyik összeget sehogy, amit a rendezvényekre kaptak, ez 12 ezer forint. De ezt is lehet úgy, hogy másik rovatra könyvelik át, könyvvásárlásra, és azt megkapja most a könyvtár, és megadja jövőre. A másik, valami 40 ezer forint, ezt is szeretnék felszabadítani, és az elhagyott lakásokból is könyveket venni, és a kultúrházak kárait pótolni, lemezjátszó, polcok, rádió, efféle. Bugát óvatosan felelgetett, és elmondta a nagykapuhasonlatot, mert rendelet van, ami szerint könyvet elhagyott javakból csak március 30. után lehet venni (mindent), de hát ahol van nagykapu, mindég van kicsi is, és azt is használni lehet. Most az elhagyott lakások felett a hozzátartozók diszponálnak, ha nincs biztonságban, akkor a tanács – és így meg lehet venni. Magát is kereste a barátja – mondja S.-nének, itt volt Cseh György, és halálba kereste magát is, engem is, már nem ő, hanem a felkelők. Ávósokat kerestek, de egyúttal minket is. Aztán sikerült kimagyarázni őket a házból. Vad napok voltak. Én végig itt voltam, kivéve azt a négy napot a tűzszünet alatt, akkor hazamentem.

Négy előtt záróra a cukrászdában. S.-né nadrágban, bakancsban, feltűzött kóccával, ócska kabátjában, mint egy ázott ürge. A Molnár nevű fiú, aki velünk ült végig, és úgy látszik, az elhagyott javak védnökféleje, azt mondta, talán tud kocsit szerezni, és hazaviszi. Szereti mindenki ezt a fura nőt. Molnár esete: A felesége fegyverrel harcolt, egyszer ő megbotlik egy drótbán, Piroska felsikolt. Miért sikítsz? Azt hittem, én esem el.

XII. 28.

Ma volt az Írószövetség taggyűlése. Távirattal hívtak egybe – én a táviratot csak karácsony után kaptam meg, 23-án adták fel –, és újságban is volt híradás. Későn indultam, 11-re írták a kezdést, 11-kor indultam, majdnem 12-kor érkeztem, mert csak a Nyugatiig mentem villamossal, tovább gyalog kellett. A kapuban Lányi Saroltával találkoztam, ő kiáltott rám hátulról, és együtt léptünk be szerencsére, mert kérték a tagsági igazolványt, nem volt nálam, és ő erőltetett be az idegen ajtónállón át.

Zsúfolt terem, a füstöt máris vágni lehet. Bent Erdei Sándor már beszélt, tartotta a beszámolóját, de még csak okt. 23-nál tartott. Hosszú, elég nyugodt és értelmes beszéd volt, nem is hallottam még tőle ilyen logikusat. Egy darabig a külső helyiség közepső álló tömegében ácsorogtam, majd a szélén Osváth Zsuzsa mellé kerültem, le is

ültem, és éppen Németh László ült előttem. Sok ismerős, rengeteg ember, talán mindenki eljött. Itt a közelben Devecseri meg az anyja, Gergely Márta, Szabolcsi, Remenyik és még egy csomó ismerős. A szónoklat a nagyteremben, a bejárattal szemben lévő pulpituson folyt, ahol asztalnál ketten ültek, Erdei és Péter bácsi. Mint később láttam, körülöttük lent az elnökség, rögtön az asztal mellett Dezső, másik oldalon Déry, Örkény, szemben az ajtófélfánál Zelk stb.

Erdei részletesen elmondta sorban, ami történt, elég tárgyilagosan. Utána Péter bácsi, hogy az egyik napirendi pont az elnökség fogalmazványa „Számadás és hitvallás” címen, amit Tamási Áron olvas fel, és amit közösen írtak. Tamási fel is olvassa azt a rendkívül kásás, szentimentális, nehézkes és zavaros fohászt. Lehet, hogy nem jól hallottam – rosszul lehetett ott, arról a helyről hallani, majd ha olvasom, jobban megfigyelem –, de nekem nagyon hígnak tűnt ez a szöveg. Némiképp hasonlít ahhoz a levélhez, amit november közepén adott ki az elnökség, de sokkal érzelmesebb. Ezután megszavaztatták, hogy egyhangúan elfogadjuk. Voltak ellenhangok, de azt elsöpörte Péter bácsi kedélyes semmibevevése. Ezután ő beszélt, valami okosat mondott, úgy emlékszem, de hogy mit, az már elmúlt a fejemből.

Utána Déry az első felszólaló. Először is megköszönte, hogy szeptember végén távollétében beválasztották az elnökségbe, és így megbocsátott az emberiségnek, amiért kizárták a pártból, és amiért nem tartotta magát a szöv. tagjának. Töredelmesen megköszönte. Aztán megdicsérte a hitvallást, és áttért a levélváltásra a magyar és orosz írók között. Hosszan és szellemesen kifogásolta Solohov és író társai levelének szövegét, állította, hogy nem volt ellenforradalom. Valóban vele sodródtak az ellenforradalmár elemek, de, mondta szellemesen, vajon az áradatot a magával sodort szemét határozza-e meg? Németh László lelkesen és dübörögve tapsolt minden ziccerre, és helyeselt a melléte üldöz. Ide-oda is szólva. Viszont Déry Németh László cikkeit többszörösen idézte, bizonyítva, hogy az írók aggódva figyelték a forradalom tisztaságát, és meg is őrizték volna. Azzal fejezte be, hogy minden író írjon jobbat és különbet, mint eddig. Óriási taps. Közben is nagyon sokszor.

Ezután Horváth Zoltán szól mint az újságírók szövetsége küldötte, szorosabb legyen a kapcsolat stb. Beszédének pikáns részlete, hogy egy bizonyos lapnak ma 25 munkatársa van, de még csak 2 szánta rá magát, hogy cikkeit aláírja. Megjelent ebben a lapban egy cikk Aczél Tamásról, ami alá álnevet írtak, s ez az álnev azonos egy ma is a Rádiónál dolgozó újságíró nevével, Balog Jánosé. Egy újságírót hívtak szerkesztőségi munkatársnak, mikor az azt felelte, gondolkodom, sietve mondták: Nem kell aláírnod a cikkeidet. Valaki közbeszólt, hogy ez a sztrájk miatt van, Horváth okosabb annál, mint hogy ne tudná, hogy álnévvel írva sem sztrájkol, aki ír. Még a Bp. Pártház-nál történetekről beszélt, hogy Mező Imre gyilkolását nem lehet egy kalap alá venni az ávosokkal, akiket meggyűlölt a nép a tizenkét év alatt. Provokációt lát abban, hogy aznap délben a rádió bemondta, hogy kommunisták jelentkezzenek nemzetőrnek a Kőztársaság téren, kapnak fegyvert.

Ezután az öreg (nem jut eszembe a neve, rengeteg kitüntetéssel járt régen, partizán és moszkovita) próbálkozott kommunista megjegyzésekkel állítani, hogy ellenforradalom volt, kinevették és lehurrogták, nagy számár is, az biztos.

Végül Trencsényi-Waldapfel cirkusza következett, hogy ő nem helyesli a fohászt, a hitvallást, se a Déry Solohovnak szóló üzenetét. Folyton közbeszóltak, nevettek, mások lehurrogták, Péter bácsi elég talpraesetten tovább engedte beszélni. Általában ő megint ügyesen viselkedett. Mikor ez Déryt kezdte szidni, az egész elnökség kivonult,

illetve kitolakodott a teremből. Mindjárt az elsők között Dezső barátom, aki változatlanul nem lát meg, és faképpel megy el mellettem. Ott maradt a pulpituson a két elnök és mellettük Háý és még sokan. Ott ült a második sorban Gellért Oszkár is, aki bámulatosan hasonlít a fiaira, és nagyon fiatalos.

Waldapfel valami üzenetet akar átadni íróársainak, a munkások, a nép üzenetét. Egy üzem munkástanácsáét, akiknél két napot töltött a kritikus időkben. Most kezdődött a cirkusz, nevettek, a telefongyárét, ahonnan kidobtak? – kiáltott, azt hiszem, Sarkadi. Meg is mondta, hogy a telefongyár, erre hangosabban más szólt, hogy onnan kidobtak! Hazugság, hazugság, ordította W. magából kikelve. „Karhatalommal mentél vissza!” Hazugság! Én ott előadást tartottam, ott háromezer, kétezer ember dolgozott. „Ha 2000 embernek tartottál előadást... Akkor már nem is voltak ott annyian!” Erre megint nevettek, hogy ha ő előadást tartott, nem is csoda, ha elmentek. De csak mondta, hogy az üzenetet íróársainak, erre hátulról Illás [?] valami olyasmit mondott, hogy az írók neki nem társai. Erre dühödten hátrakiáltott, hogy ő író vagy nem, azt a kritika és az írók fogják eldönteni. Vagy Illyés Gyula. Eldöntöttem, mondta erre Illyés vad arccal, amin óriási nevetés tört ki. Már előzménye volt ennek az összecsapásnak, mert előzőleg Illyés valamit mondott közbe, és akkor W., nem tudva, ki volt az, hátrakiabált, hogy fogd be a szádat! Több se kellett Gyulának, elvesztette a fejét, és e percben gyerekesen dühös lett. Szóval, hogy azt üzenik az íróársainak vagy az íróknak, mondja meg, ha ő nem is író, hogy miért nem jönnek közéjük, miért nem írnak, a forradalom előtt kikergették őket az utcára, és most hallgatnak, és nem jönnek. „Nem, mert aki odamegy, azt letartóztatják!” – mondta, azt hiszem, Sarkadi. „És engem miért nem tartóztattak le?” Erre megint nevettek, és megint sokan mentek el, például másik barátom, Passuth László is, aki szintén úgy tett, mintha nem látna. Még egy darabig ott ácsorogtam Szabolcsi és az ajtófélfá között, de már nekem se volt maradásom, kitolakodtam a folyosóra. Nagy Péter is kiment előttem és még sokan. Péter bácsi zárni készült a délelőttöt, hogy majd folytatjuk a szünet után. Mészöly Dezsőke akart még beszélni, de nem vette észre a jelentkezését. A tömeg nagyobbik fele kiment. Kint találkoztam Lányi Saroltával, melegen dicsértem neki a Golgota fordítását. És Gergely Mártával indultam kifelé a lépcsőre, ahol még Tóth Eszterékkal váltottunk pár szót, ja, és Palotai Borissal, aki olyan zöld, mint egy lárvá. Pokoli az arca. Sziráky Judith, Kosztolányiné.

Ez egy fura kis nő, ez a Gergely Márta. Kicsi, vékony, nyeszlett, mindég siralmasan puritán, és írt egy darabot, amit Győrben eljátszottak. Valami gyereklapnál dolgozik vagy inkább dolgozott. Most költözött át szeptemberben a Liszt Ferenc térre egy 2 sz. hallos lakásba, éppen elkészült a takarítással, mikor jött a háború, de nincs nagyobb kára, ablakot már megcsináltatta. Gyerek nincs. A legnagyobb barátsággal beszélgettünk, szoros értelmében semmiről, és semmiről nem nyilatkozva. A földalattinál találkoztunk még egy nyiszlett nővel, az is író, úgy látszik, újságíró tán, fogalmam sincs, ki-csoda, úgy beszélt velem, mintha száz éve ismerne. De hogy mit, azt nem tudom. Semmit. A Vörösmarty téren szálltunk ki, ahonnan ő ment a Vigadó utcába, a napközibe két gyerekéért, én meg mentem a Gerbeaud-ba, egy kávét ittam, és autóbusszal jöttem haza nagy keservesen. Az állomáson soká kellett várni, mind tele, lógott rajtuk a sok ember. Egyszer csak ott volt Passuthné, hosszú, sovány, szürke nadrágban, kopott kabátban, derekéig érő fekete jambósapka-harisnyában a nagy sovány szájával. [...]

Réka nagyon jó paprikás krumplit főzött, amit meg is ettünk a hoztam-süteménnyel, és négy óra tájban jött Varga András Sopronhórpácsról. Kellemes, jóképű, elég okos fiú.

Sedlmayer Kurt elment, mégpedig elég furcsán. Nov. 5-én a feleségével és az otthon lévő lányával és Szasival. Két fiát és egy kisebb lányát itt hagyta, ezek közül az egyik fiú és a kislány utánuk ment, a másik fiú, szakítva apjával, és elítelve őt levélben, itt maradt. Itt maradt a Szasi férje, hogy mindent utánuk szállítson. Húsz mázsa magot, laboratóriumot. Ő, Varga is menjen velük, mind kint lesznek, nagyszerűen tudnak majd dolgozni, Horpács pedig kegyelemdőfést kap, ha ő is, a mag is elmegy, lesz belőle állami gazdaság. De ő nem ment, nem is akart menni. 60 közvetlen munkatárs jobb élete azon múlik, hogy ő megy vagy marad, és 600 külső emberé, a felesége, három gyereke, lakása, otthona, 14 évi munkája és magyarsága megtartotta. Valósággal bíróságot tartottak az utolsó gyűlésen, ahol a Braun-Bánlaki rokon, aki aljas fráter, utolsó pillanatig tagadott. De ott megmutatták neki a levelet, amit előzőleg már megírtak – mert ő megunta a kém szerepét, és nem is lehetett tovább várni. Ebben a levélben megírták Sedlmayernek, hogy őt visszavárják, visszahívják, de a Bánlaki ide többé be ne tegye a lábát, semmi körülmények között. Ezt a levelet elküldték a Földművelési M.-nek, a bécsi követségnek és kéz alatt S. K.-nak is, ebben benne volt az is, hogy jöjjön a határsorompóhoz egy bizonyos órában a visszatérésének megbeszélésére. Ez 3 kilométerre van Horpácstól. Ők ott voltak a kitűzött idő előtt egy órával, vártak még további egy órát, de S. doktor úr nem jött. Most tehát már kiheverték, hogy Horpácsnak nincs meg a bokrétás kalapja – ahogy mondja –, most már nehezebb lenne kiheverni, ha mégis visszajönne.

Ez után a gyűlés után való reggel őt elvitte négy ávos a kaszárnnyába, nem tudom, hány falun át, és ott töltött keserves vallatás közt egy napot és egy éjszakát. Csak éppen meg nem verték, de nagyon fenyegették. Így hadonászott előttem a gépfegyverrel és az öklével. Rettenetes volt, csak azon birkóztam, hogy ezt az ostoba és embertelen indulatot valahogy leküzdjem. Másnap reggel aztán eleresztettek, hogy most már elhiszik, amit mondok. A vád az volt, hogy én is segítettem a nemesített mag kisíbolásában, és a forradalmi tetteimet kérték számon. „Nem emlékszik?” folyton ezt mondta, és megfenyegetett a fegyverrel. Mikor elengedték, azt mondták, mehet a családjához, most elmennek Bánlakiért. Ő, ahogy hazaért, mindjárt beszólt ennek, de az már egy pár perccel az ő letartóztatása után biciklin elment. A biciklijét megtalálták a határon, az árokban. Vargának az az érzése, hogy ez a Bánlaki jelentette fel, összejátszott az ávosokkal, akik bevonták, éppen az ő őrzésére, a határőröket is, és azalatt ment el bizonyára pénz segítségével Bánlaki. Kész detektívregény, mondja, de nagyon jól éri magát, amért megúsza. Horpácson megszűnt a tsz, de máris alakult másik szövetkezet, és minden menni fog szépen és jól. Ugyanúgy tudnak és fognak dolgozni, mint a bokrétás kalappal, nem hiányzik, hiszen S. Kurt az utóbbi években már csak dísz volt a köszönőember náluk. Itt Pesten jól végzett mindent, nem érzi a temetőhangulatot, még mikroszkópot is sikerült vennie. Mindez nagyszerű és egészséges – a baj csak annyi, hogy ő is ugyanúgy gondolja, mint az ország többsége: 9 millió ember, kontra Kádár-kormány, ennek meg kell lennie az eredményének. Az oroszok menjenek el, semlegesek legyünk, a Duna-medence államai. Ha az orosz háborút kezd, Magyarországon biztonságban van, mert azt fent, a lengyel–német síkságon, vagy lent, a Pó-síkság felé kell kezdeni és vinni, nem pedig a Kárpátok hegyein keresztül. Az okosság és a teljesen naiv tudatlanság keveréke ez a fiatalember. Mikor azt mondtam, hogy nem elég program az, hogy: az oroszok menjenek el, nincs program, és nincs se vezér, se vezető, se senki jelölt Kádár helyett – Bibó Istvánról beszélt – mint számára és mindenki számára és mindenki előtt teljesen ismeretlen zseni. November 9-én a párizsi rádióból

jegyezték le hatoldalas kormányprogram-tervezetét, amivel szóról szóra egyetértének. Ajánlotta, hogy elküldi nekem valahogy. Kitűnőnek tartja és megvalósíthatónak.

Délután felhívtam Palotai Borist: Hogy végződött a gyűlés? Már rövid volt a szünet után, Erdei főtitkári válasza – ja igen, sokat beszéltek róla, hogy Bölöni és Illés Béla levelet írtak Párizsba a magyar írók nevében, amire a szövetség táviratilag tiltakozott, hogy ezek csak legfeljebb a maguk nevében nyilatkozhatnak. Erdei el is ment a levélért – és a válaszában felolvasta a Bölöniét, amiben csak egyszer fordul elő többes szám, máskor a maga nevében beszél. És Somlyó hevenyészve fordított valamennyit az Illéséből, ami 6 oldalas francia cikk, és amiben következetesen többes számot használ, vagyis az összmagyar író nevében beszél. Így Bölöni bácsit felmentették, Illést elítélték. A határozat az, hogy tovább is küzdenek a bebörtönzött írókért és a szövetség régi lapjainak visszaadásáért. Más nem beszélt, csak Veres Péter befejezte a gyűlést.

Pletykát mondott még Boris. Psota Irén, fiatal színésznő kiment Bécsbe, és már vissza is jött. Szerinte Molnár Tibor és a többi magyar színész odakint elkeseredetten iszik. Ferrari Violetát először nagy ajnározással fogadták, aztán megtudták, hogy itt hagyta 3 hónapos gyereket, erre valaki kiásta azokat a fényképeket, amik akkor készültek, amikor kint volt Moszkvában, egyik tisztel átkarolva, a másikon koccint, szembenézve. Így most nem kapta meg Olaszországba a beutazási engedélyt, és e percben hisztérikus sírógörcsben fekszik.

F-ék is itt hagyták pár hónapos gyereket. Az újságíróklubban ebédeltek, azt mondta valaki, indul egy autó – a pincérrel küldtek haza levelet, hogy nem mennek haza, mert ha el kéne búcsúzni a gyerektől, meginognának.

Ignotus Paliék megérkeztek Londonba, és ott az asszony halott gyereket hozott a világra.

Lányi Viktor lánya, Ági három gyerekkel ment el, a férje elég soká börtönben volt, és most mindenáron menni akart. Brüsszelben vannak már, rokonoknál, de rettenetes körülmények között vándoroltak, soká, sárban gyalogolva, mezítláb érkeztek meg a lágerbe, ahol szalmán háltak. Brüsszelből küldtek nekik útiköltséget, s most ott vendégek. A férje a külügyben volt tisztviselő. [...]

Molnár is mondott egy csomó undok kivándorlást, férj, aki itt hagyta feleségét, családját, ugyanaz fordítva is. Igazgató, aki kivitte a rábízott pénzt is. A határon állítólag százforintosok sárba taposva, senkinek se kell. Bécsben 5 schillinget se adnak 100 forintért, sőt, most már azt sem. Egy repülő, pilóta, aki Svájcban volt, akart neki adni valaki ott kint, disszidált, 40 000 forintot, de nem fogadta el. Nem kell.

XII. 30.

Ma reggel kenyérvágás közben végigvágtam az egész bal hüvelykujjamat, nagyon fáj, és béna vagyok miatta. Ma egy hete vettünk 3 kiló kenyeret, és az még mindig nem fogyott el, és már kemény, lecsúszott rajta a kés. Ma aztán hozott Réka egy kenyeret, de az savanyú és sűrű, pedig én igazán szeretem a barnát, mégis kénytelen vagyok másikat venni.

Ilyen bevezetés után direkt nevetséges, amit most akarok leírni.

Tegnap telefonált Kovács Judit, hogy délután eljön hozzám Benke Valival. Tessék, mondtam, és ijedten felhívtam mindjárt Lexit. Azt mondta, siet haza, diskurálni lehet. Én is úgy gondoltam. Négy előtt itt voltak, és percekben belül kirukkoltak a nagy meghívással: legyenek a Nők Lapja főszerkesztője. Be kell valljam, sejtettem, hogy valami efféle lesz a kívánságuk, tehát előkészülve tiltakoztam: Soha szerkesztőségben nem dol-

goztam, soha állásom nem volt, családom van, hagyatékkezelő vagyok és író. Nem lesz sok dolgom, mondták, leveszik az adminisztrációt, feladatomból az ízlés megadása, írókkal beszélni, tárgyalni, szerkesztőségi megbeszéléseket vezetni. Nincs rá képességem, nincs rá vágyam, időm, erőm, mindenfélét mondtam. Erre részletezték, mi lesz, hogy egészen más lap lesz, mint volt, családi újság, olyanféle, mint az Új Idők volt vagy a Lányok Lapja, sok szépirodalom, pedagógia, kézimunka, divat, keresztretjvény és irodalom, irodalom. Kevés idő, hetenként két-háromszor egypár órát kellene rászánni. Ezután beszélgetés következett a világról, kilátásokról, politikáról. Programtalanság, forradalom és ellenforradalom, az Írószövetség tegnapi gyűlése, nyilvánvaló szemszögből nézve, bár ez a Benke igazán érdekes és értelmes és rokonszenves kis nő. Rendkívül szegényesen volt öltözve, koszorúba tűzött hajával, beesett arcával, senki se hinné, micsoda pozíciókat töltött be. Az esze, értelmes pillantása után inkább. Regényhős, nem ember. Van három gyereke, a legkisebb másfél éves kislány, 6 és 8 évesek. Valahogy oda kanyarodtunk, hogy elmondtam, mint a nép egyetlen programját, amit tegnap hallottam, a Bibó tervezetét. Mind a ketten tudtak róla, és Benke részletesen elmagyarázta, mi az, s hogy készült.

„Engedd meg, hogy adomázzak, november negyedikén hajnalban már nem volt senki a Parlamentben, csak egy íróasztalnál ült ez a Bibó, és kopogta egy ujjal, ahogy tud, az írógépen a maga programját. Közben Nagy Imréék elmentek, mindenki elment, odamegy egy orosz, vállára vereget: Mit csinál? Ja minisztr, azt mondja, ennyit tud oroszul, az orosz legyintett, és békén hagyta, ő írta tovább, amikor már valamennyi elkészült, beült az autóba, és elvitte a [?], és visszajött, és írta tovább. Jött Dobi, és kérdi, maga mit csinál itt? Nem tudja, hogy már mi vagyunk itt? Ezzel se törődött, írt tovább, míg be nem fejezte, akkor őt is elkísérték.”

Sok okos dolog van benne, különösen, mondja, érdekes és okos volt akkor, amikor készült. Nem egyedül csinálta, a következő napokban többen segítettek kidolgozni. A szovjet csapatok szakaszos kivonulása és az egész ország terve, nagyon érdekes. – Szóval Bibó és ez a program possible? – kérdeztem. – Hogyne. Igen. – Ki lesz a kultuszminiszter, kérdeztem később. Hát a közszájon forgó nevek: Tildy, Kovács Béla, Keresztury és talán Bibó István (a negyedik névre nem emlékszem). Néhány nap múlva kijön a kormányprogram és a koalíciós kormány névsora, erősen szakemberekkel akarják kiegészíteni a kormányt, akkor majd meglátjuk. Kik ezek az emberek? Nem lehet tudni, mit csinálnak. Tildy öreg és gyenge, nincs is hatása. Kovács Béla népszerű név az utcán, de nem lehet tudni... Kereszturyt nem ismerik, Bibó jövője bizonytalan, fel fogása nem tiszta, és nem energikus, nagy kaliberű ember a látszat szerint.

Kérdeztem, ki csinálja a Nők Lapját – aminek a mai napig, illetve tegnapi nappal megvan a megjelenési engedélye és a papírja. Úgy látszik, a nőszövetség utóda, amit most Magyar Nők Országos Tanácsának fognak hívni. Kérdeztem, kik azok. Azt mondja, többekkel vagyunk tárgyalásban, de azt kérték, egyelőre ne hozzuk nyilvánosságra a nevüket. Amint megalakul, meg fogod tudni. Benke ott dolgozik, nem akar visszamenni a rádióhoz, legfeljebb valami részletmunkára.

Benke: Egy hétig együtt dolgoztam Nagy Imrével, és az utolsó húsz órát együtt töltöttük. Nagyon megszerettem, szeretetre méltó, tiszta, derék ember – de nagyon, vétkesen és betegesen harctalan és befolyásolható. Öreg is, beteg is, s különösen, mert ez a természete. – Miben nyilvánul? – Például, ha valaminek az eldöntéséhez öt perc kell, a végrehajtásához tíz, akkor az neki előbb három óra, a végrehajtás egy egész nap. – Hogy lehet akkor belőle bálvány? – Hogy?, mert nem engedték neki végrehajtani, amit

akart. És amit akart, csupa népszerű dolog volt. Kisparasztok magántulajdona, nagyipar csökkentése, ilyenek.

Ja igen, a Bibó-féle tervezet fő hibája vagy mije, mondta, egy kényes dolog. Teljes sajtószabadságot kíván, úgy, hogy korlátlanul lapengedély, és abban bármit lehessen írni. Rettenetes hibának tartja, hogy Nagy Imrét elvitték Romániába. A vele mentekről beszélt, Erdős Péter, még valaki, akinek nem tudom a nevét, rokonszenves neki. – Judit többször mondta: és Vasvári [Vásárhelyi?]. Hát igen, de ő csak a háttérből legfeljebb. – Mért? – kérdi J. Na hallod, már a kinézése miatt is. Mért? Na de kérlek, ne provokáld, hogy... Nem zsidó, mondja J. Hát ebben tévedsz. Hagyjuk ezt. (Kínos pillanat volt, váratlan számomra ettől a nőtől ez a nyílt nyilatkozás.)

Közben bejött Lexi, és hamar elmondtam, miről van szó, s ő rögtön szintén a nemmel kezdte. Hogy én nem vagyok társas lény, együletes motor, mondta, örültem tudok dolgozni, de nem tudok dolgoztatni. Nem vagyok alkalmas, de ő nem szól bele. Újra magyarázták, hogy mi mindent nem kell csinálni, hogy jó nevem van, rokonszenves vagyok. – Ja, én mint mentséget mondtam azt is, hogy nem ismerem a társaságot, az újságírókat, senkit. De hogy mindenki ismer engem és szeret. Lexi, hogy nem volt egyszerű a legutóbbi, a Rosta regényem hangulata. Hát hogy az most már elmúlt, ilyen emberek már nem szólnak bele az irodalomba. Elég heves és élénk beszélgetés kezdődött, s Lexi Judittal beszélt valamit, és azalatt B. elmondtam a 23-i, rádióbeli éjszakáját. Így:

Mikor a Bem térről a diákok átmentek a Parlament elé, már sok ellenforradalmár, horthysta tisztak, fasiszták voltak a tömegben. Onnan mentek át a Rádióhoz, és azt követelték, hogy beolvashassák a programjukat. Többször bejött hozzánk küldöttség, azalatt mindég megegyeztünk, de mikor azok kimentek, szétverték őket. Azt mondja a közfelfogás, hogy a Gerő beszéde bőszítette fel a tömeget. Hát ott, a Rádió előtt nem is hallották azt a beszédet. Azt kívánták, hogy Nagy Imre beszéljen. Mi leadtuk, felállítottuk kint a hangszórót, de összetörték, azt se hallgatták. Követelték, hogy ők jöhesse be a stúdióba, vagy adjuk ki a mikrofont, hogy azt mondhassanak be, amit akarnak. Hát ezt nem lehetett, akkor azt is bekiabálhatták volna, hogy éljen Szálasi. Betörték az utcai ablakokat, kezdtek be is mászni. Este tízig nem volt lövés, minálunk nagyon kevés katona volt és kevés fegyver is. A Sztálin-szobortól a tömeg oda áradt, úgy eltömték az utcát, nem is lehetett megközelíteni. Tíz órakor a szemben lévő ház padlásáról kezdtek ránk löni. Ezek nem mehettek oda fel csak előzőleg, azoknak ott kellett lenni már előző egész nap. Abban a tömegben már nem mehetett oda fel senki. Az meg volt szervezve. (Tehát azt állítja, hogy onnan nem az ávó lőtt.) Ott volt velünk egy ávós ezredes vagy főhadnagy (én nem emlékszem), az tiltakozott legjobban a lövés ellen. Az én szobámba löttek be legelőször. Mi gázbombát dobtunk ki az utcára, de azt visszadobták, és mi fuldokoltunk tőle. Próbálkoztunk vízfecskendővel, semmi sem segített. Éjfél után ott kuporogtunk a belső falnál, ott volt velem Erdős Péter [?] és a katonai parancsnok, de nem akartunk katonaságot kérni, nem is lehetett volna oda bejönni. Éjfél után fél egykor jött az utasítás, hogy löni, egy óráig húzta az ávós parancsnok, és aztán reggel tízig tartott a lövöldözés. A tömeg hallotta a lövéseket a háztetőről, szemből, mondták, hogy a tömeget lövik, ők nem is tudták, hogy nem őket, minket lönek, mégpedig mesterlövők, egyenesen fejre célozva, el is találtak két ezredes és egy főhadnagyot. Egyre beljebb kellett húzódnunk, már ott tartottunk másnap reggel, hogy rögtön, de egy óra alatt, betörnek. Különösen a Sándor utcai fronton. Sok embert felakasztottak (Ávósokat? Igen), de a Rádió alkalmazottait is, és sokat meg-

öltek. Reggel tízkor elvezettek minket, ez különböző volt, volt olyan kapu, ahol agyonverték, aki kiment, ahol engem elvittek, ott nem volt semmi, minket nem bántottak, nem is tudták, hogy vezetők, pláne a vezető jön ki. A Rádió néhány alkalmazottja maradt ott, akik a legbelső és legbecsesebb műszereket próbálták óvni, de azok is kiszivárogtak lassan, és nem volt az épület megerősítve egyáltalán. Oda vette be aztán magát a Dudás-különítmény, és így pusztult el olyan rettenetesen, negyedike után a rádió. Ma is a Parlamentben folyik az adás, bár néhány irodában már bent dolgoznak. Kérem, mi igaz abból, hogy mentőautón szállították a Rádióhoz a fegyvereket. – Úgy válaszol, mintha ellenük jött fegyverről volna szó, s mondja, igen, mentőautón is szállítottak fegyvert. Később elsírta magát. Hogy az a sok harc és munka, hogy ez lett az eredménye, hiszen akkor mindenki, aki az elmúlt tizenkét évért felelős, kiállhat mint bűnös. Hiába volt, de mi volt a nagy tévedés, mit kellett volna neki magának is másként csinálni. Ha nincs a másfél éves kislányom, megőrültem volna, de a gyerekek miatt és -ért az ember hétköznapi dolgokkal folytatja és bírja az életet. (Én tulajdonképpen nem ezt kérdeztem, hanem a negyedike éjszakát, de ezt mondta el helyette. Arról csak annyit, hogy akkor nem voltak szovjet katonák a Parlamentben.)

Háromnegyed négykor jöttek, negyed nyolckor mentek el. Azzal búcsúztunk, hogy én holnap reggel 11-ig itthon vagyok, és megmondom a választ. Mikor elmentek, Lexi szidott, amért ilyen rövid terminust adtam, de mondom, a nemet gyorsan és könnyen el lehet dönteni. Igen, de aztán jött a kísértés néhány órája. Mégis nagy dolog volna, érdekes és hízelgő ilyen óriási lap élére kerülni, 350 ezer példányban jelent meg, és szeretnék ugyanakkorára vagy még nagyobb terjedelemben. Sok szépet és jót lehetne próbálni, milyen szép cím jutott máris eszembe, kettő: a lap címe legyen az, hogy „Holnap, képes családi lap”, a vezércikkem címe: Türelem. Ilyenféléken játszottam és tűnődtem, és milyen jó volna, ha valakivel meg lehetne ezt beszélni, tanácsot kérni. Nem mintha egy pillanatig is komolyan vállalni tudnám, de az a tűnődés és megzavarás és végeredményben mégis hiúsági kérdés is, megzavart. Lexi is habozni kezdett. Illés Endrével volna jó beszélni mint legkonzervatívabb értelmes – és talán – jó baráttal. Fel is hívtam Réz Palit, hátha tudja a telefonszámát – de még telefonja sincsen. Pali a teljes csöndről, sőt csöndről beszélt, az írók mozdulatlanul állnak – lapjaikat nem kapják még vissza, mert ha kapnák, azt írnák, amit már megint nem szabad.

1957. I. 2.

Másnap reggel én is, Lexi is úgy határoztunk, hogy nem kell ide semmi tanácskérés, nem lehet elvállalni ezt a munkát. B. V. telefonált fél tízkor, megmondtam neki, hogy nem érzek képességet rá, más munkáim főfoglalkozásnak nem engedik, dísznek pedig nem vagyok alkalmas. Azt mondta, nagyon sajnálja, hogy ilyen bátoratlan vagyok, s ne határozzak még, ők megpróbálnak összehozni egy számot, és majd meglátom, milyen lapra készülnek, s majd akkor adjak választ. Ez körülbelül egy hét, s akkor újra jelentkezik. Nagyon szeretnék, ha vállalnám, de ha végképp nincs hozzá kedvem, nem erőltetik, mert ő tudja, sok íróval volt dolga az utóbbi időben, ha végképp nem akar valaki, akkor úgyse lehet dolgozni vele. Nagyon rokonszenves volt végig ez a furcsa nő. – Lexi azt mondta, helyes, így kellett, ezekben a hetekben majdcsak kiderül, mi lesz a lapokkal, ki kap és ki vállal.

Szilveszter napján kimentünk Lányfaluba, gyönyörű hóba. A ház tűrhetően felmelegedett estig, de azért ilyen hideg, rideg szilvesztert még nem értem. Házassági év-

forduló. 19. Hiába mentünk ki ebből az egyforma életből, magunkat vittük, feszült, ideges, boldogtalan szívünket. Egymást gyötörjük bánatunkban. Már ő is ott tart, hogy néha igazságtalan, s ha aztán rákezd, hogy nem akart bántani, mit felelhetek? Még csak az hiányzik, hogy akarjon is. A gyerekek is untak bennünket, lementek Füzesiékhez, még lent is vacsoráztak Lexi bosszúságára és sérelmére. Olvastuk az újságot, és hallgattuk a rádiót – végre visszajöttek a gyerekek, és bridzseztünk. Most tanulnak a gyerekek, és engem hihetetlenül idegesít és unat az a mulatság. Éjfélkor feljöttek Füzesiék négyen, mert a Kisszidinek vőlegénye van, egy kedves babaarcú fiú, pofazacsós, piros és kedves technikus. Most szerettek volna házasodni, de az események miatt – ki tudja, még az állását is elvesztheti, kintről jár be a gyárba – elhalasztották nyárra. Vagy tavaszra. Szidi most elég csinos, elmúltak az arcáról a rücskök, fiatal lány, egészséges és boldog, miért ne lenne csinos? A kisházban kályhát építettek a két szoba közé a falba, remek vörös téglakályha, pazarul melegít. Füzesiék életébe az hozott némi stabilitást, hogy meg tudtak maradni nálunk, most már 12 esztendeje. Lakbért nem fizetnek – eleinte egy napszámot havonta, később kéthavonta, és valami 5-6 éve semmit, de karbantartják a házat, és ha renoválás kell, én adom az anyagot, ők a munkát. A testvéreim állandóan háborúban vannak velük, mert ezek a kiskaliberű emberek folyton megkárosítják őket, rosszul számolnak el a terményekkel, nem teljesítik a munkát. [...]

Estefelé elmentünk egy kicsit sétálni Lexivel, szerettem volna beszélgetni, de mihelyt valami komolyabb dologra került a sor, oly ideges lett, mint a múltkor, mikor percek alatt sírni kezdtem az utcán, és aztán az egész másfél órás gyaloglás alatt egy szó sem szóltam, csak belülről fuldokoltam a ki nem mondott szavak miatt. Rettenetes ez, hogy nincs senki, akivel a magam buta gondolatait vég nélkül és örökké mondhatnám. Lexi mai napig sem olvasta el a regényemet, a Küszöböt – végeredményben jobb is, vannak benne dolgok, amik fájának neki. És nekem? Ugye.

Pokol ez, ami most itt van, ami most lesz. Tízezrével, talán százezrével készülnek embereket elbocsátani, mert nincs anyag, és nincs energia. Kíéheztetni. Rettenetes. Mit szól ehhez az ország? Senki se hisz a kormánynak, Dobi hosszú szövetkezetbeszédének, a parasztok örülnek a beszolgáltatás eltörlésének, és kész. A munkájukat vesztett emberek menjenek a bányába és a kisparba és a mezőgazdaságba. Könnyű ezt mondani, és ha általános sztrájk, lázadás, végzetes borzalom sül ki belőle? Azt mondják az okosok, még a forradalom nélkül is a csőd szélén álltunk.

Most mondja a rádió: Tegnap keletnémet küldöttség ment Moszkvába tárgyalni. Be nem avatkozásról. Eisenhower felhatalmazást kér, hogy bevethesse a haderőket Közel-Keleten akárhol, ha azt kommunista támadás érné. [...]

10 vagon citromot árulnak ki holnap. Meleg ruha a pesti gyerekeknek. 1155 gyerek született tavaly Dunapentelén. A 12-es autóbusz megindult a körúton. Ma volt Oláh Gusztáv temetése (így haza lehetett hozni). Palló Imre búcsúztatta. A Patetikus szimfóniával búcsúztatták. Tatán 2600 bányász szállt le, 400 vagon várható. [...] Cikk Hajdú postásról, aki 35 év alatt 5 millió emeletet járt be.

Hát így él azért a város és az emberiség, de fujtó rémület szorong mindenkiben, és a kiszökés folyik, tegnap megint 900, tegnapelőtt hóban, hidegben 1000 ember ment el, sok fiatal. Közben olvasom a Remenyik könyvét, mely a világháború utáni kívándoroltak szenvedéséről és bolyongásáról szól Dél-Amerika nyomorúságában. Jó könyv, érdekes és szellemes, csak túl monoton. Abban igaza van az írónak, hogy nem vesződik a beszéd egyénítésével, minden szereplője egyformán beszél, s ez a könyv stílusa:

az író mondja el, tehát mindegy. Ugyanaz a nyelv és intellektus, akár a koldus indián, akár koldusbarát, akár egyetemi tanár, akár katonatiszt vagy bárki szóljon belőle. De a kivándorlóink nem hiszik ezt, a munkanélküliség elől mennek munkanélkülinek, s azt remélik, a nimbusz megsegíti őket. Különös történetek szólnak a nevezetes kimentejekről. Szabó Sándor jó színész, de nem pótolhatatlan. Állítólag tizenhárom éves fia után ment, aki elszökött biciklin – de hajszolva autóján, ott ült a felesége és a kisebbik fia is. Bécsi idegösszeomlás, most már kint van Amerikában, és majd megpróbálja azt a színészi sorsot, amin Jávor és Páger már átesett. Aztán ő is hazajön. [...] Sokan visszajönnek.

Baba találkozott egy volt tanítványával. Eszes zsidó lány, kitűnő tornász, nem vették fel az egyetemre. A körúton laktak, kibombázták őket, elment az anyjával. Lágerbe kerültek, ahol szörnyű állapotok voltak. Rendes fekvőhely, naponta konzervebéd, amit ő meg tudott enni, ízlett is, de amit a munkásfiúk és -lányok kiöntöttek, és akik csak a tejkonzervet és csokoládét nyalják egész nap. A lágerben olyan erkölcstelen élet folyt, hogy kijött a rendelet, hogy férfiak és nők külön sarokba. Erre lázadtak, és az osztrákok azt mondták, más bajuk is van, mint erkölcsörnek lenni a menekültek közt. Ők Amerikába akartak menni, ahol gazdag rokonaik vannak, de ki kellett volna várni februárt vagy márciust a lágerben, míg sorra kerülnek, és az anyja azt mondta, ez a hely nem neked való, hazajöttek. Ha lehet, majd innen szabályos útlevéllal elmennek. Az ilyen esetek garmadával járnak szájról szájra, de nem ez a lényeg. Mindenki tudja, milyen nehéz lesz az elmenteknek boldogulni – de majdnem ugyanolyan nehéztől fél, aki itthon marad.

Hogy itt mi következik, azt nem lehet tudni. Mindenesetre bősztító az inga balra lengése. Tegnap és tegnapelőtt vagy 2-2 óra hosszat olvasták a rádióban a kínai nyilatkozatot, előzőleg Dobi mérföldes beszéde és szilveszteri szónoklata – csupa fájdalmas keserűség a lázadóknak. Nincs többé sztálinizmus, mert az csak hibás, de Marx-leninizmus. És ez igaz is. Sztálin túl keményen hajtotta végre ezt a kemény és vakmerő kísérletet. Viszont ugyanolyan könnyörtelen most ez az elbocsátó határozat.

Reszketek Lexiért, hogy tudja ezt végrehajtani, és mi lesz ennek személyesen is rá nézve a következménye. Meddig bírja, és hogy viseli? Az nem kiegyenlítés, hogy itthon ideges és boldogtalan. Boldogtalan ország boldogtalan gyermekei vagyunk mindannyian. Évek óta kínlódott néhány Lexi-féle ember a józanodáson és nyugalmon, okosságán – és most néhány vadszamár elrontott mindent. És más vadszamarak most tovább rontják. Háború? Nem miattunk, de itt van Szuéz. Érdekes, hogy – és itt a Közel-Kelet, az olaj és a benzin – akármit hazudnak, a végén mégis tűzzel-vassal, atommal és bombával akarják megvédeni, ami az emberiség közös kincse.

Jellemzőek a korra a viccek, melyeket órák alatt mindenki tud.

Ilyenek:

Magyarország összkomfortos ország: folyó, hideg-meleg háború. Fel a fejjel, amíg van. Ki kormányozza az országot? Kádár apró dögei. Sportország vagyunk, bebizonyítottuk: minden kapu alján ott áll egy puskás öcsi. – A kis Kabost kiküldik a pincéből, mi volt az a nagy dörrenés? Visszajön: bombasiker, de csak fél ház. Latabárnak szőnyegget akarnak eladni: megveszem, és ad hozzá padlót is? – Földszinten lévő harmadik emeleti lakásom elcserélem. Háromszobás luxuslakásom elcserélném londoni cseléd-szobára. – Lakását akarja leválasztani? Forduljon Zsukovhoz. – Ki várta először a Mifulást? Sztálin, ő tette ki leghamarabb a csizmáját. [...]

De most abbahagyom, mert Lexi megjött, és őt idegesíti, ha írok.

I. 8.

Ma reggel Virág kiment Lilivel Lányfaluba, holnapután jönnek vissza. Örülök neki, hogy Lili kedveli Virágot, és egy kicsit megmozgatja – bár nem biztos, hogy jó hatással van rá. Félénk és vagdalkozó ember mind a kettő, nagy önérzettel és csekély ambícióval.

Remélem, az én lányomban is van annyi kitartás, mint benne – csak hamar beérik mind a ketten a közeli perc szórakozásával. Szegénykéknak most az a mulatság, kimeni. Virág szereti Szidit és Lilit, örömmel ment, csak sokat lennének levegőn – amihez lusták.

Réka negyed tízkor kelt, mikor már kitakarítottam, neki csak az ágyvetés maradt. Mit csinálsz ma?, kérdelem. Azt gondoltam, mondja, Ibivel és Ildivel megint elmegyünk moziba. Mérgesen megtiltottam, amitől duzzogott és dühös volt. Inkább menj korcsolyázni, tavaly micsoda nagy korcsolyázás folyt, mikor iskolába jártál, és tanulni kellett volna – most meg, mert mondja, délután valami evezőtréningre megy – valami új. Minden évben valami más, ebből nem lesz semmi. Erre boldogtalanul, ahogy tőlem hallja mindig: nekem nem is érdemes semmit elkezdni. Ezzel elmentem az uszodába, és hazaérve itt a cédula, hogy „korizni mentem, 3-fél 4-re itthon vagyok”. Én meg ettem egy rongyoskiflit, s most a jó meleg szobában, csendben, egyedül ábrándozom felette, mit lehetne írni.

Határ Győző

ÉLŐK

csak az élőknak van közgazdasága
 csak élőkre illik a stóla – talár
 csak az élőnek olcsó élőnek drága
 avagy kedvezményes a vételár

csak az élőnek jó ha megtalálja
 a szebbet a Göncök Ócskapiacán
 csak bájból élőnek Áll a Bál – szabálya:
 élőnek forr a víz fűt a kazán

az élő míg él államalkot hadüzemel
 csak az élő rugdal az anyja hasába'
 csak élő temet – míg dobog a mell
 és lüktet Mindfelséges Ó-Aortasága

A ZUHOGÓNÁL

Bodor Bélának

csak elgondolni – kimondani is
alig merem én:
itt sínylődöm senyvedek a szikla-
szakadék peremén

ahogy alólam felásít a bögő
halálveszedelem
amilyen ingerkedve ismerkedik
évődik velem

ezt a csak alig vonalnyi pontnyi
szakadékperemet:
csigamód belézsugorodva belakom
életteremet

térdem hegyét begyűröm csikasz
horpaszomba
a félsz hétrét görnyeszt és beleáll
tökömbe faszomba

tíz körmőmet a záporverte lap-
sziklába vásom
már semmiben semmiben nincs meg-
kapaszkodásom

alulról felzubog a nyársaló szikla-
szurkákkal teli árok
a torok örvényesébe ahová majd alá-
kalimpálok

az a hulla ott az én vizihullám a víz
az én ölő vizem
– így vegetálok a hullás behullás
rémképeiben

SZÉP ÖREGSÉG

szép élet szép a szép öregség
tán a legislegszebb az egészben
kivált ha nem lazul csont-ereszték
fájdalommentes-útrakészen

nap mint nap kottából szeddegélni
drogot pirulát tudni mi a dózis
csontritkulás ellen – nagyon megéri! –
nincs se csípőkopás se szkoliózis

nagy időközönként ki-kilesni
ablakán annak ami a csali-egészség
s látni rohanóban és beleesni –
tegnapjaink égő világegészét

Horváth Elemér

ZEPHYR

nyugati szél

ez itt nem a heidegger istene
se keleti zsidóé ó vagy új
legkevésbé egy tevehajcsaré
nem irigy nem féltékeny senkire
s nem fordít hátat senkinek
szereti a faragott képeket
s az erotikus verseknek örül
nincs lényege hacsak nem az hogy van
s ezt rendületlenül teszi ahogy
a nimfa azt hogy borostyánbokor
s a szatir azt hogy kurafi
teleszívja magát levegővel
s a kék dombok fölött türelmesen
fűjja a szintén isteni fellegeket

JULIE VELLAY

elviselte zsörtölődve ugyan
hogy a férje csak festeni kívánt
camlle már egész fiatalon is
felhőkben élt és abból amit ő
a konyhakertjükben összekapart
a legijesztőbb az volt ahogyan
beérte ennyivel tökfőzelék
vagy tegnapról sárgarépaes
soha soha nem mulasztotta el
hogy megcsókolja érte a kezét
azután ment a tubusaival
az oise-hoz időnként cézanne is
elkísérte (ugyanolyan hülye)
festettek ő kapált és a család evett

GOTTFRIED BENN

a háború után a győztesek
betiltották a verseit
ez nem volt teljesen alaptalan
nihilistának tudták akkor is
aki elolvasta a nietzschéjét
nincs más megváltás mint a szép
a vers mögött a tiszta semmi van
az első és az utolsó iszony
hogy egyedül vagyunk s a vers segít
amennyiben tudomásul veszi
a banális brutális tényeket
hogy híd csupán a szakadék fölött
hogy a pathétique szerzője süket
hogy frédéric chopin keze kicsi

Jász Attila

A MU-SZÁJ

Mick Jagger sajnos megöregedett.
Ez onnan látszik, hogy nincsenek ráncai,
arcán a bőr teljesen kisimult.
Nem úgy, mint korábban, amikor.

Amikor olyan volt az arca, mint egy térkép.
Csata után. Nyilván csodát tesznek
a ránctalanító krémkészítmények.
Gyémánt a fogban. A napi tíz kilométer.

És persze a plasztikai sebészek.
Nagyon tudnak valamit az emberi lényegről.
A lélekről. Amit rendre visszavarnak az
elhasználódott arcra. Még egy kis szemcsepp,

s fénylik a tekintet. Meg a hatalmas mu-száj.

A TENGER

A tenger, mondtad, egy igazi csata,
mikor a kalózok, vagyis a krumplibogarak
a léckerítésekből fabrikált két- és
háromárbocos hajókon összecsaptak
a suszterbogarak matrózaival.

És a csíkos hátú kalózok pedig
mind belefolladtak volna a lavórba,
hisz az volt a tenger,
hiába mondta nagyapád,
taposd őket agyon,

titokban kimentetted,
visszaraktad mindet sorban a hajóra,
így ebédig újabb ütközetek
válhattak „valóra”.

Szakács Eszter

THÉRA

A piacon
kaktuszgyümölcsöt veszek és krétai mézben eltett diót.
Az ásványvíz mellé maréknyi gránátalmamagot kapok ajándékba.

Egy nyitott templomból donátorok képei közt kiáradó hang
a liturgia szavaival örül a teremtett világnak,
hát vele örülök én is.

Értem az állatok beszédét: a madarak szárnyakkal kínálnak.

A kikötőbe trágyától csúszós kövű serpentinén lehet lejutni,
szép szemű hátsomért ezüstdrachmákkal fizetek,
nevetéssel és nyeregkása vasán feltört tenyeremmel.

Végül napi zarándoklatom befejezése:
a kaldera peremén fecskefészkeként függő bár terasza,
ahol nem tudok betelni azzal, hogy nézem,
ahogy a hajókat
Thirasszia felé elragadja az önnön szépségétől megrészegült tenger.

*

A sziesztából átható virágillat ébreszt:
egy gyors vihar a nyitott franciaablakon át
fehér bougainvillea-szirmokkal terítette be szobám.

Mély és visszafojtott várakozással tölt el az esti hajóút gondolata.
Szőlőlevélbe csavart rizst eszünk majd és csirkét,
a kapitány borral koccint velünk,
s míg beszélgetés közben gesztikulálunk,
égő cigarettánk jelekkel rajzolja tele a sötétséget.

Visszafelé
a lámpákkal kivilágított bárkáról a derengő vízbe vetjük magunkat,
s bár még nem tudjuk,
ezt az éjszakát nem felejtjük el soha.

Podmaniczky Szilárd

IDEGPÁLYÁIM EMLÉKEZETE

A pár

Hajnalodott, a templom magabiztosan szökött az égbe, alul kavicsos aszfaltút hurokja fonta körbe, közöttük vörös téglafal magasodott, feltöltve és megemelve a templom talapzatát. A napfény a torony harmadát narancsos fényvel öntötte nyakon, s a fekete, gömb alapú csúcskeresztben valami apró fehérség villogott. A templom körül, a földtöltés peremén gömbakácok sorjáztek, ezerféle és darab madár visongott a langyos falombok páras, illatos levegőjében.

A templom köré hurkolt aszfaltúton orrmotoros, csuklós autóbusz állt, ablakait pára lepte, a légkompressziós ajtókon lakat lógott.

A madarak eszelős hangjátékába néhány bicikli ülésrugójának fémes nyikorgása keveredett, félig csukott szemű emberek karikáztak a templomi hurkot háromfelől bekötő utakon. A templom mellett bárhol egy ponton felállított fényképezőgéppel mindennap ugyanabban az időben ugyanazt a fényképet lehetett elkészíteni, ugyanazok az emberek ugyanazokban a ruhákban és járművekkel, mégis minden hajnalban valami különös, pezsgő, valami újra- és újrakezdő hangulat áradt a levegőből, mintha minden nappal közelebb kerülnénk egy rég vágyott varázslatos eseményhez.

A templom harangjai szépen dolgoztak, kondultak és lüktettek, s mindig egész órakor, mintha a harangzúgást lepelként használná a jármű, egy apró személyautó gördült a csuklós busz farához.

A személyautó méretének megfelelően egy apró férfi és egy apró nő szállt ki, mindketten sötétkék egyenruhát viseltek, a nő haját enyhén bordázott, speciális svájcisapka fogta egybe.

A férfi gyors és friss léptekkel az ajtókhöz lépett, szemvillanás alatt lekapta a lakatokat, mintha évek óta várt világ körüli út venné kezdetét. Nadrágját lehúzták a lakatok, de a feszes öv egy centit sem engedett lejjebb csúszni. A férfi hirtelen megfordult, háttal a busznak, és a szemközti park felé fordult, amelynek közepén hosszú fehér kőből kifaragva világháborús hősi emlékmű magasodott. A férfi, háttal a templomnak, középső és mutatóujjával megérintette a homlokát, mintha keresztet készülné vetni, de gondolatnyi idő után csak végighúzta arcán az ujjait, mintha egy gránátrepesz vonalát jelölné ki.

Eközben felesége fonott kosarakat vett elő a kis személyautóból, s a már nyitott hátsó ajtón felpakolt. A kosarakban élelem volt, egyrészt saját élelem, másrészt küldemény, amelyet a megfelelő helyen át kellett adni.

A nő seprűt és vezspalackot vett elő, végiglocsolta a busz padozatát, majd lassú mozdulatokkal, hogy ne csapjon port, összehúzta a szemetet középen, lapátra kaparta, s a templom körül húzódó keskeny árokba szórta, felkavarta és utánaöntötte a maradék vizet.

A férfi eközben beszállt a vezetőülésbe, háta mögött résnyire elhúzta a plexit, hogy ha a felesége elkészíti a reggelit, hallja. A sofőrfülke közepén hatalmas, bunkerszerű púp magasodott, amely félmagasan kettéválasztotta a sofőrfülkét, és amely púp tulaj-

donképpen a szűk orr-részben elhelyezett motor nyúlványa volt, a jármű tervezésénél a szükséges rossz, de a férfi kihasználta a púp térbeli adottságait, műbőrből készült toalett-táskát terített rá, amelynek számolatlanul sok zsebében ezer és egy apróság elfért, ezek soha nem hiányozhattak egy mindenre felkészült férfi kelléktárából. Az egyik zsebből előkapta a fésűt, maga felé fordította az utasnéző tükröt, majd hátrasimítva megigazította a haját, aztán percekig vizsgálta arcbőrét, rajta azt a két sávot, amely a homlokából indult, s a feje teteje felé haladva mutatta, hol kezdte elhagyni a haja. Az egyik zsebből sapkát vett elő, föligazította, majd rövid vizsgálat után úgy döntött, még nem érkezett el a sapkaviselés ideje.

A nő ezalatt beült a hátsó részben található kalauzülésbe, kopott bőrtáskájából váltoaprót, bérleteket és jegytömböket helyezett maga elé.

Szúrós tekintetű nő volt, kissé férfias, kissé duci, de a karcsúsító varrás benne volt a felöltőjében, amelytől a felöltő alja harangszerűen szétállt.

A férfit sem látták sokszor nevetni, de olyankor elővillantak ezüstös agyari, mint akinek egy gép lakik a szájában. Azt mondták, összeillenek, s valóban minden mozdulatuk a legfelsőbbig összehangolt volt, megtervezett, logikus, egy kalória felesleges energia nem hagyta el szervezetüket, ám az is biztos, hogy érzelmekre, netán örömszerzésre a minimális energiát fordították, olyannyira, hogy szexuális életükről még csak találgatások sem kaptak szárnyra.

Jó és megbízható munkaerők voltak, a busz szélvédőjén díszelgő felirat szerint harminc éve balesetmentesen ugyanazon az útvonalon.

Amikor mindennel elkészültek, és maradt még néhány perc, a férfi becsukta az ajtókat, a nő tudta, a férje mögötti ülésre térdelve még válthat vele pár szót. Megkérdezheti, mikor készíte a reggelit, vagy odaadja-e most egyben. A férfi ez utóbbi változatot kedvelte jobban, kirakta a kenyeret és a szalonnát a vezetőfülke púpjára, és egy éles rugós késsel, egy kézzel katonákat szelt magának a gyér forgalmú szakaszokon. A sofőrfülke elhúzható ablaka soha nem zárt olyan jól, hogy a friss kenyér és füstölt szalonna illata be ne járja az egész utasteret. De jobb is volt ez, mint az olajszag és a por, amit egy-egy erősebb huppanónál harmonikaszerűen pumpált befelé a szövetből készült csuklószerkezet. Akárki akárhányszor szóvá tette, a férfi és a nő egyformán, megbocsátó természetességgel okította a tudatlant: „Konstrukciós hiba, kérem, de már dolgoznak a tervezők a légmentes harmonikán, türelem, kérem, türelem, anyáink is mit szenvedtek, mire világra hoztak minket.” És ezt el kellett ismerni, csak nem vonja kétségbe senki a saját anyja teherbírását.

Hamarosan megjött az első utas. Az ajtóban még elszívta cigarettáját, amit a kalauznő nem nézett jó szemmel, a füst föl szállt, és az orrába ment: „Távolabb, kérem, azzal a cigarettával, döntse el, maga száll be vagy a füst.” Az „arc” önkéntelenül nagyot rándult, mi van már megint, bazzmeg, de nem válaszolt, eltápost a cigarettát, az utolsó slukkot megőrizte a tüdejében, és mikor bemutatta a bérletet, a nő arcába eresztette. A nő szeme szikrákat hányt, és kis híja, hogy nem szólt a férjének, aki ilyenkor zsebében a szalonnázókéssel megállította a buszt, majd a vezetőfülke biztonságából hátraszólt, hogy „Amíg nem lesz rend, nem megyünk tovább”, s a rendnek önnön erejéből kellett megszületnie. Persze mindenki mindenkit ismert, a hőbörgőről tudták, hogy hőbörgő, de mindenki tovább akart menni, s mindig akadt egy vállalkozó, aki magára öltötte a többiek képviselőjét, s átszólt az ablakon: „Menjen csak nyugodtan, nem lesz semmi baj, majd figyelek.” „Felőlem”, válaszolta a sofőr, s mielőtt benyomta volna a negyvenkilós kuplungot, és a sebváltóra csúszott volna a keze, megtapogatta a rugós bicskát.

Hát így éltek ők ketteskén már harminc, aztán negyven éve ugyanazon a 25 kilométeres útvonalon, s akik nap mint nap velük jártak, nem látták, hogy öregszenek. Pedig a vég nélkül sorjázó hajnalozások, éjszakázások mindkettőjük arcát megviselték, bármennyire is „ápolták a korukat”, hogy a kalauznő kifejezését használjam, aki egy este egy régről ismert, de a fővárosba távozott volt kolléganővel diskurált a farrészben.

A volt kolléganő szép ruhákat viselt, a táskája se műanyagból volt, s csak hallgatta a kalauznőt, aki az egy szál mogyorónyi húsas izzó alatt mesélte a járat viszontagságait, s hogy egyetlen kikapcsolódásuk és mellékkeresetük a malacok gondozásából származik, de, mondta a kalauznő: „Meg kell mondanom, örülök, hogy nem mentünk át arra a másik vonalra. Már közeledünk a boldogsághoz.”

Egyedül

Hajnalodott, az óra csörgése előtt ébredtem. Nyugodt hajnali huzat emelgette a másodfüggőnyt, olykor irányt váltott, és a paplan alatt beszaladt a gatyám szárába. A szobám ablaka keletre nézett, s ilyenkor, a kora nyári hajnalon olyan szögben kelt föl a nap, hogy a sarki trafóház kerámiaszerpentinje épp az ablakom és a nap közé szorult, s óriási kerámiaszerpentin-árnyat vetett a másodfüggőnyre.

Tegnap átjött egy néhány házzal arrébb lakó ismerős, hogy holnap bemennek a városba, a fürdőbe, és felajánlják, hogy engem is magukkal visznek, ne csak mindig ebben a szűk környezetben legyek, ki kell nyitni a gyermek előtt a világot, hisz miképpen fejlődhetne reálisan az önértékelése. Ezeket a szavakat hallottam, s miután behívtak a szobába, ahol kitörő örömmel kellett volna fogadnom a felajánlást, csak álltam, és nem tudtam kimondani, hogy „Jól van”.

„Talán félsz valamitől?”, kérdezte a férfi, akinek olyan erős marka volt, hogy amikor az arcomba csípett, önkéntelenül rácsaptam a kezére. „Van benne élet”, állapította meg, majd kiegészítette azzal a gondolatrendszerrel, amelyben kizárólagos összefüggésbe elegyítette az élni akarást és a sportot, s hogy bizonyítsa állítása helyességét, távozóban megemlítette: „A halottak nem sportolnak.”

Végül úgy távozott, hogy se igent, se nemet nem mondtam, de ettől függetlenül egyértelmű volt, holnap a fürdőben a helyem.

Megreggeliztem, de csak könnyűt, nehogy telehányjam a fürdőt a sok víz hatására, majd némi aprópénzzel és fürdőlepedővel föltarisznyázva beszálltam a kocsiba.

A férfi lassan és magabiztosan beszélt, folyton mosolygott, amitől százféle értelmet kapott a mondókája. Azzal kezdte, hogy milyen szép az új autója, ő többé föl nem ül a buszra, soha, ha még egyszer az életben odakerülne, akkor inkább gyalog menne, vagy elvágná a torkát, és nevetett.

Mellette ült a lánya, aki négy-öt évvel volt idősebb nálam, és folyton rám nézett, amikor mondott valamit az apja, nézte az arcomat, hogyan reagálok, aztán előre, az útra nézett ugyanazzal az arckifejezéssel. Egy idő után azt éreztem, hogy a lánya szemében semmi különbség nincs köztem és az aszfalt között. Úgy ültem ott hátul, mint „akit a világot visznek megismerni”.

„Tudsz úszni?”, kérdezte a lány valami olyan hangon, mint akinek az irányú képessége felől érdeklődnek, vajon képes-e meginni egy pohár vizet. Erre én csak a fejemet ráztam, de nem nagyon, lassan, ahogy kölyökmedve néz szét az út szélén. A lány fölhúzta a szemöldökét, majd összenézett az apjával. Tudtam, tudtam, hogy ilyen szarul fogom magam érezni, de alighogy kimondtam ezt magamban, föloldódtam az utazás

kellemes érzésének bűvöletében, abban, hogy autózhatok, és ha igaz, még lesz egy hazafelé út is.

Megérkeztünk a fürdőhöz, a városban már zajlott az élet, de azért nem tűnt sokkal zsúfoltabbnak, mint otthon egy piaci napon, csak itt senkinél nem volt se dinnye, se tyúkketrec.

A férfi szó nélkül megvette a fürdőjegyet, föl sem merült benne, hogy fizetnem kellene, ahogy a kutyát viszik be a strandra. Egyébként is inkább azzal voltak elfoglalva, hogy apa a lányának kacsingatott: „Neked akkor felnőttjegyet veszek, kicsim!” És ettől kezdve tényleg úgy éreztem magam, mint egy színes madzagon utánuk húzott négykerekű faló.

A pénztárban fehér köpenyes néni ült, nem nagyon hallottam, mit beszél az üveglap mögött, de egyszer csak ott találtam magam egyedül egy kulccsal a kezemben, se a férfi, se a lánya, csak a pénztáros nézett kékbe forduló szemmel. Harminchármas volt a kulcsom, de bármerre néztem, egy darab számot nem láttam. Visszaálltam a pénztár elé, félig szembe, a szemem sarkából fölsandítottam. A nagy testű sánta asszony kijött a pénztárból, szó nélkül egy irányba mutatott, majd amikor megindultam, még hallottam a hangját: „Minek ilyen kis pöcsösnek kabin?”

A kabinsor majd' kiverte a szemem, ha az előbb egy centivel kijebb hajlok, meglátom a számozott ajtókat.

Beléptem, magamra zártam az ajtót, fölül két szív alakú nyíláson ömlött be a fény; alig láttam valamit. Eltelt egy perc, mire megszoktam a félhomályt, tisztára olyan szag volt, mint a fertőtlenített pottyantós vécékben, ráadásul ugyanúgy fölfalazták a pad alját, mintha vécéülke volna. Félve ültem le a padra, hogy levegyem a cipőmet, még bennem volt apró gyermekkoromból a szarba való belezuhanás és -fulladás félelme, s most minden adottnak tűnt hozzá, csak a lyuk hiányzott a padon, ám a deszka behajlott, jelentősebb üreget sejtettem magam alatt.

Átöltöztem, s mikor kiléptem a napra, kis duci testalkatom és saját fehér bőröm vakított. Előbb szégyelltem magam ennyi ember között ilyen kevés ruhában, de mert senki nem nézett rám, a láthatatlan emberek biztonságával vittem vissza a kulcsot a pénztárba. De mindjárt ott termett az apa és a lánya, a kulcsom egy kulcskarikára került, ami egy rántással eltűnt egy tenyérnyi bőrharangban. Volt, nincs, és visszaneéztem az öltözőkabinra.

A fűre ledobták a törülközőt, s ahogy voltak, a medence oldaláról, csukafejessel repültek a vízbe. A lány is nagyon sportosan csinálta, ugyanazok a testvonalak futottak oldalt a testén, mint az apjának, csak egy kis különbséget adó, lágyító női mázzal leöntve. De igazából nem láttam túl nagy különbséget köztük, se férfiaság, se nőiesség szempontjából, olyanok voltak, mint két hal, azokról se tudtam soha, melyik a fiú meg a lány.

Odaálltam a medence szélére, egyik lábamat előretámasztottam, a fehér hasamon kereszbe fontam a fehér karomat. Először őszinte érdeklődéssel figyeltem őket, aztán már magam is vágyakoztam a vízbe, de úgy láttam, a medence nem nekem való, túl mély, viszont a fürdő másik végében lévő gyerekmedence túl kicsi, a bokámig se ér.

„Gyere már befelé, nagyon jó a víz”, kiabált az apa, s ércesen magas, fuldoklóan visító hangjával elérte, hogy mindenki rám nézzen a medencéből, s találgassa, hogy az a szép fehér kisbálna alakú fiúcska miért nem csobban egyet, tudna akkorát durranó seggest ugrani, hogy a pénztárig kicsapna a víz.

„Van labdátok?”, kérdeztem vissza kis szünettel, és mert tudtam, hogy nincs, kellő indokot kapok, miért nem merülök azonnal alá.

„Nincs”, mondta a lány.

„Hát ez az”, válaszoltam szűken, s lábat váltottam a támaszkodásban, elnéztem a lánghos bódé felé, de elkaptam a szemem, mintha mindenki számára egyértelmű lenne a kapcsolat a fél tucattig falható lánghos és a domborodó haspocakom között.

Oda se figyeltem, mikor a lány kiúszott hozzám, és eddig soha nem tapasztalt diszkrecióval és kedvességgel halkán megkérdezte: „Nem tudsz úszni?”

De hát erre már egyszer feleltem, s nem értettem, miért pont olyankor kedves hozzám, amikor egyben tanújelét adja, hogy oda se figyelt rám a kocsiban. „Nem, nem tudok”, mondtam határozottan, hátha végre megjegyzi, de túl tömörnek éreztem a választ, mert sokszor megpróbáltam már úszni, és nem teljesen fedte a valóságot ez a nem, hisz volt rá példa, hogy két métert haladtam. Szétnéztem, leguggoltam a lányhoz, a hasamon hurkákat vetett a „bőröm”. A fürdő alapzajával egy szintben motyogtam, mint valami vallomást: „Ilyen mély vízben még nem próbáltam, sekélyebben, például az öntözőcsatornában valamennyit szoktam haladni.”

De a lány váratlanul kijátszotta őszinteségemet, és ellenem fordult: „És mit nem tudsz még!?” Elrúgta magát a parttól, s hátúszásban megindult a medence belseje felé, ahol óvatlanul lekevert az apjának egy fülest, majd fuldokolva nevettek ezen: „Üss meg, kislányom, üss meg!”

A távoli öltözőkabinomra néztem, föltámadt a szél, fáztam, szerettem volna fölöltözni, de nem akartam a holmijukhoz nyúlni. Akkor egy testes férfi megcsúszott a lábvizben, szétcsapott karjával majd' belelökött a medencébe, a forró zuhanycső kissé felém hajlott, ahogy elkaptam.

A lépcsőn vízbe gázoló férfi oldalán lemértem a vízszintet s azt is, hogy a medence egy részét magasabbra kövezték. Letusoltam, megindultam befelé.

A víz langyos volt, termál és csapvíz keveréke. A lépcső alján találtam egy négyzetmétert, ahol a mellkasomig ért a víz, és megkapaszkodtam a medence szélén körbefutó csőben. Ott tornáztattam magam, fölhúztam, leengedtem, az arcomat is belemártottam a vízbe. Fölbátorodtam, mind merészebben a medence belseje felé kapaszkodtam. Örültem, hogy végre én is bent vagyok, és már nem fázom. Kinéztem az üres helyre, ahol a zuhany mellett eddig álldogáltam. Apa és lánya integettek, de nem mertem visszainteni, nehogy elmerüljek, csak mosolyogtam, hogy látom őket.

Olyan különös és biztonságos volt ott a mély és meleg vízben lebegnem, hogy ebédelni se mentem ki, féltem, valaki elfoglalja a helyem, és akkor megint szerencsétlenkedhetem a parton, úgyhogy inkább egész álló nap, a hazaindulásig ott kapaszkodtam a csővön, s úgy éreztem, ha nem is egészében, a magam módján teljesítettem a feladatom.

Útban hazafelé nem szóltunk egy szót sem, mindannyiunkat elnyomott a fáradtság, és ha nem dudál már olyan messziről a sofőr, nem kerüljük el a csuklós busz hűtőrácsát.

Az apa kiszállt, elszívott egy cigarettát, a lány értetlenül bámult kifelé a sötétbe. Aztán beült, de nem indított. Hátrafordult felém. „Beszartál, mi?”, kérdezte. Bólintottam. Felém nyomta a cigarettás dobozt: „Kérsz?” Megráztam a fejem. „Csak hogy lásd, férfiak között vagyunk”, folytatta, „a férfiak pedig összetartanak. Világos? Nem történt semmi. Világos?” Megint bólintottam.

Besötétedett, mire hazaértünk. A férfi hátraszólt, megszorította a térdemet, aztán dudált. „Mehetsz”, mondta, kinyitotta az ajtót, kiszálltam, és gondolatban újra ott lógtam a vascsővön a meleg vízben, súlytalanul, biztonságban lebegtem, a kisujjammal is megtartottam magam; a kinyíló ajtó mögül csak szófoszlányok szálltak felém, mintha azt mondta volna valaki: ilyen sokáig tart úszni?

Antal Balázs

TALÁLT GYEREKEK UTCÁJA

Azt gondolom ma is, valaki fönről dobálta ránk a bajt, másképpen nem lehetett sehoggy. Mert nem akart itt senki se rosszat másnak igazából semmikor, mégis mekkora utálat gyűrűzött körülöttünk. Kapálózhattunk, ingathattuk a fejünket, annyi maradt nekünk, egyebet nem tehattünk. Álltunk a kapuban, nézelődünk, se jobb, se rosszabb nem lett attól. Eső se esett gyakran hónapokig. Nem jó emberek laknak errefelé, úgy mondják, azért. Ha meg mégis megborult néha az ég, az se biztos, hogy jót hozott nekünk.

– A nyavalya törje ki, nyakunkon van már a baj megint! – mondta ki végül valamegyikünk, pedig eszünkbe se jutott, hogy összebeszéljünk, és nem mondtuk másnak se, a nem utcabelieknek, hogy mi a kínunk. Rá kellett jönniük persze maguktól is egyszer, hogyne, amiatt feküdtem és keltem napok hosszat azzal, eljönnek kaszákkal, kapákkal, elkergetnek minket innen, fussunk, amerre látunk, ameddig a lábunk bírja. Nyavalyatörős lesz a vége is, ahogy az eleje is az volt. Akkortól kezdve van, hogy csak olyankor tudok megnyugodni, ha melán ülhetek az udvar szögletén a fabódémban, a magam kis titkos rejtékén, pár percre elvonulva minden gond elől. Mert amíg lenről elmúlt lakomák maradékát szagolgom, tudom, hogy nem érhet meglepetés.

Utoljára Gabulya Rózsa járta meg, hogy itt szájaskodott. Én mondtam neki, hogy állítsa le magát, maradjon kintebb, de nem hallgatott rám. Aztán meg már megnézhetette magát, csak feküdt otthon, úgy látszott, az utolsókat rúgja. Borzalmas kínjai voltak, nem tehettem róla. Mért éppen ő úszta volna meg, amikor annyi jó barátom vészett el. Egy darabig járkált ide egyik is, másik is, azután többet meg se moccant, csak feküdt egy helyben, egyformán mindegyik. Volt köztük öregebb, fiatalabb, jobb és rosszabb ember, paraszt és bányász és még egy híres zenész is, amikor bajban van, nincs közte semmi különbség, csak nyújtja a kezét, csak tátog meglepetten, mert odabent hirtelen elfogy a levegő, és minden járatot eltöm a genny, az lesz a vége. Láthattam százszor is, hogy megy, mégse tudtam elhinni, amit rebesgettek, mert nem hittem soha se babonákban, se csodákban, és azt hittem, nem is hiheti igazán senki, vagy hogy aki elhiszi, és mélyen meg is van győződve róla, annak valami nyomás van a fejében. Azt beszéltek a soron is, a faluban is, hogy rontás ül az utcánkon, elejétől végig, attól pusztul el mindenki, aki beteszi hozzánk a lábát. Sokáig azzal áltattam magam, bolondot beszélnek.

Kellett egy kisgyerek, mindenképpen kellett. Régebben akadt is úton-útfélen errefelé, elég volt csak kimenni a kertbe, széthajtani a lapuleveleket a villanyoszlop tövéen, vagy kilépni az erdő széléig, itt is, ott is gögicsélhetett bármikor egy-egy lilára fázott apróság. A Lépes fiút is a Velyvából hozta az apja. Bogarászás közben akadt rá nagy kalapú tinórák tövében, ezért, bár pár napos lehetett akkor, mint aki évekig bujkált közöttük, örökkön gombaportól tüszögött, s maga körül fülledt, tikkasztó szagot árasztott. Szerettem nagyon, és ő is viszont engem, igaz szerelemmel, emésztő szenvedélyel. Nincs már velem, végleg elhagyott, kegyetlen szívvel, mégis keserű könnyeket hullattam utána.

Nem úgy kezdődött a mi barátságunk, árnyas, sete-suta hajnalokon, lopva, titkolóz-

va. A poros nyári utcán, árusok, bábosok sátrai közt szólítottam meg először, hogy jöj-
jön a kocsmakertbe, hogy agyba-főbe verjem.

- Micsoda gombaszagú cigány vagy te – mondtam neki.
- Nem vagyok cigány – vágott vissza.
- Gyere a kocsmakertbe, és döntsük el.

Engedelmesen jött utánam, ott aztán megütöttem, elesett, bele is rúgtam, futott az orrából a vér, akkor hagytam abba. Nem ütött vissza, és nem védekezett, nem sírt és meg se nyikkant közben végig, kicsit rosszul is esett így, nem verekedés volt, csak néma ütlegelés, hallgatag rugdalózás. És mikor sötétedéskor visszasompolyogtam, ott volt még mindig, mintha visszavárt volna. És akkor is csak odatartotta az arcát.

– Hülye vagy, nem akarlak bántani – mondtam neki –, nem akartalak igazából az előbb se.

Akkortól kezdve együtt kószáltunk, kóboroltunk a házak között és a falun kívül, és megfogadtuk, hogy örökre barátok leszünk, nem állhat közénk semmi. Gyerekek voltunk még, fogadalmunk mégis sokáig megtartottuk, sőt, ahogy az idő telt, barátságunk szálai egyre szorosabbra fonódtak. Am egy napon egyedül maradtam, hangos szisszenéssel pattantak el a szálak, és aztán nem sokkal ő elment a hegyek közé. Valahol ott él ma is a rengetegben, és ördög tudja, merre barangolhat. Azóta még jobban gyűlölöm a hegyeket.

Amikor dög van a kertben, jó, ha az ember zárja a kaput. Még csak az hiányzott volna, hogy valami gyerek a közelébe menjen. A Rózsáék kutyája volt az a dög, mindig átszökött ide. Nagy volt és riasztó kinézetű, ki se mertem menni a viskómból, ha megjelent. Amikor felfordult, sokáig azt se vettem észre. Csak hogy ott fekszik és jó büdös, akkor dobáltam is, de már nem mehetett odébb. Olyan szaga lett hamar a tűző napon, a szomszédok is be-beszóltak, ha kint láttak.

- A Rózsáék kutyája?
- Hát. Büdös, mint a rosseb.
- Mér nem zavarod el? Takarodsz, te!
- Hagyjad, majd elmegy magától, ha éhes lesz.
- Addigra megfúlunk, süsd meg!

Nem ment el, és nem is fulladtunk meg, de Rózsáék azt hitték, én tettem el láb alól. Pedig amikor először meg mertem dobálni, akkor is döglött volt. Ezért jött át kiabálni Rózsa egy napon, hogy aztán ő is csak vergődjön otthon, a nyálába fúlva.

- Nincs neked eszed semmi, te hülye buzeráns, te! – ordította.
- Fogd be a pofád, és tágulj innen – mondtam neki, mikor meguntam.

Nem valami vidám dolog rossz szomszédok, irigyek között élni. Nehéz úgy kibírni, hogy folyton összehúzott szemmel figyelnek, még ha nem is a közvetlen, csak a kertszomszédok is. Nahát ezek engem úgy méregettek, darabokra hasadozott a házam, hogy végül bemenni se mertem már. Azóta a kis kunyhóban, a nyári konyhában van a szállásom. Apró lyukacska ez, a rossz dikó, a sparihét, az asztal meg a kredenc mellett felesleges is a két hokedli, mert ketten nemigen férünk benne, de magamnak elég volt, nem is szóltam semmit. Ám még ezt is irigyelték tőlem. És irigyelték a lugast az udvaron, a lócat alatta, a kertet és a kutat, mert a másik soron, ha van is benne víz, olyan, hogy lemarja a kádról a festéket, ha beleeresztik. Pedig sose mosdottak, és egy korty vizet meg nem ittak egész életükben. Azóta van ilyen nagy szájuk, hogy Lépes Bandi elment, addig nem mertek szólni semmit, legfeljebb sunyítva, éjszaka próbálkoztak valami aljassággal. Bánom is nagyon a dolgot, és nemcsak én, hanem mások is a soron végig. Azért tört ki belőlük is a keserűség.

Mert egy nap átjött hozzám Cukor Berci, a közvetlen szomszédom, és láttam rajta egyből, hogy bajt szimatol, már mikor kiakasztotta a kapun a drótot. Ültünk a lugas alatt, pipázgattunk, nem tudta elkezdni, és nem is akartam, hogy elkezdje, de végül valahogy csak odakanyarította mégis.

– Valami nem stimmel, süsd meg.

– No!

– Tudod te. Nagyon jól tudod az ilyesmit.

– Milyesmit?

– Tudod te jól, mi a bajom. Az, ami neked. Egyszer még elkergetnek minket innen.

És aztán elkezdte sorolni, fájt tőle a fejem. Hogy ez meg az így járt, mind feldobta a talpát, akik hozzá jártak, aki meg itt lakik, sosincs semmi baja egyiknek se. És hogy ne tegyek úgy, de én úgy tettem.

– Az élet ilyen, az egyik megdöglik, a másik meg még vánszorog tovább – mondtam neki.

– De nem érted, mit mondok?

Búcsúzáskor intettem, ne nagyon beszélgesen ilyesméről, mert majd még furcsákat mondanak róla, de akkor már régóta sugdosták mindenfele, hogy nyavalyás a mi utcánk, és kezdték elkerülni, és ha a faluban jártunk, minket is elkerültek, ugyanúgy, ahogy gyerekkorunkban is meggyűlt a bajunk a többiekkel, folyton csúfoltak minket, és ha valami baj történt, egyből miránk fogták.

Egyszer is a Lépes fiú a patakparton üldögélt, amikor rátaláltam. Akkor már régóta kerestem, madarat lesni indultunk volna, de ő nem jött el, ahogy megbeszéltük. Sírt, bőgött a parton ülve, nehezen tudtam kiszedni belőle, mi baja. Aztán a foci pályára mentem, ott labdázta a Szatmári fiúk meg a többi gyerek, parasztok, bányászok gyerekei.

– Beállok – mondtam. – Kivel vagyok? – de ők felkapták a labdát.

– Vagy ám anyáddal éccaka – köpte Csordás Miklós. Felgyűrtem az ingem ujját.

– Üssed, Csordás, aggyá neki! – kiáltoztak a többiek.

Letepertem, ököllel vertem a fejét, ő az oldalam ütötte, a térdével próbált megrúgni, de ráültem.

– Kurva zabigyerek – hörögte.

Felrepedt a szája, és már láttam, hogy sír, akkor leszálltam róla, de még belerúgtam. Valaki nekem ugrott, félrelöktem.

– Szatmári Pistiért jöttem – mondtam, mert ez volt az igazság, a többiektől nem akartam semmit.

– Velem kezdjé, ne a kicsivel – állt elélem Batyu Jankó, egy kövér, erős gyerek, mert az ő öccsét löktem el az előbb.

Batyu Jankó később úgy járta meg, a hátsó utcán lakott, a Rózsáék során, a kertjeik a mieinkkel összeérnek, ő meg nem szégyellte meglett emberként se átlépni a gáton, hogy megdézsmálhassa Mamuka almáját. Hát így kapta el őt is egy nap a rossz-baj. Akkor a foci pályán még kevéssel megúsza. Fejjel szaladtam neki a hasának, újra kezdődött az ordítózás. Harapott és karmolt, véresre csikarta a hátam, én meg majdnem megfojtottam. Aztán egyszerre mindenki elhallgatott, mert odajött egy ember, valamelyik apja.

– Nem hagy minket játszani.

– Idejött verekedni – árulkodtak.

– Takarodj a csordádba, hülye majom gyerek – fogott fülön az ember. – Ha volna apád, megmondanálak, szíjat hasítana a hátadból, te nagy ökör, te.

Eltaszított, hogy elestem, de felpattantam egyből, utána köptem, azután szaladtam. Bandi még mindig ugyanott ült, kavicsokat dobált a vízbe a békák közé. Nagy zöld varangyokat fogtunk ki a vízből esténként, és egy fához csapdostuk őket.

– Adtam nekik – mondtam, hogy megvizsgáljam.

– Felpofoztad őket?

– Még meg is rugdostam.

– Nem lett volna szabad. Nem kellett volna.

– Nem a kurva anyját! Olyan mulya szájú vagy te, szidhatják apád, anyád.

– Szidhatják, egyik sincs.

– Hát akkor ki nevel téged, ha nincsen egyik se? – kiáltottam rá, utáltam, mikor nyavalygott.

– Az nem ugyanaz. Mikor az anyámat szidják, nem Csócsik Erzsókra gondolnak.

– Nem hát, mit tudod te. Nyikhaj cigány vagy, az az igazság – mondtam, és felálltam, mert elegendő volt már ebből. – Gyere, fogjunk békát.

– Nem vagyok cigány. És most nincsen kedvem hozzá.

Később is sokszor kellett még megvédenem, mert ő sose emelt kezét senkire, mégis a végén tőle tartottak jobban, nekem csak a rossz hír jutott, meg a lenézés, mert talált gyerek voltam, ahogyan ő is, de engem nem egy nagy család, csak egy özvegy-asszony vett magához, akivel nagy szegénységben éltünk. Rám kiabáltak, hogy én vizsgálgatok, ezt meg azt adok neki cserébe a gondoskodásért, de ez nem volt igaz. Láttam én soknak az apját járni hozzá, de tudtam, hogy hallgatnom kell erről, sokkal jobban járok. Csak nehéz volt néha nagyon megállnom. Tőle örököltem a portát, az öreg házat. És ugyanúgy ideje lett volna magamhoz venni egy kis csibészt, ahogy ő hozott a házához engem.

Mamuka hosszú, alacsony háza a középső a soron. Nagy bimbójú, színes virágok bődíjtják az embert a járda mellett sokféle illatukkal, a kaputól egész a nyári konyháig. Csakis kipirulva, vidáman lehet benyitni ezek után hozzá. Ő a legvénebb a soron, jóval előttünk, kapálás közben lelték Boroszlóban, egyikünk se látta lánykának, fiatalasszonynak, csak olyan egyforma vénnek mindig. Talán ezért lett úgy, vagy ki tudja, mért, mindenki Mamukának hívta a soron, akiknek nagymama, ilyesmi amúgy nem jutott egy sem. Mióta az eszemet tudom, tíz évek során semmit se változott, lehet, nem volt már hova öregednie tovább, azért, csak a lába lett egyre rosszabb, meg beszélni volt vele nehéz, mert füt-fát belekevert, ha valamiről megkérdeztük. Mi meg már csak olyanok voltunk, mindenről megkérdeztük őt, ami az eszünkbe jutott.

– Mamuka, baj van – mondtam neki egyszer, mikor már a patakcsobogással is az úszott lefele, hogy nyavalyás a mi utcánk.

– No?

– Nagy baj van, Mamuka.

– Üjjé le, egyé kalácsot.

Szegényes, kis nyári konyhája volt, repedezett hokedlivel, foltos matracú, nagy dívánnyal, a sarokban rozsdás, lengő vasú sparhét, de a túrós kalácsot azon is nagyon finomra tudta csinálni. Elmondtam neki, mit beszélnek rólunk, és elmondtam azt is, mi az igazság. Mamuka közben a fogsorát igazgatta, hümmögött, meg-megvonta vállát.

– Bajnak baj van így is, úgy is, de nem ez a nagy baj – kezdte, mikor befejeztem. – Avvót, mikor a Meskó Józsival szembegyöttem. Nem ismerted má te, fiatalok vattok tük hozzá. Annak a zunokája jáccik Pesten a zenekarba, mer mind hegedűtek azok, esszóval muzsikusok vótak. Itt laktak régen a Vacsuék közébe, ne. Oszt én láttam, mikor gyöttem, mentem, a padon út a kerbe, hegedűt, oszt köszönt mindenkinek, akkor

hatta csak abba. A Matyik bácsinak meg vitte utána a cekkert, mer addigra a zöreg má mindég elfáradt, mire odáig elért, mer amott fenn lakott ne. Osztt eccer osztt gyöttem, osztt ő is gyött vissza a Matyik bácsiéktó, osztt köszönt, hogy csókolom. E, aszontam neki, csak nem rossz mán a szemed, hogy öregasszonynak nézel. De monta, hogy bijony ammá maga. Na az nagy baj vót, az nagy bajom vót nekem.

Ma már, hogy Farkas Aladárt is agyonvágta a rosseb, nem muzsikál senki a faluba. Ő még megtette, mert olyan ember volt, a tornácon hegedült, mindenki hallhatta. Ki is ültünk a padokra, lócákra, elhallgattuk egész délutánokon át. Néhonnan az is halatszott, énekelnek hozzá. A mi utcánk meg olyan volt, néha megesett, ha mi is rázendítettünk, hogy csak úgy visszhangzott a környék, még a Templomhegyén is lehetett hallani. Egy nap aztán itt esett össze a kerítés tövében, mikor elfele ment. Azt mondták, trombózis vitte el, de hát másképpen gondolta mindenki valójában. Nagyon-nagyon fájlaltam az ő pórul jártát, jóval idő előtt dobta fel a talpát. Jó szándékú ember volt, hét faluban híres zenész, ha átjött, csak poharazgattunk, beszélgettünk, néha előszedtük a kártyát, volt, hogy hajnalig vertük jókedvűen a blattot. Máskor beállt a lugas alá, nyakához illesztette a hegedűjét, sötétedéstől hajnalhasadtáig is el-elcincogott. Azóta sok idő eltelt, s Gabulya Rózsa esete idején nem járt már senki se hozzám a faluból, csak a sorról jött át néha egy-egy jó komám, hogy kisopánkodja magát, mert nem köszöntek neki a boltban vagy a zöldségesnél. Egyedül Tövikeséknek nem volt okuk panaszra. Az ő kapujukban mindennap ott ásitóztak jó páran már hajnalok hajnalán.

– Jolánka néni – suttozták sebesre szikkadt torokkal a pirkadatban, és Jolán már jött is, kezében az üveg és a stampedlis pohár.

Fura eszűek a falunkbeliek, mert miránk köpködtek, hozzánk se szóltak, ha teheték, elkerülték még a tájékunkat is, de Jolánhoz bemenni sokáig megvolt a merszük, pedig végig kellett baktatniuk az egész soron hozzá. Mígnem aztán egyszer mégis meggyávtak, másokat, utcabeli gyerekeket szalajtottak be inkább, és ott várták meg a hídnál, hogy hozza az itókát. Jolán kitöltötte a féldecit, az meg vitte nekik, de csak egy pohár volt, valamelyik felhajtotta, a gyerek már szaladt is vissza, hogy töltsé újra, őt forintért szaladgált poharanként, és kifizették, igaz, morgolódtak. Moroghattak akárhogy, Tövikes Jolánnak nem volt otthon több, csak az az egy kicsi pohár. Felváltva nevettek rajta és tartottak tőle. Akkor nevettek ki nagyon, régen, mikor napokig rosszul volt, és fájdalmai voltak, ha a vécén ült is. Egy nap aztán beállított az orvoshoz, újságpapírba tekert csomagot vitt el hozzá. Ott bontotta ki az asztalon, kicsi, fekete, szikkadt gumók, gubicsok görögtek elő belőle.

– Hát ez mi, Jolánka néni? – kérdezte az orvos.

– No itt van – válaszolta. – Nézze meg, ilyet szarok.

Azt az orvost is, régi, jó embert, elnyelte azóta az idő, Tövikes Jolán meg még most is vidáman töltögeti a pálinkáját reggel is, meg este is, és tartanak tőle, az van soron. Különben mi lenne velük fél öttől hétig vagy este kilenc után, ha egyszer megharagszik, és nem jön elő a kispohárral, akárhogy kérlelik. Épp ezért, akár itt álltak a kapu előtt, akár a sor elején, a hídon, nem szóltak egy rossz szót sem semmire, ha eszükbe jutott is, és eszükbe jutott, egészen biztos, akkor is elvitték innen magukkal máshová, ott eresztették ki, mondjuk a kocsmakertben, ahol Jolán nem hallhatta, ott aztán bírták a magukét mondani órákon át. És mért pont ne én ültem volna ott, amikor rákezdtek, Cukor Bercivel egy árnyékos asztalnál, nem messze attól, amelyiknél Jockó, a Rózsa ura mesélte cimboráinak, hogyan kínlódik otthon az asszony, hogy csak fekszik, és habzik a szája, nem bírja a karját se megemelni már. Dagadt erek futják körbe a lábát,

peregnek ki a fogai, egyszóval egészen odavan. Nem volt jó asszony, én sosem szerettem, de sajnáltam igazán, és azon igyekeztem, el ne vörösödjek, de éreztem, hogy mégis. Pedig hát le se bukhattam, mert nem csináltam semmit.

– De mitő lett ez veled? – kérdezték Jockót.

Egy darabig csak hümmögött meg morgott magában, nem értették, mit mond, megint rákérdeztek.

– Mi lelte vóna – mondta akkor hangosan, indulatosan –, megizéték valahogy ezek el!

Megdermedtünk, de nem néztünk oda. Várható volt, hogy ide fog ez kikeveredni, mégse hoztuk addig egyiket se szóba, hogy menjünk gyorsan elfelé onnan. A másik asztalnál akkor csönd lett, minket bámultak, egyenest a képembe láttak, talán dühítette őket, hogy még csak oda se figyeltünk, pedig dehogyisnem figyeltünk, csak tettünk, mintha.

– Nem hajjátok, he! – szóltak oda végül.

– Kicsoda? Mink-e? – néztünk föl ártatlanul.

– Tík hát, ki más.

Nagyon hadakozókedvükbe jöttek, de mi akkor gyorsan összekaptuk magunkat, amúgy is feszes izmokkal ültünk, és már ott se voltunk. És nem néztünk hátra, hiába kiabáltak még messzire is utánunk. Másnap aztán hallottam, a hangoskodásra sokan odagyűltek, és mind bólogattak, és igazat adtak Jockónak. Tartottam tőle, hogy bosszút forralnak ellenünk, de nem lehetett azzal csinálni semmit. Egyszer már kijutott nekem ilyesmiből, akkor még itt lakott Lépes Bandi. Éjszaka bedobták az ablakot, a csörgésre riadtunk fel. Jöttek pár éjjel, de kitoltunk velük, mert nem foltoztuk be az üveget, így aztán nem volt mit betörni tovább, hát elmaradtak. Jockó viszont már napkeltekor a hídon toporgott, szalajtotta a fiút Jolánhoz, addig bírta és nem tovább. Figyelgetett befele ugyan, a korlátra támaszkodva, de nem mert szólni, hogy egyedül volt, csak a patakba köpdösött. Kétszer fordult a gyerek, láttam a nyári konyha ablakán, Jockó a poharat is majdnem lehajította a torkán, olyan mohón nyeldekelt.

Egyre gyakrabban lestem én is a Jolán kapujába. Ültem a vécén, a magam kis árnyékos rejtékén, gondolkodtam, mert csak ott tudtam nyugodtan gondolkodni egy ideje már, résnyre nyitva hagytam az ajtót, bámultam kifelé arra a kapura, s közben apránként eszembe jutottak régi dolgaim. Eszembe jutott, hogy éppen ott álldogáltam egy nap, abban a kapuban, mikor megtudtam, hogy Borba Bélának egy kisfiút találtak a falu szélén kintebb, Nagy-Horsóban az éjjel. Ritka ünnep ez mifelénk mostanában, azóta nem is történt újabb ilyen eset, és azelőtt is már csak jó régen, pedig valamikor hetente, havonta termett egy-egy eltévedt csöppség, anyátlan-apatlan teremtés a kerítés tövében, vagy bepólyált csomagban várt egy ágrólszakadt árva a kapu előtt. Olyankor az egész sor Mamukánál toporgott, mert mindig hozzá vitték el a gyerekeket, ott mutatták meg mindenkinek a kis jövevényt. Az asszonyok ajvékoltak, a férfiak meg kézről kézre adták a boroscancsót, Borba Béla savanyú, torokkaparó borával, aki nagyon boldog volt, mert ő is éppen onnan, Nagy-Horsóból került elő annak idején, borzas fejjel, üres gyomorral, és eleséget követelt teljes erővel, amíg egy jó asszony cseccse be nem tömte a száját. Mamuka közben hozzáértő kézzel bontogatta a pelenkából a csecsemőt, merthogy egészen újszülött volt még az apróság.

– Mi ez a csimi-csomó, csak nem a töki meg a golyó – gügyögte közben.

Az a gyerek a Jónás nevet kapta, és én lettem a keresztapja. Talán csak azért hívtak engem, hogy vigasztaljanak, mert nem sokkal azelőtt költözött el végleg a sorról Lépes Bandi, és én teljesen egyedül maradtam. Mert bár sok keresztfiam volt már, ma-

gamé nem volt egy sem, csak nekem nem volt, meg Bandinak, és persze Mamukának, neki csak unokái voltak, jó sok, mindenki az ő unokája volt a soron, hadiárvány, egykori szökevények. És akiket azok találtak, akiket mi találtunk, azok is mind. És amúgy is nagy szerencse volt ez, ha egy ilyen csöppség került a sorra, egyből jóra fordult minden, ami addig balul kiütni látszott. Akkor épp az volt, a lábasjóságaink hullottak, mint a pelyva, mert a szélső utcákban, amilyen a miénk is, könnyen előfordult, hogy mérgezett pockok kerültek elő a földből. Hát utána mind erőre kaptak, amelyik nem murgelt meg addig, és soha többé nem fordult elő olyan vész mifelénk. Ez járt a fejében napra nap, belém fűrődött, mint vasszög a szikkadt fába.

Akkor kezdődtek azok a nehéz álmú éjszakák. Mert hangokat hallottam a ház körül, és árnyakat láttam mozgolódni szerteséjjel. Az utca csendes volt, a lámpák alatt mozdulatlan sötét bíborlott, de köröttünk, mintha valami hangyaboly útja kerülne meg minket, darabosra töredezett az éjszaka. Kopott gumicsizmán tört meg a kósza fény, felvillant egy-egy szúrós szempár, kavicsok zörrentek, ágak zizegtek, egyéb nem történt. De annyiból is tudtam, hogy itt vannak, és nagyon figyelnek, és sötét dolgokat forgatnak a fejükben. Mi meg tehetetlen vének vagyunk, félős gyerekekkel. Másnap el is jöttek hozzám sorban a szomszédok. Megszeppenve üldögéltek a padon a lugas alatt, nem mertek szólni semmit. Rövidesen ennek is vége lett, volt még pár olyan éjszaka, és ki se merték tenni a lábuk az udvarról. Valahonnan távolról rádió kiabált, itt még a szél se rebtent. Gabulya Rózsa odahaza, felpolcolt ágában csendesen küszködött.

Értettem én, persze, hogyne értettem volna, hogy most az ő esetéből lett ez a felfordulás, hiszen sajnáltam én is, de hát míg jobban volt, ugyanúgy nem szerette más se, ahogy én, különösen az ura, Jockó nem. Küzdöttek ők hányszor, de hányszor, míg, úgymond, nem volt semmi baj. Volt egy lovuk meg szekerük, Jockó azzal járta az erdőt, szedte a letört gallyakat, kis fákat, és mikor hazafelé tartott, hogy befordult volna a sorra, már előtte messziről ordított, még a Templomhegyére is kihallatszott, úgy.

– Rózi, a kurva anyádat, nyitod má a kaput?!

Gyorsan ki kellett találni valamit, ami sose ment nekem. Életemben egyetlenszer sikerült erőt venni magamon, valamikor nagyon régen, a fogam csikorgattam akkor is, de nem volt idő hosszú tanakodásra. Bányatűzkor történt ez a somszályi aknában, mert Lépes Bandi lent maradt, le kellett ereszkedni utána. Akkor nem találgattam, nem számígtattam, hogy lenne jó, mentem a többiek előtt, siettem nagyon. A két karomban hoztam fel végül, még a bőre alól is széndarabok kerültek elő. Magából a tűzből azután nem sokra emlékszem, úgy berúgtunk később. Nos hát az az egy alkalom volt életemben, amikor egyből mentem, mégse siettem el a dolgot.

Bejártam aztán a kertek alját, kóvályogtam a Pallagon, elmentem Boroszlóba a kukoricarendek közé, a Velyvában a tünorák tövében keresgéltem, Nagy-Horsóban meg a térdig érő zúzos avar között, mindhiába. Ugyanaz a szikkadt völgyvidék fönt is, meg lent is, kiégett fű, esőre áhítózó fekete szántás, fülledt erdők, semmi egyéb. És ha megláttak, még az udvarról is bementek a házba, hogy ne kelljen köszönni se nekem, megkérdezni, hogy vagyok, hova megyek. Bántott a dolog, de legalább akkor még más nem akart bántani, ám mert ettől is félttem, úgy igyekeztem, ne is nagyon vegyenek észre, de persze hogy láttak úgy is, hiába nem akartam ingerelni őket. Hiszen nem számíthattam senkire, tanácsot is csak Mamukától kérhettem, a többiek addigra nagyon berezeltek. Mamukát meg nem izgatta a helyzet, tett-vett, mint máskor, kipucolta az udvari kemencét, még süttött is benne, amit évek óta nem tett. Alig tudtam leültetni

magam mellé, hogy hallgasson egy kicsit ide, de mintha a falnak beszéltem volna, akkor is olyan volt. Erőltette a kalácsot, nem lehetett neki ellentmondani.

– No csak vegyé! Ne féjj semmit, amit megeszel, a lesz a tied. Aztat nem veheti el tőled senki – kínálta.

Ilyenkor venni kellett, nyammogni az édes tésztán, amúgy finom volt nagyon, de nem azért, mert dicséretet Mamuka sohasem várt. Csak egy-két falat után lehetett újra megkörményezni. Egy darabig pislogott, kicsúsztatva és nyalogatni kezdte a fogsorát, aztán elrévedt szemmel mesélni kezdett.

– Jaj, a papkért is miben szép vót jánykoromba. Akkor még a plebános úr is ott lakott, ma má nincsen asse, he. Üresen van a nasszép paplak. Beszökdöstünk, há, iskolaszünetbe, de nem örüt a tanító, pedig a pabbácsi megengette, aszonta, szeggyük a körtét, oszt együk. Ojjan jó vérbéjjű körtéje nincsen máma má senkinek se itt la. A Jolánka is ott vót, há. A fenyőn vagy a háccsón. De tán mégis a zelűső fenyőné. Mer vót sok ijjen fenyőfa, de oszt kivakdosták téllire eccer, meg elvitték a templomba karácsonfának. Osz két ijjen nagy vót, egy előró, a zút felő, egy meg hátú. Osz a zőreg Töviskes papót megfogatták, hogy tarcsa rendbe, há. Úgy vót, fijam, úgy.

Akkortájt, ha nem kerestem, megtaláltam a bajt úgy is. Elég volt csak végigmenni a nagysoron, azonnal ott volt, nem kellett tovább kutatni utána. Akkor már hiába mondtam, hogy kellett a rosebnek, nem érdekelt senkit. És ha merő óvatosságból még csak nem is az úton, hanem a patakparton mentem, hogy ne lássanak, akkor se volt jó. Mert a kissorról a gyerekek berúgták a vízbe a labdát, én dobtam vissza nekik, de úgy néztek rám közben végig, gombóc nőtt a torkomba tőle. El is fordultak, hogy mennek, meg se köszönték, azt már nem hagytam annyiban.

– Nem tudod-e, mit kell ilyenkor mondani?

A fiú, akinél a labda volt, megállt, bátortalanul fordult volna hátra, de a többiek nem engedték.

– Hozzá se szójjá, Pisti, ne mongyá neki semmit! – figyelmeztették.

Fejembe szaladt az ideg egyből, ennyi elég volt nekem.

– Az anyád istenit! Hogy híjják apád? – kiáltottam rájuk, de akkor már futottak, vissza se néztek.

Hamar elszállt a haragom, mert hozzászóktam már az ilyesmihez, és meg se marad bennem, ha nincsen belőle semmi. Márpedig lett, mintha bántottam volna őket. Esteledett, a padon ültem a lugas alatt, amikor nagy kocsi állt meg a sor előtt, a hídon. Nem szállt ki belőle senki, csak dudálni kezdett. Gondoltam, szóból ért az ember, de addig túlkölt, végül mégiscsak odamentem. Az erdész volt az, Végh Lajos, szigorú, rendet szerető ember, sosem szokott erre járni, és most mégis eljött. Hogy valami nem stimmel, tudtam ebből.

– Gondolhatja, hogy nem szívesen jöttem – kezdte, mikor kiszállt, de akkor is csak úgy állt meg az ajtó mellett, hogy köztünk legyen a kocsi.

– No, hát én se repesek, ha maga nem örül.

– Maga csak ne is repkedjen. Nincsen rá oka egy szál se.

– Aha. Pedig ráérnék. No oszt mit akar tőlem?

– Mit akarnék, tán nem tudja? Itt sose szólt bele senki a maguk dolgába, nem?

– Milyen dolgunkba?

– Jaj, hát jól van, mondom én, ha azt akarja. A maguk kettejük dolgába Bandival. De a gyerekektől tartsa távol magát egyszer és mindenkorra, ha nem akar nagyon rosszul járni.

Egyebek mellett a fejem is sajgott kegyetlenül Lépes Bandi lakodalmán. Egész éjjel húzta a zenekar, Aladár kitett magáért, én meg az asztal alá dugtam a fejem, és a fölemre tapasztottam a tenyeremet, olyan rosszul voltam. Később hánytam is, kísírtam a szemem, annyira kínlódtam, úgyhogy emlékezetes maradt számomra az a menyegző. A menyecsketánc előtt hozták be Borba Béla tehenét, pöttyös rongyot húztak a háttára, fejére valami kendőt kötöttek, de akkor is megijedt a jószág, végigfosta a násznépet sugárba, hogy mindenki menekült. Egyedül ezen tudtam később is mosolyogni. De leginkább nem is gondoltam vissza rá, mert egyből összeszaladt az a keserű íz is a számban, ami onnan volt ismerős, arról a napról, és megint összeszorult a gyomrom ettől, mint aznap, amikor Lépes Bandi feleségül vette Vacsu Margót.

A düledező oszlopokhoz szögezett, letaposott kerítésen túl burjánzó ősvadon lett a régi kert, gáncsot vető gyökerek hazája. Az édenszagú gyümölcsös fáiból derékban fölmetszett nagy sebek maradtak csupán. Régóta nem jártam arra, volt mire rácsodálkoznom. Bejártam keresztbe-kasul, nem kellett félni már a harapós kutyáktól, nem őrizte senki, semmi az egészset, nem kellett senkinek a plébánia, a papkert, ahova, gyerekkoromban mindig azt gondoltam, maga az Úristen ültette a fákat. Üres kézzel lábaltam ki végül belőle, szomorkodva indultam hazafelé, mert a semmire ment el az egész nap, csakhogy aztán estére még az erdősz is felidegesítsen. És hiába mondtam Cukor Bercinek, hogy milyen mocskok az emberek, mással volt nagyon elfoglalva. Még csak annyit se mondott, hogy jól van na, igazam van.

Így aztán keserűen kínlódba telt az az éjszaka is. A keresztfaiamnak megint elmondtam a mesét az emberről, aki az erdőben lakott, néztem a kicsi, nedves szemüket, és úgy mondtam a sorát a szomorú históriának. De ahogy a történet véget ért, és a gyerekek hazaballagtak, nagyon egyedül maradtam az óriás-pöttöm nyári konyhában, és nem is várhattam, hogy valaki betoppán hirtelen, nagy vidáman. Nem tudtam aludni se, csak ültem a padon a lugas alatt, és eregettem a füstöt egykedvűen. És valamikor az éjszaka közepén egyszerre ráeszméltem, hogy a sötét kertek felett lebegő homályokon túlról fény pislákol, és azt figyelem hosszú ideje már, mégse vettem észre. Mamuka volt az, aki nem tudott aludni éjjel, és nem tudott aludni nappal se már, mert azt szégyellte volna. De ez csak akkor derült ki, amikor utána mentem a fénynek, s az udvarán kötöttem ki.

– Sturmánnak kapátuk valamikor Úszót, ott vót a Bercike – mesélte Mamuka aznap éjjel, hogy elmondtam neki, mi bánt –, nincsen má ott semmi, csak a nagy gaz meg azok a baptyisták vágó mik. Gyönnek má ide mindenfélék la, mer elment má minden okos ember innét, osz nekünk mondhatnak akármit, mink má mindent elhiszünk. De harakszok a Bot Bélára is e, hogy hát nincs-e neki rendes hityi, mit értetlenkegyik má örekkorára. Azé van e, mer nincsen se papónk, se orvosunk. Oszt aszongya eccer a Baku Marcsa, hogy nem hajjátok tík, valaki rí itt. Á, montuk neki, ki rína, nem is hallotunk semmit. De Marcsa csak monta, mi meg, hottélleg, valami őzike híjja a zannyát. De ő má annyira, hogy csak bement oszt a zerdőbe.

Másnap vettem észre, hogy jönnek utánam az utcán. Nem feltűnően, ha én a nagysoron, ők a kicsin, ha én a presszóhoz, ők a bolthoz, de azért a sarkamban vannak mindig, és vigyáznak nagyon, nehogy szem elől tévesszenek. Mégis el kellett szabadulnom tőlük, sürgős dolgom volt, ahová senkit sem vihettem magammal. A faluba is csak azért mentem, hallgatózzak ezt-azt, de hát mindenki befogta a száját egyből, ha jönni látott, és nem állt szóba velem.

– A számból is az jön hát, a franc essen belétek, szóba ne álljatok velem! – vesztetem el egyszer a fejem hirtelen, de megbántam nagyon, mert nem lett egyáltalán jobb tőle, őket meg most már szóval is ingereltem magam ellen.

Pár napig vesztég maradtam, de alig bírtam magammal. Gabulya Rózsa akkor már hetek óta izzadt, kiszáradás fenyegette, mert nem ivott semmit, éhhalál fenyegette, mert nem evett semmit, és lassan elkoptak az inai, mert nem mozgott semmit. És bár én makkegészséges voltam, abban a néhány napban én se mozdulhattam ki a portáról egy percre sem, úgy látszott, mert figyelték minden lépésemet, nyugtalanítottam nagyon a falusi népet. Muszáj volt otthon ülnöm és tépelődnöm régi dolgaimon.

Mégis elillantam, mikor meguntam a semmittevést, szürkületkor, nem vette senki észre, nekivágtam a Pallagnak megint, és nem mentem másfelé, csak a tehenek nyomán, és aztán leereszkedtem a kopár domboldalról, hogy a szellős nyárfák közé érjek. Messzire elnyúlik az az erdő, estétől reggelig nem keveredtem ki belőle, és reggeltől estéig újra csak ott kalamoltam, bejártam minden zegzugát, vadkanok túrta sáncait, rókalyukakba bujdosztam, kiszáradt medreket jártam át, de üres maradt a kezem. Nem volt ott semmi, ahogy Mamuka megmondta előre. Nincsen már erőm tovább, azt gondoltam, nincsen már erőm sem.

És akármennyire igyekeztem lopva járnival, szöknival, sötétben, a faluban mindent tudtak útjaimról, csak épp azt hitték, rosszban sántikálok, hiába is mondtam volna, hogy pedig nem, mert nem érdekelt az senkit, amit én beszélek, akarhattam én minden ízemmel segíteni akár, nem hitték, és nem kellett nekik az én jó szándékomból, és hát nehéz is volt úgy nagyon, hogy mindenki elémbe állt, és azt mondta, elég, most már egy lépést se tovább. Akkor is elkaptak, amikor már hazafelé tartottam, a temető felett, egyszerre ott termettek páran, és körbevettek. Nem szóltak semmit, csak bámultak rám mélán, zsebre dugott kézzel, mintha bántani sem akarnának, mintha nem akarnának semmit, de semmit tőlem, de hát valamit mégiscsak akarhattak, másképp minek jöttek volna.

– Na mi van, most nem félték? – mondtam nekik. – Pedig a számból is az jön, a rontás, és jól vigyázzatok, ha valakihez hozzányúlok, az is kifingik. Ha van képetek egy öregemberhez ujjal is érni.

Azért-e vagy nem azért, végül elengedtek, megindultam egy irányba, és nem álltak elém, és azután már csak egyetlenegyszer tartóztattak fel, bár szakadatlan a nyomomban jártak, mert nem engedhették meg, hogy magamban mászkáljak. Szégyenszemre rozoga öregeket akartak felvigyázni, nehogy bajt csináljanak, hisz a fogadott fiúkkal, lányokkal mindig baj van, mert ki tudja, ki az apjuk, milyen vért örököltek, volt-e a szülőkből becsület egyáltalán, és nem érdekelte őket, hogy nem mi akartuk így, hogy velünk babrált ki jobban az élet, mert eleve úgy indultunk, hamar véget ér minden, hiszen ki számíthatott volna hosszú megmaradásra bokorban, hideg erdőszélen. De valamikor még laktak olyan emberek ebben a faluban, akiknek jó szívéük volt, és nem sajnáltak semmit se tőlünk, és ragaszkodtak hozzánk, nem eresztettek minket. Én már csak keveset láttam felnőttkoromban, akik annyira akartak volna vigyázni valaki másra.

– Most már az enyém – hallom álomban is a hangot, és akkor is ott lüktet a fülemben, amikor ülök a vécén.

– Most már az enyém – mondta Vacsu Margó, ahogy keringett felettünk a sátor.

– Most már az enyém – ezt mondta akkor is, mikor a bányából kihoztam Bandit.

Pergett a könnye közben, és csókolta a véres sebhelyeket, és éjszakákon át virrasz-

tott mellette, csak megmaradjon, és ő föl is épült hamar. Egy dobozban őrizgették a köveket, amik a bőre alá szorultak, most nálam van az a doboz, mert Bandi nem vitte magával. Pedig akkoriban sokat forgatta, tapogatta őket, hogy jobban lett, és megint erőre kapott. Markába szorította, morzsolgatta egyenként valamennyit, különös, ragaszkodásféle szeretettel, pedig tudta jól, hogy meg akarták ölni. Akkor már jó ideje nem mindig tudtam, mi jár a fejében, így aztán az is meglepett, mikor egy nap ebbe a dobozba rakta mindet, mintha emlékezni akarna olykor-olykor, de azután sohase vette elő egyiket sem, az az én dolgom maradt.

– Köszönöm, hogy kihoztad nekem – mondta akkor Vacsu Margó.

– Köszönöm, hogy kihoztál neki – mondta akkor Lépes Bandi.

Különös barátság volt a miénk, akkor éreztem leginkább szorítani, amikor ködös hajnalokon a tárnába leereszkedtünk, és sikta végéig nem is láttuk egymást. Most már az élet is ilyen sikta, hogy csak a végén találkozunk majd megint, ki tudja, lehet, csak néhány rövid pillanatra akkor is, de ez ellen nem lehet reklamálni, nem olyan, mint a boltban a visszajáró, mert itt nem számolhatjuk ki előre, mennyi jár nekünk. És még nem is szólhatunk semmit, mert ugyan mi megtaláltuk egymást az életben, de ha minket nem talál meg senki, akkor fújhattuk volna az egészszet, ahogy van. És nem sokon múltott, hogy sose találkozhassunk.

– Amarró főntrő gyött lefele a kosár ne, nem áta el semmi se a zúttját – így mesélte Mamuka a történet elejét, mikor elszántam magam, hogy rákérdezzek. – Pedig ha merreked, amarra kintebb, ott is maratt vóna ítéletnapig. Ibinek meg akkor hótt meg a zura, mevvót eccseppet zavarodva bele. Oszt a Lacukányi dógozott, a zőzeket rendezte, mer ott meg hajtó vót a zember, emlékszel-e métter? Ej, dehonnem, a Fercsi, vagy Karcinak vót a nagyapja az, amarra ne, a sor végén, a bányásztelep alatt. Akkoriba még nem ijjen káromkodó külfődiek gyöttek ide vadásznyi, ha a Sturmányi jártak a zurak, miniszterek, esszóval fínom emberek vótak. Oszt a Lacuka hajtotta nekik, oszt améknék meglőtték a zannyát, hazavitte a kicsínyt. Oszt a zőzikének nem lehetett mondanyi, hogy baja van most Ibinek, annak akkor is ugyanúgy kellett ennyi, innyi anni, kieresztenyi futkosnyi egy csöppet. Oszt leszaladt amarra ne, a patakig a kert, mer később atták csak el a porta végét a suszternek, addig a zővék vót végig. Na oszt csak hallgassa Ibi, aszongya, e, há mit rí ez a csepp gida, mevvan neki itt mindene, de oszt csak nem avvót, mer a patakó gyött a sírás. Oszt ott ordítotall a kosárba, aszonta, onnan szedett ki téged.

Elveszetten, lelketlenül bolyongtam a soron, benéztem minden jó komámhoz, meg-simogattam a keresztgyerekeim, mert nem bíztam már benne, hogy visszafordíthatom a dolgokat, és mondtam mindenkinek, hogy ideje csomagolni, de nem hallgattak rám, pedig ők is féltek. Azt mondták, Isten megsegít, és hiába mondtam, hogy ahhoz nem elég itthon ülni, vonogatták a válluk. Igazuk volt, öregek, mit csináljanak, nyakukon egy csomó kis mulyával, akiket így se, úgy se lesz már idejük fölnevelni. Miattuk sírtak, ha sírtak, és miattuk féltek. A végén nekem kellett megvizsgálni őket, emlékeztetni rá, hogy a gyerekeket nem érheti semmi baj, hisz már mikor megjelentek, kicsit jobbra fordult az élet, amikor ez került ide, kétszer annyi malac született, mint vártuk, amikor az, bejött a lottónégyes és így tovább, egészen Borba Jónásig, aki a legfiatalabb volt a soron és ezért a legkedvesebb.

És egy hajnalon elindultam fölfelé a patakparton, mint aki a vízbe akarja ölni magát, árok mélyére szegezett szemmel. A hidunktól indultam el, ahol a patak az út mellé ér, de följebb, amerre mentem, még kertek tövében, nyakig érő gazban vánszorog.

Lassan haladtam, minden tíz méteren vártam egy keveset, hátha tartogatnak valami meglepetést a meder mélyedései, a víz fölé benyúló bozótok. És mikorra kértem a faluból a folyásiránnyal ellentétes utat követve, a nyirkos hajnalból gyilkos meleg nap lett, égett a homlokom és a tarkóm, míg végül lefeküdtem a partra, és belelógattam a fejem a vízbe, hogy lehűljek, és akkor be kellett ismernem magamnak, amit az első pillanattól fogva tudtam, hogy annyira sekély, nincsen tenyéryi mély se, nem is patak ez, hanem csak pocsolya, valami mocskos nedvesség, és ezért hiábavaló a nekiveselkedésem, hiszen ha csak valami csoda nem történik, amiben sohasem hittem, ez a víz még egy kis ágat se ringathat el. Feküdtem a partoldalban, sem erőm, sem értelmem nem volt továbbmozdulni onnan, és a tűző napon egykettőre elnyomott a bánat.

– Most már az enyém – ezt mondta nekem Vacsu Margó, amikor táncoltunk Farkas Aladár hegedűjére, de akárhogy rángattam, nem tudtam kitáncolni belőle a lelket, és amikor később valahogy mégis kiugrott onnan bentről, jó meleg vackából az a valami, és meghidegedett az egész test, és a föld alá tettük, akkor csak még rosszabb lett minden, mert nem volt utána Bandi már senkié sem, csak a szomorúságé, csak a búskomorságé.

– Így megyen ez – mondtam neki egyszer. – A szív megállhat, az élet akkor is megy tovább, percet se nem pihen.

– Gyerekkorunkban mindig megvédtél, emlékszel? – kérdezte folyton.

– Emlékszem hát, hogyan emlékeznék.

– Most akkor miért nem védsz meg, azt mondjad?

Keserűen teltek az utolsó hónapok. Magányos kódorgások a két kocsmá közt, fáradt kezek markolásszák egykedvűen az üveget, étvágytalan gyomrokba vándorol a sok szesz. Nem segített, akármit is mondtam, úgyhogy aztán befogtam a számat, de továbbra is piszkált, hogy mit kellene tenni. Aztán egyszer csak letudódott a gondom, mert nem került elő senki egy reggel a sor végi házból, csak egy levél maradt utána, abban se írt le mindent. Késő volt már utána kutatnom, nem porzott egyetlen út sem a nyomában. Pár napig még az erdőben bujdoskoltam én is, azután hazajöttem. Azóta engem se véd senki, és én se védek már senkit, védtelen, csupasz vénember vagyok, egyre nehezebben lépdelő, éjjel-nappal keserű szájjú, télen fázó, nyáron izzadó, zsembe, mogorva senkiházi, akinek csak egy feladata maradt.

Mire felébredtem, odafönt beborult az ég, de úgy látszott, nem hoz jót nekem az sem. Merthogy köröttem álltak vagy négyen-ötten, az ő lábuktól szorult össze a gyomrom, az ő öklüktől recsegett a csontom, adtak nekem. És úgy ütöttek, olyan szenvedélyesen pofoztak, meg se mozdultam közben végig, és szóval se tiltakoztam, nem kiáltoztam, és nem átkozódtam rájuk, feküdtem mozdulatlan, még csak a fejemet se védtem. Nekem gyerekkoromban egyszer már elment tőle a kedvem, hogy ilyen darabfaembert üssek, de őket az se zavarta, ha meghaltam volna közben. És már magam se tudtam, a világon vagyok-e még, a hűvös eső is végigvágott rajtam, még mindig ütöttek-verték, ma is csodálkozom, milyen sokáig bírták, és milyen sokáig bírtam. Nem is lett volna tán vége, ha nem csap be villám a közelünkben, és lángra nem kap egy karcú fácska. Attól megrettentek ők is, a pofozást abbahagyták, legördítettek a meredek oldalon, azóta a színüket se láttam. Akkorra már, hogy, hogy nem, habosra tajtékzott a patak a hirtelen, nagy esőben. A babona után ott volt a csoda is, hogy higgyem, de akkor mit bántam én. Égő sebhelyekkel jólesett sodródni hűvöseben, és nem érdekelt, hogy hova és meddig visz, és lesz-e, aki kihalász végül majd belőle.

Kétszer vitt el engem életemben a víz, kétszer halásztak ki, és egyszer valamit én is kihalásztam, mikor már áztam órák óta. Egyszerre fölnéztem, bedagadt szemmel, ismeretlen vidéken, ismeretlen fák között kanyargott a meder, és mellettem apró, törékeny kosár ringatózott. Göbörsre rúgott csuklóval nyújtóztam utána, és többet el se engedtem. Nem tudom, mennyi ideig sodródtunk még, jó pár faluval lejjebb, Nekézsenyen is túl rángattak partra minket. Arra eszméltem föl, sírni kezdett mellettem a gyerek, még csak föl se tudtam venni magamhoz sebes kezemmel. De megvolt, ott volt nekem az istenadta, végre, és vigyáztam rá nagyon, most már nehogy elveszítsem.

Kék-zöld foltokkal tarkán értem haza a falumba, mégse bántam. Gyalogoltunk visszafele három falun át, mire ideértünk, már megint semmi víz nem volt a patakban, el se hitte senki, mert nem látták a nagy eső után, és én se hittem volna el, ha más mondja. De nem foglalkoztam vele, hogy mindent elhiggyenek, mert tudtam már, hogy nem az a fontos. Így jutott el végül Dávidka a sorra, mert az lett a neve, Mamuka meséje után. Mert volt egy régi-régi története egy emberről, gyerekkoromban is szájtátva hallgattuk, hosszú és tekervényes mese, még a falat is kiesett a szánkából, úgy csodálkoztunk rajta, ha Mamuka rákezdte, és én is ezt meséltem folyton a keresztyerekeimnek, és mára ez lett Dávidkának is kedvenc meséje.

– Hát mikor a Dávid bácsi legyött a zerdőbő – így kezdődött –, amonnan ne, a Bettyárkúton túrró, akkor mé nem vót arra irtás, sűrű, sötét erdő vót arra mindenfele, hát oszt ott lakott Dávid bácsi két marok szalma közt, ágakbó vót neki eccsepp háza, osz mink gyermekek fétőnk tőle, mer aszonták, megáj, ha rossz lesz, elvisz Susujkó, mer úccsofolták Dávid bácsit. De nem akkor gyött, amikor rosszak vótónk végül, ha amikor betegek, osz kinn át a sor végén, imádkozott magába, csak úgy a foga közt, oszt utána oszt meggyógyótónk egybő. Nem is lett attöbbet sose beteg, akié ő imádkozott eccer. Úttuggyátok meg, hogy e zígy vót.

Volt nagy öröm a kicsi fiú láttán, összeszaladt megint az egész sor. Büszke voltam nagyon, és ők is örültek, hogy hazahoztam, és ott is tartom a háznál, elkelhet még később az a kis segítség. Béla bort hozott, Jolán meg pálinkát, és persze kenőcsük is volt sajgó sebeimre, de azokkal én nem nagyon törődtem. El is múltak hamar, arra se volt időm, hogy mindenkinek elmondjam a soron, hogy szereztem őket.

Azóta nem révedek vissza távoli emlékeimre, nincsen rá időm, nagyon is megsokasodott a dolgom. Hogy, hogy nem, Gabulya Rózsa hamarost talpra állt, s hogy felépült, átjött Jockóval, és eltüntették a kertből az oszladó tetemet, nehogy Dávidkának baja legyen tőle. Nem jár már senki a kert alatt éjszakánként, nyitva lehet megint a kiskapu, és ha a faluba megyek, sincsenek a sarkamban, nem akarnak megverni, nem fenyegetőzik senki, és, mintha mi sem történt volna, köszönnek, és beszélgetnek velem. Ilyenkor elmondom nekik is, milyen nehéz az élet egy kigyerekekkel. Hogy egyszer éhes, máskor meg jön a foga, és ringatni kell folyton, meg se lehet vele állni, és nem bízhatom rá másra se, mert vagy reszket a keze, olyan vén, vagy meg valami gyerekekre lehetne csak, azzal meg mire megyek, kettőre kell figyelni egy helyett. Még akkor lehetek tőle leginkább nyugton, ha átszaladok Jolánhoz egy kis pálinkáért, és bedörzsölöm vele a szájacskáját. Azt nagyon szereti, és mindig elbóbiskol egy kicsit utána. Azontúl legfőljebb csak úgy pihenhetek, ha ülök a vécén, mert a szükségem csak el kell végezni, és olyankor van időm elgondolni messze a hegyek közé is, ahol ott bujdosik egy csupa szív ember, az én Bandi barátom, és ördög tudja, merre kóborolhat.

Berkes Tamás

FORRADALMÁR ÉS RENDŐRBESÚGÓ

Arcképvázlat Karel Sabináról

1872. június 30-án Karel Sabina barátai és harcostársai rendkívüli értekezletre gyűltek össze egy fiatal prágai ügyvéd lakásán, hogy pálcát törjenek a hírneves író és publicista fölött. Egy elbocsátott rendőrségi szolga átadta a radikális értelmiségi csoportnak azokat a hivatalos aktákat, amelyek egyértelműen bizonyították, hogy Sabina rendőrségi besúgóként rendes havi fizetést húzott az osztrák hatóságoktól. Borzalmas volt a vád, de nem volt ellene védelem, mert az asztalon ott heverték a vádlott saját kezével írt jelentései. Az immár ötvenkilenc éves író, hosszú forradalmi múlttal a háta mögött, sápadtan, reszketve állt bírái előtt. A titkos értekezleten olyan neves személyiségek vettek részt, mint Jan Neruda, Josef Barák és Vítězslav Hálek – a kor legjelentősebb cseh írói –, illetve az újságíró Julius Grégr, aki rövidesen átvette az „ifjúcsehek” politikai mozgalmának vezetését.

A határozat szerint Sabina *vagy* elhagyja hat napon belül Csehországot, és soha többé nem tér ide vissza, *vagy* nyilvánosan hazaárulónak bélyegzik, összetörve egész eddigi életét. Az elítélt habozás nélkül az első lehetőség mellett dönt, de később mégis levelet ír Kučera ügyvédnek, a *Národní listy* szerkesztőjének, s tizennégy napos halasztást kér, ám a levélre nem érkezik válasz. Utolsó este Sabina üzen, pénzre van szüksége az utazáshoz, s miután a küldönc átad neki száz aranyforintot, még az éjszakai vinnal elmenekül Drezdába.

Ki volt Karel Sabina, akinek alakja mindmáig nyugtalanítja a cseh intellektuális közvéleményt? Életművét, amely korántsem jelentéktelen, miért kíséri elhallgatás és közöny, illetve miért próbálták többen is kiigazítani az emlékét – sikertelenül? A válasz messzire vezet: egy nem mindennapos életút értelmezéséről a cseh közgondolkodást megosztó vitáig. E helyütt csupán közelíthetünk a talányhoz.

Nem kell pszichológusnak lenni annak feltételezéséhez, hogy törvénytelen származása, sanyarú gyermek- és ifjúkora bizonyos mértékig megelőlegezte Sabina politikai radikalizmusát, illetve 1859 utáni pálfordulását, amikor a börtönből kilépve elfogadta a politikai rendőrség ajánlatát. 1813. december 29-én született, anyja közepesen tehető polgárcsaládból származik, apja ismeretlen. A szegyenben hagyott lány egy helybéli kőműves lakásában szüli meg gyermekét, s ott is hagyja. Sabina szegénységben, szűkös körülmények között tölti gyermekéveit, ifjúkorát. Később is sokat emlegeti feltételezett apját, a lengyel ulánustisztet, aki a Napóleon elleni koalíció seregében harcolva rövid ideig Prágában időzött. Prózaí műveiben visszatérő motívum: a csábító távozók, a megejtett lány egyedül marad szegyenével. Az alaphelyzet azzal egészül ki, hogy a törvénytelen származás stigmáját Sabina a lengyel katonatiszt nemesi rangjával igyekszik feledtetni. Lélekben tehát nem a külváros gyermekének tekintette magát, hanem egy nyomorúságos környezetben felnövekvő érzékeny diáknak, akit kínzott és nyomasztott, hogy nem a megfelelő – nem az őt megillető! – helyre sodorta az élet. Ez a trauma tette íróvá, forradalmárrá, besúgóvá. Sértettségét romantikusan miszifikálta, s vélhetőleg ezzel magyarázható, hogy túllépett a közkerölcs szabta határon.

Huszonnegy éves, amikor jogi tanulmányait félbehagyja. Először nevelő, majd író, publicista és kritikus. Csatlakozik a Mácha és Tyl körül formálódó „Ifjú Csehország” romantikus köréhez. Költőként is Máchát követi, felhasználva a boldogtalan, örült szerelem, a beteljesületlen vágy, a vándorlás, a holdfényes táj ismert romantikus motívumait. Költészete azonban absztrakt és fogalmi jellegű, nélkülözi Mácha eufonikus zeneiségét, rejtett többértelműségét. Verseinél jelentősebbek prózai írásai, amelyek az 1830-as évek közepétől jelennek meg a *Květy* című folyóiratban. Érdemes ezeket az elbeszéléseket közelebbről szemügyre venni: túl azon, hogy kielégítik a korabeli olvasók igényét a romantikus borzalmak iránt, sokat elárulnak Sabina pszichés komplexusairól is. Az ERVIN című novella vezető motívuma a katonatiszt és a szép Emma szerelme: a lány szégyene, a tiszt vélt becstelensége és halála – ám végül kiderül, Emma gyermekének nem ő az apja, hanem Ervin, a lány szüleinek nevelt fia.

Legismertebb A SÍRÁSÓ (HROBNÍK, 1837) című elbeszélése, amelyben a közrendű és az előkelő származásból fakadó konfliktus háborzongatóan kapcsolódik össze a sorstragédiák személytelen gépezetével. A történet hőse a fiatal, intelligens, de szegény diák, aki beleszeret a gazdag grófkisasszonyba. Luisa ugyancsak szerelemre lobbant, de fivére, Venceslav ellenzi a rangon aluli házasságot, s megszegyenítő módon kidobtatja a diákot a nemesi udvarházból. A fiatalember, akinek a neve is beszédes (*Smutný*, vagyis „szomorú”), fájdalomban egy K. nevű községbe menekül. Luisa a közeli kolostorba vonul, s amikor a diák szolgaként a zárdába lép, elhárítja annak szökési ajánlatát. Smutný erre megnősül, elveszi a helybéli sírásó árván maradt szépséges leányát, elnyerve elhunyt apósa állását is. Sejthető azonban, hogy Luisa miatt, aki rövidesen meghal, felbukkan majd fivére, Venceslav is. A konfliktus akkor robban ki, amikor a gróf beleszeret a sírásó feleségébe, s szerelmükből gyermek születik, Klára. Ennek hatására az álomképek között élő egykori diáknak elborul az elméje, meggyilkolja feleségét és annak szeretőjét. Levágja mindkét áldozatának fejét, s koponyájukat a kis Klára ágya feletti polcra helyezi. De hogy az emberi sorsok még jobban összekuszálódjanak, évek múltán megjelenik a színen Venceslav fia, Vilím. Az ifjú és Klára szerelemre lobbant egymás iránt, nem tudván a köztük lévő testvéri kötelékről. Az idillt azonban szétzúzza az oktanal halál. Vilím váratlanul a klinikai halál állapotába zuhan: a temetésére készülődnek, de ő mindent észlel, ami a koporsója körül történik. Végül a zavart elméjű sírásó kezére adják, aki – mielőtt elföldelné – kirabolja a halottat. A pecsétgyűrűt azonban csak késsel tudja lefejtetni a fiú ujjáról, s a szűrés hatására Vilím feleszmél. A sírásón ekkor ismét kitor az örület: felgyűjtja a falut, beveti magát az erdőbe, s öngyilkos lesz. A fiatalok megértik szerelmük tragikus lehetetlenségét, elválnak egymástól. A boldogtalan Klára kolostorba vonul, és hamarosan meghal.

Ilyen és ehhez hasonló történetek sorjáznak a fiatal Sabina prózai műveiben. Aztán elérkezik 1848, a politikai cselekvés pillanata. A titkos politikai klubokban iskolázott, kritikusként is jó nevet szerzett író az első sorba kerül: lapokat szerkeszt, a radikális szárny vezető publicistája. Josef Václav Frič, a tizenkilenc éves forradalmár örököltette meg emlékirataiban azt a pillanatot, amikor 1848. március 11-én, a prágai forradalom nyitányának tekinthető Szent Vencel fürdői gyűlés végén Sabina utat tört magának a szónoki emelvényre, s miközben a tanácskozást vezető Pravoslav Trojan belé akarta fojtani a szót, haragtól és lelkesedéstől remegő hangon ezeket a szavakat kiáltotta: „*Barátaim, polgárok! A mai nappal a cseh nemzet lemosta magáról azt a szégyent, amely a fehér-hegyi szerencsétlenség következtében reá tapadt!*”

A pütkösi felkelés leverése után Sabinát letartóztatják, de rövidesen szabadlábra kerül. 1848 őszén még hevesebben veti magát a közéletbe: bírálja Palackýék mérsékelt irányvonalát, az udvarral való egyezkedést, s egyike azon keveseknek, akik a „szláv ösztartozás” ideológiáját félretéve képesek felismerni, hogy a magyar szabadságharc ügye nem ellentétes a cseh demokrácia érdekeivel. Ez a felismerés azonban vörös posztó volt a cseh közvélemény szemében, ezért Sabina is csak közvetett formában, Bakunyin SZÓZAT A SZLÁVOKHOZ című német nyelvű röpiratának lefordításával lépett a nyilvánosság elé. Az orosz anarchista forradalmár brosúráját a cenzúrát kijátszva tette közzé a „Szláv Hárs” (Lípa slovanská) egyesület lapjában, amelynek szerkesztője volt. Bakunyin élesen bírálta a Palacký vezette nemzeti liberális pártot, amely bízva az udvar ígéreteiben, a kreamsieri (kroměříži) birodalmi gyűléstől várta kívánságai teljesítését. A cseh sajtó, élén Havlíček *Národní noviny* című lapjával, a magyarokat folyamatosan úgy ábrázolta, mint a szlávok dühödt ellenségeit, akik minden más néptől megtagadják a demokratikus önrendelkezés jogát. Ennek megfelelően a *Noviny Lipy slovanské*ban megjelent cikksorozat hatalmas felháborodást keltett, s Sabinának – elhatárolódva Bakunyintól – ezekkel a szavakkal kellett mentegetőznie: „Amidőn a magyar háború lassan véget érni látszik, nem volna-e pusztá esztelenség rokonszenvet hirdetni egy olyan nemzet iránt, amelynek letörése és kezeik közé szorítása az egész szlávság s így a mi érdekünkben is áll?”

A magyar háborúban 1849 tavaszán azonban fordul a kocka, s – ezzel éles ellentétben – a kreamsieri parlamentet dolgavégezetlenül feloszlatják. A cseh közvéleményen a csalódottság moraja vonul végig, s a magyarok megítélése is javul. Ekkor, április 13-án teszi közzé Sabina SZOMORÚ ELMÉLKEDÉSEK (SMUTNÉ ÚVAHY) című cikkét, amelyben nyíltan a magyarok pártját fogja: „Minél szomorúbb a politikai helyzetünk – nekünk, cseheknek s általában a szlávoknak –, annál nagyobb sóvárgással tekintünk a magyarokra, akiknek szívós ellenállásban számos ember megtalálni véli a jobb jövőnek valamelyes reményét. [...] Az a nemzet, amely várja, hogy a szabadság magától eljő, vagy azt mások szinte rákényszerítik – anélkül, hogy ő maga valamit is tenne érte –, nem érdemli meg a szabadságot. [...] Bármiképpen is kezdődött a magyarok kormányellenes harca, őket most az ausztriai nemzetek nagy többségének a részvéte kíséri, akik a magyarok harcában a kormányzat ellen nem látnak mást, mint a szabadságnak szinte az utolsó zálogát.”

A liberális többségű birodalmi gyűlés feloszlatása, az ún. oktrojált alkotmány bevezetése a cseh politikai elit arcucsapásaként volt értékelhető. Palacký és környezete magyarázkodni kényszerül. Az államjogi követelések, a monarchia föderatív átalakítása lekerül a napirendről, küszöbön áll az orosz intervenció, amely a cseh liberálisok szemében is félelmet kelt. A radikálisok viszont elérkezettnek látják a pillanatot: Bakunyin ösztönzésére, aki a német demokrátiák támogatását ígéri, fegyveres felkelést készítenek elő. A prágai cseh és német diáktársaság azonban keveset ért a konspirációhoz, a terv kitűdődik. 1849. május 9-ről 10-re virradó éjszaka a forradalmi bizottság tagjait, köztük Sabinát, szinte kivétel nélkül letartóztatják. Alighogy becsapódott mögöttük a prágai várfogház ajtaja, Havlíček is megszólalt a *Národní noviny* hasábjain: „Ez az esztelen párt tehát szerencsésen elérte azt, amitől annyiszor hiába óvtuk! Prága megint ostromállapot alatt áll, ismét megfosztottak bennünket az alkotmányos szabadságjogoktól. S mindez csak néhány rosszakaratú ember és a félrevezetett ifjúság bolondériája miatt!”

Hároméves vizsgálati fogság után Sabinát kötél általi halálra ítélik, majd büntetését tizennyolc év fogházra változtatják. 1857-ben amnesztiával szabadul. Visszatér írói pályájához, de radikális nézetein keveset változtat. 1870-ben jelenik meg az olomouci

várbörtönben játszódo regénye, a magyarul is olvasható *ÉLET A SÍRBAN (OŽIVENÉ HROBY)*, amely kesernyés iróniával ábrázolja az egy cellába összezárt forradalmárok beszűkült mindennapjait.

Sabina beérkezett, sikeres író, amikor 1872-ben lecsap a végzet. Miután leleplezték, élete egyetlen vesszőfutás. Hiába menekült el Drezdába, sorsa beteljesedik. A fölötte ítélkező harcostársak közül ugyanis valaki elköveti a vétkes indiszkréciót, s a vezető lapok szenzációként tálalják Sabina árulásának történetét – megtoldva ezt mindenféle képzelt koholmánnyal. A vádlott erre visszatér Prágába, hogy szembeforduljon üldözőivel. Kiadja védőiratát, de a vádat nem sikerül sem cáfolnia, sem kisebbítenie. Nyíltan beismerte, hogy a rendőrség szolgálatába szegődött – ezt súlyos anyagi helyzetével magyarázta –, de esküt tett rá, hogy a nemzet ügyének sohasem ártott: lelkiismerete tiszta, hazafisága makulátlan. Saját igazát irodalmi munkásságával igyekezett alátámasztani. Hősnek és mártírnak festette magát, s nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy csupán jelentéktelen ügyekben tett szolgálatot a rendőrségnek. Amikor azonban 1918 után kutathatóvá vált az osztrák belügyminisztérium irattára, Zdeněk Tobolka, az ismert történész megtalálta Sabina aktáit. Ebből kiderül, hogy a vádlott még leleplezése után sem lépett ki a titkosrendőrség szolgálatából, menekülését és külföldi tartózkodását is az osztrák hatóságok fedezték. Amikor tehát Sabina egyik kezével védőiratát szerkesztette, és ártatlanságát hangsúlyozta, másik kezével továbbra is küldözte jelentéseit a politikai rendőrségnek.

A közvélemény ettől függetlenül jeges elutasítással fogadta mentegetőzését. A cseh közélet bojkott alá helyezi: neve helyén csupán egy kezdőbetű marad Smetana két legismertebb operájának, *AZ ELADOTT MENYASSZONY (1863)* és *BRANDENBURGIAK CSEHORSZÁGBAN (1866)* címlapján is, melyeknek szöveggönyvét Sabina írta. Rövidesen piacra kerül, név nélkül, *A NEMZET ÁRULÓJA* című rémregény, amelynek főhőse *Lapina*, a szenvedélyes intrikus, aki a rendőrség szolgálatában robbantja ki az 1848-as forradalmat. A misztikával és horrorral fűszerezett ponyva a főhős személyiségének meghasonlásából vezeti le *Lapina* árulását: a gazdag főúr eltaszított, törvénytelen fia a nyomorban is vagyonról és méltóságról képzeleg, s lelke mélyén fűti a rombolás vágya... Erről írta Karel Krejčí, a neves irodalomtudós, hogy Sabina „*bárhol ütötte is fel ezt a könyvet, a fantasztikus és romantikus koholmányok áradatában megtalálhatta mindazt a borzalmat, amelyet valószínűleg maga is átélt*”.

A megvetettség éveiben Sabina álnéven írt ponyvaregényekben folytatta a vitát. A legérdekesebb ezek közül *A FORRADALOM VIHARMADARA AUSZTRIÁBAN* című négykötetes német nyelvű regénye, amely széles tablót rajzol az osztrák birodalom országairól az 1848-as események küszöbén. Olyan szerencsétlen forradalmárokat mutat be, akik valamilyen módon a titkosrendőrség kelepccéjébe kerültek, s besűgásra kényszerülnek. A motívumok között szerepel a végzetes anyai szeretet, amely kisiklatja a fiatal főhős életét, a titkos forradalmi bizottság, amely halálra ítéli a vélt árulót stb. A mondanivaló csak a kusza események törmelékei között sejlik fel. Hősei megvetik a biedermeier *Vormärz* (a „március előtti” idők) cseh kispolgárát, gyűlölik a nemzeti mozgalom beérkezett vezetőit. Sabinát romantikus eredetű, örök – metafizikai – nyugtalanság ítélte arra, hogy mindig a vesztesek, az alulmaradt kisebbség szószólója legyen, ám ebben a szerepében is meghasonlott. Kényszeres mentegetőzése végül grafomániába torkollik. Az egyik legtragikusabb cseh sors az övé: ragyogó tehetség, megtört életpálya, rettenetes lelki gyötrelmek. Élete végén teljesen lecsúszva, mint belpoklos vergődött. Úgy halt meg, hogy szomszédai se vettek róla tudomást.

Turbuly Lilla

NÉGY HANGRA

Azt mondják, az eső még napokig kitart.
Más lett ez a város: új házak, emberek.
Megcsúszott az út a vízmosás miatt.
Szállodában lakni ott, ahol éltem veled.

Tudok egy sokkal jobb szobát, mért ne.
De jó színed van, az Isztrián nem esett?
Annyi mindenre emlékezni kéne.
Háztetőkre látni, és nem olyan meleg.

Régen beszéltünk, vártam, hogy hívsz talán.
Olyan furcsa nyár ez, sok vendég elmaradt.
Ma délután négykor meghalt az apám.
Felhőt se láttam ott két hosszú hét alatt.

Tudom, még sokáig nem lehetsz velem.
Jól vagyok, hidd el, épp egy parkban ülök.
Annyi mindent kéne elfelejtenem.
Most leteszem, mert mindjárt lemerülök.

Van, amit nem mos el sem eső, sem tenger.
Lesz itt egy nyíl, mint a Rókus oldalán.
Apró részlet, amit az ember nem felejt el.
Eddig ért a víz kétezer-kettő nyarán.

Czilczer Olga

FELVÉTEL INDUL

Látom, igencsak ügyködsz, nehéz derékkal,
kontár kertész, a körül a rózsató körül, mely ott
vert gyökeret, éppen ott, a kedves, a csapodár, a
félnótás, a szegény ördög, az ügyeletes szélnek el-
lenlengő, a balekjelölt; ott virít ő, a rózsza: panel-
házunk tövében.

Mit keres ott éppen ő, nem kérdem, ehelyett téged veszlek ostrom alá. Mit csinálsz ott, öregfiú, éppen ott, a te köszvényes karoddal, a te kristálymetsző ujjaddal, mely maga is ólomkristály. Kihűlt ujjaid közt azzal az elefántcsont bevonató billentyűsorral... váltogatott üvegkalapácsokkal tán csak nem egy karót akarsz... Azt, éppen azt. Nézd, milyen törékeny! Hajlik és törik, gyenge és fiatalka. Nem inkább öreg, öregecske a szentem? A gyengeség persze ismérve az öregségnek, miként a fiatalságnak is, ezt a kérdést hát ne fezzegessük.

Az vagyok, tán kontár, mondja J, nem épp földmunkásnak jöttem e világra, de azért nem adom fel, nem lehet-e megtanulni ezt is, miként minden más emberi munkát? A jó pap is ezt teszi, s mondják, holtig, mondja, miközben el is készül. Egy dúr hármassal támasztja meg a panelrózsát.

Bátran erős. Hars dúr akkord arpeggiója tartja mostantól a magasba szökkenő dallam színét, illatát.

Karót ver egy fiatal (vagy öreg) rózsató mellé, odakötözi ágait, majd fölegyenesedik, kiegyengeti még fiatalos (vagy már öreges) derekát, én pedig lenyomok egy gombot. Ezt a zenepillanatot meg kell örökíteni.

TELEFONHANG

Cseng. Senki. Alighogy leteszem a kagylót, cseng újra. Felvegyem, mint azt az illatosított papír zsebkendőt, amit a buszmegállóhoz menet ejtettem el, de hátha nem is én, hanem más, s hát-ha nem is zsebkendő volt az, hanem...

Ki az? Nyafogós női hang. Hogy teheti ezt velem (kicsoda?), mondja. Naponta elhagy, napon-ta visszajön. Miközben a Nap halálhajója – innen oda, onnan ide úsztában – képtelen kikötni. Mondjam meg, mondja, reggel van-e vagy este.

A hang ismerős. Gyanakszom. Honnan szól, kérdem, *s kitől?* A címét mondja legalább, ha már a szerző nevét elfelejtette! Nem tudja azt sem.

Lássuk csak. Hátha nem is a Nap, valaki más.

Ott fekszik, a folyó keresztjére feszül, tempózik az árral, vagy annak ellenében, de hát, kérдем én, tehet-e egyebet?

A hősnő (nemének nem épp a legprominensebb képviselője) nyilván a tanácsomra vár.

Persze ki is tépheti, mondom. Bízhatja a szélre sorsát (melyet megírtak, ha sem maga, sem én nem tudjuk is, ki), teheti a poros polcra, vagy szórhatja szét lapjait, mintha csak véletlenül.

Most meg a papírhasadás. S ha nem is papír az, hanem...

Czigány Magda

MŰVÉSZ A GÉPBN: A KOMPUTERMŰVÉSZETRŐL*

Ha elfogadjuk, ha nem: legfontosabb kortársunk a komputer. A ma negyven-negyvenöt évesek egy időben születtek vele, és mire felnőttek, pályát választottak, munkába álltak, már alapjában határozta meg életüket. A számítógép az 1980-as évek közepére a legnélkülözhetetlenebb munkaeszköz lett; használata lassan szinte minden szakmára, foglalkozásra kiterjedt. De a komputer már születésének pillanatától többre aspirált: látványosságot akart produkálni, művészetet csinálni, művészi alkotásokat létrehozni. A számítógépes művészet történetét összefoglaló írásokban az első ilyen művet 1950-ből jegyzik fel, ez Ben Laposky OSCILLON-ja, mely az elektronikus hullámvonalak képi megjelenítésében azok vizuális hatásának szépségét közvetíti a nézőnek. A hatvanas években beindulnak a rendszeres kísérletezések is: német és amerikai matematikusok és a színen megjelenő komputertudósok létrehozzák az első elektronikus rajztáblák programját. Számítógéppel alkotott képeket állítanak ki először Németországban (Technische Hochschule, Stuttgart, 1965), majd az USA-ban, Kanadában és Angliában (EAT: EXPERIMENTS IN ART AND TECHNOLOGY, New York, 1967, CYBERNETIC SERENDIPITY, London, 1968). Az első könyv a számíterművészetről 1971-ben jelent meg Londonban; Herbert W. Franke COMPUTER GRAPHICS, COMPUTER ART című művében kísérli meg összefoglalni a születő új művészet első két évtizedének történetét.

Az új keletű művészet fogadtatása meglehetősen vegyes volt. Elvértve, főleg a „beavatottak” részéről lelkendező, a jövő művészetét fedezve fel benne, többnyire azonban elnéző a műszakiak legújabb játéka iránt, sőt néha gúnyolódó, lekezelő vagy ellenséges. A *New York Times* szerint például, ha a számítógép valóban műalkotást hoz létre, akkor feltételezhetjük, hogy a gép maga a művész, és produktuma valami új keletű „deus ex machina”. Vagy a programtervező technikust tekintjük művésznek? Eset-

* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem konferenciáján – Liebfrauenberg, 1988. május – elhangzott előadás szerkesztett szövege.

leg a tudóst, aki felfedezéseinek vizuális megjelenítését művészetté lépteti elő? Nevezhető-e a gép képernyőjén megjelenő ábrák vagy a kinyomtatott képek halmaza műalkotásnak? És ha igen, hogy lehet meghatározni vagy leírni ennek az új művészetnek a jellegét? A válasz ezekre a kérdésekre ugyancsak sokféle volt. Johannes van der Wolk 1987-ben megjelent tanulmányában (COMPUTER ART BETWEEN TWO QUOTES – A SZÁMÍTÓGÉP-MŰVÉSZET IDÉZŐJELBEN) az új műfajt azonnal el is temeti: „*Engedtessek meg, hogy cikkemnek mindjárt a legelején figyelmeztessen az olvasót: olyan művészetről lesz itt szó, ami nem létezik, a »komputerművészetről«*”. Legalábbis nem lenne szabad, hogy létezzen, mint ahogy a műfaj egyik úttörője (Frieder Nake) ezt már korábban kijelentette... Nemrégben egy Rotterdamban rendezett szimpóziumon, amely »A komputerművészet létezik-e?« címet viselte, vettem a bátorságot, és átalakítottam arra, hogy »A komputerművészet – még mindig létezik?«.¹¹ Kenneth Knowlton, a komputerművészet ismert teoretikusa ugyanakkor, Van der Wolk-kal szinte egy időben arról értekezik, hogy a számítógépes művészet miért nem művészet még. Knowlton több mint húsz éve részt vett a számítógépek nyelvezetének fejlesztésében, kísérletezett új technikai megoldásokkal, és mint kutató, tanár, író és alkotó fáradozott egy új művészi kifejezőeszköz megteremtésének kihívó és izgalmas munkájában. Cikkében mégis azt foglalja össze öt pontban, hogy mindaz, amit eddig komputerművészetként létrehoztak, a rendelkezésre álló eszközök elégtelensége miatt nem üti, nem ütheti meg a művészet mércéjét. Véggkövetkeztetése: „*Ebben a pillanatban nincs sok értelme az erőfeszítésnek, hogy jobb számítógépes művészetet hozzunk létre. Célszerűbb kihívás lenne, hogy a művészi alkotófolyamatot elősegítő eszközök fejlesztésének jobb körülményeit teremtsük meg.*”¹²

Az eltérő vélemények azonban a problémakör elemzésében összecsengenek: a művészetet művész hozza létre, az alkotás az ő gondolatainak, érzelmeinek hordozója. A tudomány, a technika és a művészet egymásra hatásából csak kivételesen születhet művészi alkotás; a komputerművészet termékei jobbára csak kísérletek, a tudományos célokat szolgáló informatika fejlesztéséből mintegy melléktermékként született, esztétikailag is érzékelhető, filmen, képen rögzíthető „alkotások”, melyek csupán a számítógépes szakemberek gyönyörködtetését szolgálják. Ugyanakkor a számítógép a művész kezében hasznos, stimuláló eszközzé is válhat, mivel a lehetőségek, melyeket a művészi alkotófolyamatban nyújtani képes, szinte felmérhetetlenek. Használata megköveteli azonban a technikai hozzáértést is, a komputerben rejlő adottságokat a művész csak így tudja kamatoztatni. „*Mint technikai eljárásnak, a komputergrafikának nincs több köze a művészethez, mint a ceruzának vagy a festéknek*” – írja Herbert W. Franke. „*Csak akkor válik érdekessé, ha az alkotófolyamat része lesz. Ahhoz, hogy jelentős művészi alkotást hozzon létre, nem szakadhat el az emberi teremtőerőtől.*” Gondolatmenetét azonban így folytatja: „*Egy születésben lévő, »in statu nascendi« művészet tanúi lehetünk, egy végtelenül érdekfeszítő művészet kezdetének, amelyet nem lehet a hagyományos módon megfigyelni és leírni. Különleges alkalmat nyújt ez nekünk, és meglehetősen különös, hogy a szakemberek mindeddig alig foglalkoztak vele.*”¹³

A komputerművészet mint olyan, ha csak kevésbé hatolt is be a szakmai köztudatba, mindennapi életünk vizuális élményeinek meghatározója lett, egy új vizuális közeg, mely látástudásunkat nap mint nap alakítja, formálja. Jelen van a televízió programjait felfuttató bevezetőkből, a hírek, az időjárás-jelentések prezentálásában, a filmek úgynevezett speciális effektusaiban – gondoljunk csak a CSILLAGOK HÁBORÚJA háttérének fantasztikus kiképzésére és jeleneteire –, a sci-fi-műsorokban, a multimédia-előadásokban vagy a tudományos felfedezések és eredmények – mint például az űrkutatás és -utazás, az asztrofizika vagy a molekuláris kémia struktúráinak – bemutatásában. Mindenekelőtt pedig a hirdetések ránk zúdított özönének technikai bravúrjai

ban. Mindezt ma már természetesnek vesszük. Ezeket a digitális technológián alapuló látványokat kutatócsoportok kísérletezik ki, hozzák létre nagyvállalatok laboratóriumaiban tetemes költségberuházással, de a személyi számítógépek megjelenésével és a megvásárolható elektronikus paletta, a rajzoló-, tervező-, festőprogramok piarcobálásával a komputerművészet mára szinte mindenki számára elérhető lett. Patric D. Prince cikkében (COMPUTER AESTHETICS: NEW ART EXPERIENCE, OR THE SEDUCTION OF THE MASSES – KOMPUTERESZTÉTIKA: ÚJ MŰVÉSZI ÉLMÉNY, AVAGY A TÖMEGEK ELCSÁBÍTÁSA)⁴ „volksart”-nak nevezi az amatőr komputerművészetet, mint a technológia korának népművészetét, szembeállítva a primitív, az ipari forradalom előtti „folk art” megjelöléssel. A kérdés csupán az, hogy mit tud kezdeni a hagyományos művész vagy művészjelölt a már meglévő technikai eszközök kínálta lehetőségekkel.

Érdekes példát adott erre a BBC televízió filmsorozata (PAINTING WITH LIGHT – FESTÉSZET FÉNNYEL) 1986. május–júniusban, amelyben hat meghívott művész, David Hockney, Howard Hodgkin, Larry Rivers, Sidney Nolan, Jennifer Bartlett és Richard Hamilton azt kapta feladatul, hogy a Quantel paintbox szoftver felhasználásával a digitalizáló tábla elektronikus rajzlapján fényíróval szabadon rajzolva és festve egy-egy művet hozzon létre, mely a számítógép képernyőjén jelenik majd meg. A képernyő természetesen magát az alkotófolyamatot is rögzíti, melynek minden egyes szakasza tárolható és visszahívható és így áttekinthető és elemezhető. Az eredmény, a kész művek, talán nem is meglepően, egészükben és részleteikben is hasonlóak a művészek hagyományos módszerekkel alkotott képeihez. Larry Rivers például Greennek, az angol rockzenecsoporth, a Scritti Politti vezetőjének portréját festette meg. A fehér zakó határozott és mégis könnyed fekete körvonalai, a finoman megrajzolt arcvonások az elmosódottan testszínű háttér előtt azonnal felidéznek a festő 1981-es önarcképét, olyan, mintha egy sorozat két darabját alkotnák. Howard Hodgkin nagyszerű színérzékeléről ismert; az absztrakt ábrázolás felé hajló, de a valóság formaelemeit mégis megőrző képei mint megannyi tűzzománc-ragyogású festmény igézik meg a szemlélőt. Nemrég a londoni metró megbízásából festett plakátjai csábítják a mozgólépcsők mentén az utazót a parkokba, a szabadba – már látványuk is üdítően hat a föld alatti mesterséges fényben. A BBC kísérletképp a Balett Rambert felkérésére díszlettervet készített Stravinsky PULCINELLÁ-jához. A sárga és vörös színben pompázó absztrakt vagy félabsztrakt formák – zöld és kék pöttyök előtt lebegő rombuszok vagy egy óriás piros/lila szem szabálytalan, sárga háttérsávok előtt – megőrzik Hodgkin festményeinek jellegét, bár nem a vastagon felkent festékrétegen megtörő fény kelti most itt életre őket, hanem a képernyőn mintegy átsütő fény sugar növeli intenzitásukat misztikussá.

A legizgalmasabb kísérletet talán David Hockney „festménye” szolgáltatta (UNTITLED – CÍM NÉLKÜL), mert a művész folyamatos kommentárjában – azt ahogy későbbi nyilatkozataiban is – a komputerrel készített műalkotásnak és az azt létrehozó alkotófolyamatnak minden előnyét és hátrányát megosztja a nézővel. Bár a fényíróval szinte „szabadkézzel” rajzolt és festett, és az elektronikus paletta a színek hihetetlen gazdagságát nyújtotta a festőnek, mégis úgy érezte, hogy a gépi alkotás megfosztotta az anyaggal való közvetlen kapcsolattól, nem tapinthatta, nem érezte a festékszemeszék érdességét, a felhordott színek fizikai jelenlétét, sem az ecsetkezelés igazi szabadságát és egyben megköötöttségeit. Így elvesztette a közvetlen alkotás felszabadító, mámoros érzését. Megfigyelései mintha visszhangoznának a budapesti Szépművészeti Múzeum 1986-os kiállítása, a DIGITART katalógusának beköszöntő szavait: „Az ecsethez, vésőhöz szokott kezek csak lassan találnak utat a számítógép billentyűzetéhez.” Hockneyt a számítógép nyújtotta lehetőségek szinte felfoghatatlan, áttekinthetetlen eszköztára is zavarta (pél-

dául az emberi szem érzékelési határát messze túllépő 16 millió színárnyalat), így elképzelésének megjelenítéséhez – vad vörösre, kékre, lilára színezett, egymásra torló síkok középtérben ábrázolt, asztalon álló virágváza-csendélet – a legalkalmasabbnak ítélt eszköz tervszerű keresése helyett a folytonosan újabb és újabb kínálatok időnként kapkodó válogatássá züllesztették a képközpontú menetét. Mégis elismerte, hogy ez az összes lehetőséget szisztematikusan bemutató gépi módszer új, váratlan megoldásokat csillanthat fel, ösztönözheti a művészt forma-, szín- és szerkezetkészletének bővítésére, gazdagítására. Különösen a színek intenzitásának kihasználása ragadta meg, melyek megjelenítése a képernyőn új műfaj megteremtését vetíti előre: „*Akarattal használtam erős színeket – ez volt a tréfám –, olyan éles színeket, hogy a tv gombját le kelljen csavarani a számítógéphez. A »Paintbox« – festékesdoboz – színei azonban átvilágított színek, fény az üvegen, tehát ragyognak; ezeket az izzó színeket nem lehet lemásolni. Tüziüket egyedül a festett üveg színeivel lehet hasonlítani. Hiszen alapjában véve hasonlóak is: mindkettő az üvegen átsugárzó fény.*”⁵ A kép, a műalkotás tehát csak a képernyő felszínén létezik, ottléte azonban valós, amit általában nem állíthatunk a televízió ernyője mögött megjelenő látványról.

A számítógép a formák és szerkezetek végtelen variálási lehetőségét is megengedi, és a képen minden, részben és egészében, azonnal megváltoztatható: törléssel, helyettesítéssel, átrendezéssel. Több komputerművész nemcsak élt ezzel a lehetőséggel, hanem művészi koncepciója kiindulási pontjaként fogta fel. Variációk létrehozása természetesen nem ismeretlen a művészetben, kiragadott példaként megemlíthetnénk Goya két Maya-festményét (RUHÁS ÉS MEZTELEN MAYA) vagy a kortárs művészetből Andy Warhol portrészorozatát (Marilyn Monroe-ról vagy Jackie Kennedyről készültek a legismertebbek, melyeken csupán a színek változtatása ad új és új jelleget az arcképeknek). A számítógép mint variálási eszköz alkalmazása azonban lehetővé teszi magának a változás folyamatának vizsgálatát, egy bizonyos kiválasztott forma vagy szerkezet nem ösztönös, hanem tudatos továbbfejlesztésének indítórugóit és kivitelezését. Ruth Leavitt amerikai szobrász az 1980-as évek első felében bonyolult geometrikus szerkezetű szobrokat készített, melyek tömbszerű, fényesre csiszolt formája kevés bepillantást engedett a művészi elképzelés első megfogalmazásába és a műalkotást létrehozó munkafolyamatba. Éppen ezért érdekes 1983-ban közzétett sorozata: TRANSFORMATION OF SPACE AND DESIGN (A TÉR ÉS TERV ÁTALAKULÁSA). A végsőnek nevezhető műalkotás egy bronzszobor, többé-kevésbé kocka alakú térben elrendezett szabálytalan rombuszalakzatok tetszetős szerkezete: csupa felületi mozgás és egyben tömör, súlyos nyugalmi állapot. A szobrot Jay Leavitt komputerprogramja segítségével hozta létre a művész. A tervezés különböző szakaszait illusztráló kinyomtatott ábrákat Ruth Leavitt a kész művel együtt mutatja be. Az eredeti minta 8×8 egymáshoz illesztett, rendszeresen ismétlődő kocka körvonalra, egyszerű mértani rajz, tökéletes és könnyen áttekinthető forma, melynek szerkezete egyben a harmadik dimenzió illúzióját kelti. A szobrász szerint ez az ábra külső információt nem tartalmaz; hatása, ha egyáltalán kifejti ilyet, csupán belső szerkezete elegáns formájának tulajdonítható. A számítógépes program alkalmazásával azután Leavitt elkezdte forgatni, torzítani, tágítani, összehúzni az alapábrát, részleteit kicsinyíti vagy felnagyítja, és változatos kiszínezéssel mélységet ad neki. Időnként hullámzó felületű op-artos Vasarely-képre hasonlít, máskor leheletfinom csipkémintára, majd leegyszerűsítve a szerkezetet, lassan feltűnnek a szobor végső formái. A kiválasztott tervből a művész plotter segítségével mintadarabot vágat, és abból önteti ki a bronzszobrot. A lehetséges változatok óriási skáláját a gép szolgáltatja, a művész hozzájárulása a tudatos választás. Ez határozza meg végső soron a műalkotás jellegét, ez tölti meg az élettelen mértani ábrát emberi gondolattal, érzellemmel és akarattal.

A Ruth Leavitt szobrához magyarázatként mellékelte komputerábrák csupán töredékét képezik a menet közben létrehozott ábrák sokaságának. Hiszen a számítógép, ellettében a hagyományos képkalkotással, a munkafolyamat minden pillanatát, a tervezés folyamán keletkezett minden változtatást, minden új részletet rögzít és tárol. Míg egy fokozatosan felépülő festményen az előző, átfestett elemek eltűnnek, megsemmisülnek, csak a festő tudatában, emlékezetében élnek tovább ideig-óráig, addig a komputer memóriájából minden előzetes elképzelés, terv előhívható, ha szükséges, referenciaként vagy inspirációként egy-egy ötlet újra felvetéséhez, átgondolásához, továbbfejlesztéséhez. Ezt a tárolási és visszahívási lehetőséget használja fel sok olyan művész, akinek a komputerrel szerkesztett képek csupán egy mozzanatot jelentenek a végső, egyedi, legtöbbször kézzel befejezett műalkotás létrehozásában. Módszerük változatos; ugyanaz a festő is számtalan különböző tervezési szakaszt alkalmazhat, ugrálva a gépi szerkesztéstől a videokészítésig, filmezésig, kinyomtatásig, újraskennelésig, komputeren történő manipulálásig és közben a hagyományos manuális munkáig. Egy másik amerikai művész, Darcy Gerbarg például az 1980-as évek elején kerámiaképeket tervezett komputerrel, amit szitanyomatra, majd végül a szitáról a csempére vitt át. Az évtized közepén készült nagy akrilfestményei – mind egyedi darab – először mint számítógépes rajzok születtek meg és kerültek 16 milliméteres filmre. Ezeket vetítette erősen felnagyítva Gerbarg üres vászonra, amelyre festékszóróval vitte fel a színeket, a komputerrajzot követve. A festmények nem árulkodnak gépi eredetükről. Színeik puhák, árnyaltak, mint például az 1986-ban készült GENTLEMEN című festményen, ahol az absztrakt, egymás mellé helyezett vagy egymást áttetszően fedő síkok a festő ecsetjének (ebben az esetben a festékszórónak) könnyed mozdulatát őrzik meg.

Ez az egymásrautaltság, együtt alkotás – interakció – jellemző a számíterművészet egészére. A gép és a művész kölcsönösen hat egymásra, folyamatosan ösztönzi, aktivizálja egymást. Alapja a „real time”, az egyidejűség: a művész gondolatát, mozdulatát azonnal követi a gép. A folyamatban a két főszereplőn kívül részt vehet, sőt sokszor részt kell hogy vegyen a technikai szakember, időnként a tudós, sőt maga a néző is; mind szerepet játszhat a mű vagy művek sorának létrehozásában. Darcy Gerbarg így írja le a komputerrel való együtt alkotást: *„Magas szinten interaktív, könnyen alkalmazható, felhasználóbarát számítógépes grafikai festékrendszerekkel dolgozom. Így a festéktől a komputerig az átmenet nem is olyan nagy, mint sokan gondolnák. Ahelyett, hogy a palettán keverném ki a festéket, a munkát azzal kezdem, hogy a komputeren a fényekből keverek ki úgynevezett szintériképet. A szintérikép és a paletta meglehetősen hasonló: mindkettő egy eleve meghatározott színskálából áll. Amikor festéssel dolgozom, kiválasztom a munkámhoz szükséges ecseteket is. A komputeren szintén ki tudom választani az ecsetet: vastagot, vékonyat, sőt többszínűt is. A gépen történő képkalkotás és ennek visszaadása között majdnem nincs időeltolódás: a kép szinte egy időben jön létre. Ha egy színt meg akarok változtatni vagy egy vonalat kitörölni, nagyon egyszerű. Addig alakítom, változtatom a képet, amíg pontosan olyan, amelyet akartam, és akkor a komputer diapozitívet készít róla. De a képet a komputer memóriájában is tárolni lehet, meg lehet változtatni, át lehet alakítani később is.”*⁶

Hockneytől Gerbargig – és ide sorolnám Ruth Leavittet is – a művészek által létrehozott számíterművészetet minden újszerűsége ellenére is a hagyományos, művészközpontú alkotás jellemzi: közvetlen, ösztönös, érzéki, egyéni látásmódot és kifejezési formát közvetít, a legtöbbször egy végső egyedi műben. A számítógépet mint eszközt használják fel, de rákényszerítik a maguk akaratát. Nem érdekli őket a programozás, az elmélet, csak a készen kapott program, a technikai alapfeltételeket esetleg részben, ha értik. Az új lehetőségek mellett sokszor érzik azonban az új médium hát-

rányait is, a túl nagy, szinte zavaró forma-, szín- és szerkezetválasztékot vagy a képernyőn megjelenő színek megőrzésének korlátozottságát a papíron és a vásznon. Mind az alkotófolyamatban, mind a műben – úgy vélik – benne van valahol a művész mellett a gép is. A komputerművészet alkotásainak jókora részét azonban, különösen az első két évtizedben, nem művészek, hanem tudósok, mérnökök, programtervezők hozták létre, amelyekben a vizuális látvány, a képszerűség alárendelt szerepet játszik az elméleti kísérletekkel szemben. A mű egy elmélet vagy képlet képi megjelenítése a felállított tételek visszaigazolására. Mulatságos, hogy Kenneth Knowlton még 1972-ben a két alkotói alkatot jellemezte: „*Mindkét csoport alkotó, látónoki, intelligens, energikus, szorgalmas, versengő és törekvő. Saját tapasztalatom szerint azonban a programozók inkább pedánsak, gátlásosak, óvatosak, tartózkodók, védekezők, munkájukban rendszeresek és szertartásosak. Külső megnyilvánulásait az azokat kiváltó érzelmektől olyan erős logikai védelmi rendszer állcázza, hogy mindig meg tudják indokolni, mit miért csináltak. A művészek ugyanakkor szabadabbnak tűnnek, logikaellenesek, ösztönösek, ráéreznek valamire, magától értetődően látnak meg és fejeznek ki valamit, érzékenyek és jobban sebezhetőek. Gyakran nem tudják megindokolni, miért csinálnak valamit, és az ember túl udvarias ahhoz, hogy efelől faggassa őket.*”⁷

Patric D. Prince a „logikus” szerkesztési mód nyolc elemét különbözteti meg. Ezek az elemek egy-egy komputerfunkciót jelenítenek meg, és a létrehozott képekben a komputerművészet esztétikája összegezhető. Az első ilyen elem az ismétlés, az előre meghatározott forma vagy formáknak a programban előírt felhasználása: el- és átrendezése, nagytítása, kicsinyítése, markánsabbá tétele vagy halványítása, esetleg kiszínezése és a színek változtatása; egy előre felállított rend rendszeres megbontása és átalakítása. A rend és a rendszer sokszor jól ismert matematikai képlet is lehet, mint például Frieder Nake MATRIX MULTIPLICATION SERIES (SZORZÓTÁBLA MÁTRIX SZOROZAT, 1967) című művében. A létrehozott kép, egy filctollal készült plotter rajz, azonban mégsem csupán képlet, hanem varázslatosan színes szőnyeg, a kódolt színes félkörök szabálytalannak, sejtelmesnek tűnő átmenete a tündöklő élénksárgákból és rózsaszínekből a sötétkékek és zöldek tömör mezejébe. Elfogadjuk Nake-nak, hogy amit látunk, csupán egy számtani alpművelet vizuális megjelenítése, de mégis Klee absztrakt festményeinek csodálatos, álomszerű látomásait juttatja eszünkbe. Ez a képzettársítás Nake-nak is eszébe ötlött; egy korábbi, vékony fekete vonalak és körök pókhálószerű absztrakt csipkére emlékeztető komputerrajzát Kleenek ajánlotta (HOMMAGE À PAUL KLEE, 1965). Nem meglepő, hogy Klee életművében könnyen találhatunk hasonló jellegű műveket, például az 1918-ban készült EMLÉKEK SZŐNYEGÉ-t. A már említett legelső számítógépes művészi alkotásnak felfogott Ben Laposky-féle OSCILLON (1950) is az ismétlés elvére épül: az analóg komputer elektronikus hullámrezgéseinek a katód sugárcső fluoreszkáló felszínén megjelenő finom, áttetsző vonalakkól szőtt lebegő ábrája. Ezt variálja a komputerkutató/művész későbbi műveiben is. Aki Naum Gabo mérnökileg meg szerkesztett, kifeszített húrok szövődékéből font, felfüggesztett és a térben lassan elforduló, misztikus szépségű konstrukcióit ismeri, azonnal ráérez Laposky oscillonjaiban is a természetnek arra az „igaz képére”, rejtett csodájára, amit Gabo tudatosan tárt fel és érzékeltetett műveiben.

A randomizálás, a komputerprogram-szerkesztés második fontos eleme: a véletlenszerűség elvének alkalmazása, mely a művésznek a rend korlátaiból kitorve a káosz szabadságát nyújtja. A Michael Noll 1965-ben kísérletként egy 1917-ben készült Mondrian-festményt – KOMPOZÍCIÓ VONALAKKAL – elemzett számítógép segítségével. A kísérlet célja részben az absztrakt művészet esztétikai elemeinek tárgyilagos vizsgálatát szolgálta, részben pedig a vizsgálat eredményét felhasználó pseudo-random

programmal (programozott randomizálás) egy „új” kép létrehozását. Ezt és az eredeti Mondrian-képet magyarázat és név nélkül Noll fénymásolatban a Bell Laboratórium száz dolgozójának szétosztotta, és véleményüket kérte, melyik szerintük a művészi alkotás, és melyik ábrát készítette a számítógép. A megkérdezettek 59 százaléka a komputerrajzot vélte Mondrian festményének, és csak 28 százalékuk ismerte fel helyesen a művészi alkotást. Noll következtetését, miszerint a komputerterméket „az emberi alkotókészséggel azonosították, addig Mondrian képének tudatosan elrendezett szerkezete gépiesnek tűnt fel nekik”, megerősíti a modern művészet egyik legkiemelkedőbb teoretikusának és kritikusának, Meyer Schapirónak véleménye is: „A randomizálás mint a szerkesztés új eszköze, akár egyes mértani elemekre, akár vázlatos ecsetvonásokra épül, a modernizmus elfogadott jellemzőjévé vált, a szabadság és a folyamatos, felfokozott tevékenység zálogává.”⁸ Különös, hogy ezzel a „szabadsággal” a gép időnként jobban tud élni.

Felvetődhet a kérdés, tud-e a legerősebb, bonyolult programokkal rendelkező számítógép gondolkodni, netán alkotni, elér-e, elérheti-e az emberi agy biokémiai, biofizikai működésének szintjét? Hiszen a randomizálás sem azonos a szabad asszociációs képkalkotással, melyet nem korlátoz semmilyen program. Van-e az emberben valami más, valami több, ami az alkotáshoz elengedhetetlen? Koestler az ember alkotó-, felfedező-, ráérzőkészségét könyvében (*GHOST IN THE MACHINE – SZELLEM A GÉPBE*, 1967) aberrációnak tartja, az evolúció legmagasabb fokán bekövetkezett fejlődési hibának, amikor az emberi agyba, a legfinomabb, legbonyolultabban működő „gép”-be becsúszott egy hiba, egy „szellem” – végső soron gonosz szellem –, az emberi érzelmek és agresszivitás hordozója. Mégis, ez a szellem az intuíció, az élményszerű felismerés, az ösztönös reagálás, mely képes a tudat mélyére süllyedt tapasztalatokat a felszínre hozni és aktivizálni. A művészeti alkotás alapja „félrefogás”, kisiklás, hibás kapcsolat, mely megszegi a szabályt, és paradox módon ezzel tágítja a tudatot és az érzékelést. Az emberi fantázia mindig is lelket lehel a gépbe, emberi tulajdonságokkal ruházta fel a gonosz és rettegett Gólemtól a 2001: *SPACE ODYSSEY* önállóan gondolkodni és dönteni képes HAL komputerjéig. A valóságban fényévekre vagyunk attól, hogy a számítógépek átvegyék az emberi funkciókat. A szuperkomputerek kapacitása (tárolt adatok száma) és teljesítménye (a kalkulációk sebessége) lélegzetelállító, de ez alapvetően még mindig csak adatdarálás vagy számórlés. A konvencionális komputer működési elve az előírt szabályok pontosan betartott sorozata. A legújabban megjelenő párhuzamos processzorcsoportok, a *connection machines* programjai azonban az emberi felismerőfolyamatok analógiáját célozzák meg, a feladatoknak a tapasztalatokra épülő, próbálkozásokkal, szabad ötlettársításokkal történő megoldási módszerét. Ez a mesterséges intelligencia döntéshozó képességgel ruházza fel a gépet olyan esetben is, amikor az nem tud matematikai szabályokra támaszkodni. Figyelembe veszi a kivételeket is – mintegy szabadon választ a lehetőségek közül.

Harold Cohen brit festő az 1960-as évek végétől foglalkozik a gépi mesterséges intelligencia és a művészi alkotófolyamat kapcsolatával. A kaliforniai Stamford, majd San Diego AI (artificial intelligence) laboratóriumaiban létrehozta *Aaront*, a gondolkodó, alkotó komputert. Cohen műve kísérlet: „Azért írok komputerprogramokat, hogy fényt derítsek arra, amit az emberek képkalkotás közben gondolati, értelmi szinten cselekednek – hogy ezek a képek milyenek, nem érdekel. A művészet cselekvések folyamata, és nem a létrehozott tárgyban kifejezett eredmény. Ebből következik, hogy a már létező művészet jellemvonásainak utánzásából sohasem született igazi művészet.”⁹ Az első tíz évben, 1972 és 1982 között Cohen programjai a festészet alapismereteinek komputerre való alkalmazására szorítkoztak: a képi megjelenítés formatárának feldolgozására – nyitott, zárt formák, külső és

belső vonalak, a képfelületen elfoglalt terület felismerése, az ismétlés és átalakítás lehetőségei –, hogy a számítógép alkalmas legyen ezekből a képszerkesztés folyamata alatt mintegy önmaga választani. Cohen ezt a szakaszt a „cognitive primitives” elsajátításának nevezte. 1982–83-tól ezek mellé a külvilág formáinak megismerése, egyfajta külső tapasztalatszerzés társult. Mint Cohen írja: „...amíg a korábbi Aaron a képkalkotás stratégiájának ismeretére volt korlátozva, addig az új Aaron kifejezetten a külvilág ismeretére támaszkodik, és ennek a tudásnak a képkalkotásban jelentkező szerepe foglalkoztatja”.¹⁰ A két szakasz egy és szétválaszthatatlan fejlődési folyamat, a festő értelmezésében olyan, mint a gyermek felnőtté válása. Mit tud tehát a „felnőtt” Aaron? Cohen szerint: „Aaron autonóm, értelmes entitás. Igaz, nem nagyon autonóm, nem is nagyon értelmes, tudása sem túl nagy, de nagyon, mondhatnánk alapvetően különbözik azoktól a programoktól, melyek csak tervezőeszközök.”¹¹ Aaron rajzol. A számítógéphez csatlakoztatott és a program által vezérelt rajzolószerkezet – a „teknős” – fekete-fehér ábrákat, képeket hoz létre kisebb és nagyobb méretben. Ezeket azután Cohen vízfestékkel kiszínezi. Első látásra tetszetős; meglepő, hogy sokszor emlékeztetnek a modern idiómát követő, a formákat kisértorító csendéletekre, botanikai rajzokra. A dzsungelszerű háttér előtt időnként emberi alakok is feltűnnek, egyedül vagy csoportosan. Perspektíva nincs, minden a zsúfolt felszínen történik, és Cohen színei elengedhetetlenek a képek értelmezéséhez. Időnként Aaron műveit a festő vászonra viszi. Ekkor tűnik fel igazán, hogy Aaron „szabadkézi rajzai” mennyire hasonlítanak Cohen saját festményeihez. Mert a komputer valójában képes saját példatárából, saját tapasztalata alapján képeket alkotni, de példatára és tapasztalata nagyjából megegyezik létrehozójának ismeretanyagával és azoknak a festőre jellemző művészi értelmezésével és felhasználásával. Harold Cohen létrehozta Aaront – ez egyébként a festő héber neve –, és most Aaron Harold-képeket alkot. A művész beköltözött a gépbe. Cohen azonban még reménykedik: „Aaron autonóm abban az értelemben, hogy eredeti rajzokat tud alkotni segítségem vagy külső beavatkozás nélkül. Fel tudja használni »képkalkotó« tudását és újabban a világról kapott ismereteit is. Elég okos ahhoz, hogy bizonyos nehézségekből megtalálja a kivezető utat, ugyanúgy, mint egy értelmes ember. Önmaga modifikálására azonban még nem alkalmas, tudását a szerzett tapasztalatok alapján nem tudja módosítani. Várom a napot, amikor Aaron rajzával meglep: nem abban az értelemben, hogy olyasmit készít, amit a program alapján nem vártam el tőle, hanem abban a sokkal alapvetőbb értelemben, hogy olyat alkot, amit a program segítségével nem tudott volna létrehozni. Sok időbe telik talán, de bekövetkezik.”¹² Addig viszont Aaron nem több, mint egy izgalmasan szép kísérlet az informatikatudomány mesterségesintelligencia-kutatásának területén. A művészethez, leszámítva a Cohen festői világának pontosabb, részletesebb elemzési lehetőségét, valójában kevés a köze.

Visszatérve Patric D. Prince osztályozásához, a művészi alkotófolyamathoz felhasználható további számítógépes szerkesztési elemek a következők: a nézőpont változtatásának lehetősége, a modellezés és megmintázás, a felszíntrékepezés, a színek kiválasztása és változtatása, az interaktív kapcsolat ember és gép között és egy megadott programnak mint a teljes képkalkotás önálló részének alkalmazása. A nézőpont helyben és térben való változtatása a négydimenziós szerkesztést teszi lehetővé: a kiválasztott tárgy vagy ábra minden oldalról, minden szemszögből történő szemléltetése, folyamatos átalakulás egy megadott időtartam keretében. Az Amerikában dolgozó Charles Csűri komputerrajzai épülnek erre a szerkesztési elvre; a komputer memóriájában tárolt képeket manipulálja egy IBM interaktív grafikai rendszerre támaszkodó fényírón segítségével. A bonyolultnak tűnő, egymásra csúszó, egymást fedő, de az átsugárzó fényben légies könnyedséggel forgó sokszínű síkok mozgása kápráztató, lenyűgöző,

hipnotikus. Hasonló hatást érnek el az idősebb John Whitney ezernyinek tűnő apró színes pontból szerkesztett, állandó lassú mozgásban lévő, folyton változó képei, melyek inspirációja lehet zene, tánc vagy kalligrafika. A modellezés fő célkitűzése viszont a virtuális valóság legtökéletesebb megalkotása, bár ez a technikailag bravúros megoldású fotorealizmus, például egy valósnak tűnő, részleteiben tökéletesen elképzelt tájkép messze kívül reked az elfogadott művészet határán. A felszíntrékképezés: a különböző, már létező felszínek szkennelése, elemzése, megkülönböztetése, tárolása, előhívása, átalakítása és felhasználása új felületek kialakításához, szintén nyújthat új eszközöket és lehetőségeket a művészeknek. Az egész kelléktár azonban – a programozás, a színezés, az interakció, az ismétlés és randomizálás, a nézőpont változtatása, a modellezés, valamint a felszínek újrafelhasználása – míg új utak, új kifejezési módok keresésére ösztönözheti a művészt, önmagában nem elégséges művészi alkotások létrehozásához.

Kepes György azonban már az 1950-es évek derekán sürgette a tudomány és művészet közeledését egymáshoz, a művészetet „új tájképének megrajzolásával”. Egy új, a technológia nyújtotta lehetőségekre támaszkodó szellemi kettősség: megismerés és megérezés, magyarázat és láttatás, tervezés és vízió új távlatokat nyithat meg a vizuális megjelenítésen keresztül a tudományos felfedezések megértéséhez és befogadásához, és ugyanakkor a művészi látomás kifejezéséhez új segédeszközöket adhat a művész kezébe. Ez a kettős megközelítés fogja megteremteni szerinte a korunk szellemiségét jogosan képviselő alkotói magatartásokat és kategóriákat: a „tudós” művészt, illetve a „művész” tudóst. A két szópárosításban a hangsúly az első tagon van, mert kevés kivételtől eltekintve a megjelenítésekben és művekben vagy a tudomány, vagy a művészet dominál. A tudós munkája közben rácsodálkozhat a természet formáinak és szerkezeteinek szépségére a legkisebb paránytól a világűr felfoghatatlan arányáig: „*A világegyetem szépséggel van tele, aminek nagy részét sem nem látjuk, sem nem érzékeljük*” – írja Melvin C. Prueitt. „*Hogy néz ki például a mágneses tér, amely egy neutron csillag mellett fortyogva forog? Képzeljük el ennek a gigantikus mágneses térnek, amely mellett nemcsak a Grand Canyon, hanem az egész Föld eltölpül, finom szerkezetű, tűnékeny formáit! Még a villanymotor körül vibráló mágneses teret sem látjuk, vagy a tv leadótornyának ragyogó kisugárzását. Hogy hangzik egy megahertz szignál? Milyen lehet a Nap illata?*”¹³ Prueitt fizikus, a Los Alamos National Laboratoryban dolgozik. 1981-ig majdnem kizárólagosan a nukleáris fegyvertervezés területén működött, attól kezdve a számítástechnológia kutatásának, fejlesztésének szenteli életét. A háromdimenziós, gépi segítséggel létrehozott képalkotás érdekli. Mint elismert tudós, munkájához felhasználhatja a legerősebb számítógépet, a Crayt. Műveiből 1984-ben McGraw-Hill könyvet jelentetett meg ART AND THE COMPUTER címen. Az oldalnyi nagyságú illusztrációk első pillantásra Csúri oszcillátorképeire emlékeztetnek: fekete háttér előtt a fényvel átitatott térben finom vonalú, bonyolult szerkezetű húrrendszerek feszülnek kör alakú vagy elliptikus keretekben. A hurok időnként halvány vonalakká fakulnak feltekeredő síkok felületén. A mozdulatlan ábrákban szinte érezzük a mozgást, a síkok elmozdulását, a körforgást, halljuk a hurok pendülését. Az élmény a képernyőn vagy filmen lenyűgöző lehet. Mert az absztrakt formák és az azokat hangsúlyozó ragyogó színek varázslatos összjátéka túl a kép keretein, végtelennek tűnő térben zajlik, úgy érezzük, hogy a világon kívüli határtalan űrben. Ebben különbözik Prueitt látása a korábbi, a kijelölt térbe helyezett konstrukciók lehatárolt mozgásától. Már idézett cikkében kifejti, mit tud vagy tudna láttatni, érzékeltetni a tudomány a komputer nyelvén, a komputergrafikán keresztül: vizualizálni tudjuk a molekulastruktúrákat, a DNA szerkezetét, Naprendszerünk holdjainak útját a bolygók körül és a bolygók felszínét, gomolygó gázfelhők színeit, sőt a világegyetem feltételezett ke-

letkezésének előttünk lepergetett filmjét vagy a mágneses erőkerek lüktetését és a matematikai képletek kimeríthetetlen gazdagságát és szépségét. Az ember vizuális lény, fejtegeti, egyik legaktívabb érzékelőképessége a látás, a tárgyi valóság szinte pillanatok alatt lezajló elrendezése a tudatban: hogy néz ki valami, mekkora, és hol helyezkedik el – mi a relatív helye és értéke – az ismert világ rendjében. A számítógéppel létrehozott háromdimenziós képkalkotás ezt segíti elő: látástudást ad a tudósnak és a művészi önkifejezés lehetőségét annak, aki nem tud rajzolni, festeni vagy faragni. „*Mert hol ér véget a tudomány és kezdődik a művészet? Vagy talán mindkettő ugyanannak az egésznek két vetülete?*”

Az Egyesült Államokban rendezik meg évente, 1974 óta, a komputergrafikusok találkozóját, a SIGGRAPH-konferenciát. Bemutatásra kerülnek a legújabb programok és a legfrissebb eredmények. A főleg tudományos, technikai jellegű előadások, kiállítások mellett helyet kapnak a számítógépes művészetet elemző beszámolók, filmek és tárlatok is. Az 1986-os SIGGRAPH-összejövetelnek a *Computer Graphics* című folyóiratban közölt ART SHOW CATALOG-ja a legnagyobb tekintélynek örvendő számíterművészeti teoretikusokat és alkotókat szólaltatja meg. Herbert W. Franke, a számíterművészet „őstörténetének” kimagasló alakja – tudós, művész és kritikus egy személyben – a szekció mintegy vezércikknek számító bevezető esszejét (COMPUTER GRAPHICS AS ARTISTIC EXPRESSION – A KOMPUTERGRAFIKA MINT MŰVESZI KIFEJEZŐESZKÖZ) ama legújabb törekvések elismerésével zárja, melyek a komputergrafikusok „röghözkötöttségén”, a szuperrealista megközelítés jegyében a valóság legpontosabb visszaadásán túlmutatva a művészi képzelőerőnek nyitnak utat: „*Talán először [a számíterművésznek] megadatott a lehetőség, hogy saját fantáziájának képeit építse fel három dimenzióban, hogy egy olyan világnak adjon formát, mely a valóságban nem létezik, talán nem is létezhet.*”¹⁴ Alig néhány ilyen úttörő számíterművész található – írja –, és név szerint egyikként a japán Joicsiro Kavagucsit említi.

Kavagucsi a komputergrafika professzora, a Nippon Felsőfokú Pedagógiai Kutató Intézet tanára és a Nippon Electronics College Art & Science laboratóriumában dolgozó kutatócsoport vezetője. 1983 óta rendszeresen bemutatja alkotásait a SIGGRAPH-konferenciákon; ezek a számítógép képernyőjén létrehozott képsorok filmre rögzített változatai. Fő témáját a filmek címei jelzik: GROWTH (NÖVEKEDÉS) I., II., III.; egyedüli kivétel a legújabb, 1986-ban bemutatott ÓCEÁN. Organikusnak tűnő formák jelennek meg képein, tekergő öslények poliplábjaira, csápjaira vagy kígyótestekre emlékeztető alakzatok, felnyíló, gömb alakú óriáspotrohok, mitikus sárkányok összegabalyodott végtagjai – csodálatos színekben pompázva valami mesebeli, buján hullámzó őserdő lombjaiban vagy tengerek színe soha nem látott mélyén. Később a formák letisztulnak, a saját maguk kezdetben lapos, majd menetesen felduzzadó körvonalaikat háttéréből előtűremkedő fekete-arany sávok gömbök vagy az átlátszó, bőrük alatt más és más világot őrző óriás buborékok halmaza áttekinthetőbb, kevésbé félelmetes világ képét tárják elénk, bár még az 1986-ban készült ÓCEÁN mélykék vizének és zöldessárgán fluoreszkáló tengerfenekének előterében is felbukkan egy léggömbfejű, meghatározhatatlan, élőlényszerű alakzat. A folyóiratokban, könyvekben közzétett Kavagucsi-művek természetesen csak kiragadott állóképek; a filmek hatása a nézőre felmérhetetlenül nagyobb. Ezek folyamatokat ábrázolnak, a formák állandó változását, egy, a tengely körüli forgás által meghatározott növekedést, Kavagucsi művészetének központi témáját: „*A spirális növekedés organikus formája számomra az egyik legizgalmasabb természeti alakzat. Kutatásaim egyik fő területe a művészet és tudomány összekapcsolása a komputergrafikában. Pontosabban a természetben észlelhető növekedés törvényeinek alkalmazásával szeretném művé-*

szí mődszeremet és technikámat bővíteni. A logaritmugörbe számomra elméleti ajtósort tár fel, melyen át az élet pusztja megjelenítésétől a növekedésig jutok el. A görbe szabályos és arányos formái közelebb hoznak a természetben létező növekedés titkához. A növekedéssel összefüggő öröklődési tényezőket is figyelembe veszem – a rendszercsoportokban jelentkező nukleáris láncot is metaforikusan úgy kezelem, mint egy sejtthalmazt, mivel a lét legalapvetőbb formáját idézi fel.”¹⁵

Kavagucsi tudományos kutatásainak és művészi fantáziavilágának eredetét gyermekkorában kell keresnünk. Tanegasima szigetén nőtt fel, a tengerparton, ahol kagylókat, tengeri állatokat és növényeket gyűjtött. Később a Kelet-kínai-tengerben bűvárkodott, megfigyelve flóráját és faunáját, a tengerfenék alakzatait, anyagát, a víz és a fény összjátékának hatását. Ebben az organikus világban a szabályokat kereste, melyek meghatározzák az élőlények életét, és ezt a spirális növekedés törvényeiben találta meg: egy szabályos, de folyamatosan erősödő ismétlődésben, mely az egyedeken túl a természet örök végtelenségét jelentette számára. Minden mozgás és átalakulás, mert „a tenger sohasem csitul el”. Ezt az organikus, de törvényszerű formavilágot vitte át a komputerbe, hogy algoritmusok segítségével tanulmányozza. Véleménye szerint azonban a tudomány önmagában nem elégséges a kutatáshoz és a megértéshez, egyedül a művész szeme képes az egész folyamatot áttekinteni. A tudós feltérképezheti a világmindenség minden alkotóelemét, és kimutathatja törvényeit, sokszor azonban nem képes visszaadni a természet lenyűgöző szépségét és drámai erejét. Kavagucsi filmjeiben, a filmkockákról készített képekben, egész számítérművészetében valóban többről van szó. Bár a formákat, azok metamorfózisát, mozgását, növekedését természeti törvények határozzák meg, és számítéprogramok vezetnek le, elsősorban mégis a művészi látomás szüleményei, csodálatos, bizzar, magával ragadó, felemelő és egyben torokszorító vízió, mely új és idegen, mégis ismerős. Világunkba és a jövőbe vetett hit és erősség. Jelenleg talán a legmeggyőzőbb példa arra, hogy a szellem, a művész valóban benne lakozhat a gépben. De csak akkor, ha azt látnoki erejének szolgáltatá-ba állítja.

Jegyzetek

1. A. Berkum és T. Blekkenhorst: SCIENCE – ART. Utrecht, é. n. 109. o.
2. K. C. Knowlton: WHY IT ISN'T ART YET? *Computer Graphics*, 21. köt. 1. sz. 1987. január. 11. o.
3. H. W. Franke: COMPUTER GRAPHICS AS ARTISTIC EXPRESSION. *Computer Graphics*, 21. köt. 1. sz. 1987. január. 8. o.
4. Uo. 13. o.
5. H. Fenwick: PAINT BOX OF TRICKS. *Radio Times*, 1987. május 2–8. 85. o.
6. D. Gerbarg: ARTIST'S STATEMENT. Kézirat, 1981. Idézi: C. Goodman: DIGITAL VISIONS: COMPUTER AND ART. New York, 1987. 63. o.
7. K. C. Knowlton: COLLABORATION WITH ARTISTS – A PROGRAMMER'S REFLECTIONS. In: F. Nake és A. Rosenfeld: GRAPHIC LANGUAGES. 1972. Idézi: C. Goodman: i. m. 46. o.
8. M. Schapiro: MODERN ART, 19th AND 20th CENTURIES. SELECTED PAPERS. New York, 1978. Idézi: C. Goodman: i. m. 26. o.
9. H. Cohen: OFF THE SHELF. *Visual Computer*, 2. köt. 1986. 193. o.
10. Uo.
11. Uo.
12. Uo. 194. o.
13. M. C. Prueitt: SCIENTIFIC APPLICATIONS OF COMPUTER GRAPHICS. *Visual Computer*, 2. köt. 1986. 189. o.
14. *Computer Graphics*, 21. köt. 1. sz. 1987. január. 9. o.
15. Y. Kawaguchi: ON KAWAGUCHI'S WORK. *Visual Computer*, 2. köt. 1986. 169. o.

Vörös István

A VARRÓNÓ UTOLSÓ HETE

24 órája nincs vizelet,
a nővér szelíden dorgál:
„Vörös néni, igyekezzen!”
de az unoka tudja,
leállt a vese.

„Elszakadt a fűszál
nem működik a varrógép.”
És nem járható a vér útja,
az arcod attól szép.

A haldoklás szombatja
is szombat, senki nem mondhatja,
hogy péntek vagy vasárnap,
a kórteremben lépeget,
jókedve van a halálnak.

Ő egyelőre nincs soron,
csak átsuhan egy doktoron.
Nem lehet meglenni tőle,
húga az, s a szeretője,
aki itt a dolgát teszi,
hogy csak indulás előre.
Mert a múlt üres ágytál: elveszi.

A ház is üres otthon,
de a haldokló még ott jár,
ha volt, szemétbe hordom,
ha lesz, rá úgyszincs gondom

nincsen fekete cérnám
az életet kibírnám
bírnám ha maradna
a torból üres morzsa
kiraknám az asztalra
ha mer harapjon abba
a következő gazda

24 órája
ó nővérke drága
készüljön halálra
akad majd munkája.

Elszakadt a főszał,
a vége merre kószál,
a semmire fölszáll
az idő nevű tónál.

A ház is üres otthon,
a kertet már kaszálják,
a dáliákat bontom
egy másik létbe szállj át

24 órája nem ver a szív
a nővér dühösen dorgál,
„Vörös néni, mi ez, mi ez,
így kell szokni a semmihez?”

200 forintot se adott,
és táncolnak a bútorok,
ropja a szék, kórházi ágy,
hogy fogjuk kivinni magát,
hogy jut le a hűtőházba,
hogy adunk deszkát magára,
hogyan tesszük le a földbe,
ha nincs erről meggyőződve?”

Két napja már nem ver a szív,
Vörös néni milyen masszív,
itt vannak a látogatók,
zsúfolásig a folyosók.

Nagy varrógép egész falut,
de fut bele szőlő, földút,
a múltból vett szabásmintát
összevarrja. Viszi inkább.
Vörös néni, mondja, mit lát?

Látok egy fehér alakot
ki vagy te és én ki vagyok
ki is ez a fehér alak
a fején csak egy szál haját
látok mit az Isten adott
ha ő mondja elindulok.
Vörös néni, miért ült föl?
Mert leestem onnan föntről
egy hete volt most temetnek
értem halotti tort esznek

nem ért senki és én sem értem
lenyel a túlvilág egészben.

Szabó Márton

A TÁRSADALOM MINT BESZÉLGETÉS

Hans-Georg Gadamer hermeneutikájáról

Gadamer főművében, *AZ IGAZSÁG ÉS MÓDSZER*-ben többször hangsúlyozza, hogy hermeneutikájának kidolgozására a természettudományos és matematikai szemléletű tudományos metodológia uralma készítette, amely általános elterjedtsége ellenére alkalmatlan a társadalom megértésére és leírására. Kifogása egyrészt morális és politikai. Úgy véli, hogy a szubjektumtól független ontológiai objektivitás tételezése, az indukzív jellegű kimerítő számbavételi igény és a projekciókat ígérő általános mozgástörvények leírása valójában a világ és a másik ember legyőzésének az eszközei, ráadásul mindezt az objektív és pártatlan tudomány mezében teszik. Kifogása másrészt tudományos természetű. Szerinte a jelzett módszer és szemlélet egyszerűen félreérti és „félrekatja” a történelmet és a társadalmat. Úgy látja azonban, hogy ez nem elsősorban módszerek eltéréseiből következik, hanem itt valójában a megismerési *célok* különbségéről van szó, ezért semmi sem indokolja, hogy a történelem és a társadalom megértésének eredményeit bárki is hozzámérje a természettudományok hasznához. Nem csak azért, mert így a humán világ megismerése mindig vereséget szenved fejletlen természettudománynak mutatkozván, hanem azért is, mert a társadalommal és a társadalomban mást tehet az ember, mint a lelketlen objektivitások halmazával. Ez ugyanis a *mi* világunk, amelyben többé-kevésbé szabad individuumok mozognak, akik újra és újra jelentésekkel ruházzák fel tapasztalataikat, és egymáshoz viszonyítva s egymás számára, azaz kommunikatív módon gondolkodnak és léteznek. A megismerés és a jelentés tehát alkotórésze az életnek, nem pedig szerszáma. Ezért úgy véli, hogy a történeti és társadalmi ismereteknek egyrészt sajátos céljai vannak, másrészt megragadásuk is sajátos utakat követ. Ezt nevezi ő hermeneutikának.

Ez a hermeneutika új filozófiai nézőpontot, de egyben új tudományos szemléletmódot is körvonalaz. Nem szövegértelmezések „művészettana”, amely egy megnyilatkozás tökéletes feltárására és birtokbavételére törekedne, vagy módszeres „létfeltárás”, amely a történések soha el nem érhető végső „mozgatórugóit” és okait próbálná önámítóan megragadni, hanem olyan valóságsszemlélet elveit rögzíti, amelynek kiindulása és végpontja a heideggeri *Dasein* (jelenváló lét) kategóriája. Vagyis az a belátás, hogy az emberi tudás nem egyszerűen csak megismerés, hanem *létezés*, hogy az emberhez létszerűen hozzátartozik a megértés. Vagy ahogyan Gadamer írja: „Az emberi lét Heidegger-féle temporális elemzése [...] meggyőzően mutatta ki, hogy a megértés nem a szubjektum egyik viselkedésmódja, hanem magának a jelenváló létnek a létmódja.” (Gadamer, 1984: 12.) Mindehhez azonban két megjegyzés kívánkozik. Gadamer a heideggeri pozíciót egyrészt kitüntetetten a humán és a társadalomtudományok vonatkozásában értelmezte, másrészt pedig kibővítette a dialógus és a nyelv irányába. (Bonyhai, 1984.) Így került a gadameri hermeneutika középpontjába a *Gespräch* (beszélgetés) kategóriája, amely nem egyszerűen csak *Rede* (beszéd) mint megnyilatkozás, sokkal inkább *Sprechen* (beszélés), még inkább *Unterhaltung* (megbeszélés), azaz szóváltás és dialógus, értel-

mezés kapcsolódása értelmezéshez, amely ugyan mindig szakaszolható, de nincs kezdete és vége, mert „*a kezdet problémája, bárhol vetődik is fel, a vég problémája*”. (Gadamer, 1984: 327.)

1. A megértés nyelvisége

Gadamer szerint az emberi létezés alapformája a hermeneutikai szituáció, az értelmezéses állapot. Mihail Bahtyin ezt úgy mondta, hogy az emberi létezés „*egyszerre jelent termelési és beszédérinkezést*” (Bahtyin, 1986: 144.), és az emberi „*tettet nem érthetjük meg jelszerű kifejeződésén kívül*”. (Bahtyin, 1986: 495.) Gadamer az értelmezések megszüntetlenségét, létszerűségét és létszerűségük súlyát hangsúlyozza, azt, hogy „*a megértés mozgása átfogó és egyetemes*”. (Gadamer, 1984: 12.) Ez az álláspont az értelmező magatartást állítja a társadalmi létezés és a megismerés központjába, mert számunkra, emberek számára nem létezik semmi, ami kívül van a hermeneutikai szituáción, mert minden, ami egyáltalán van, csak értelmezve létezik, értelmezve lesz azzá, ami. Hiszen „*nem csupán a beszéd és az írás, hanem minden emberi alkotás át van itatva »jelentés«-sel, melynek kiolvasása hermeneutikai feladat*”. (Gadamer, 1990b: 25.) Minden olyan próbálkozás meddő vállalkozás tehát, amely tudásunk tárgyát meg szeretné „tisztítani” az értelmezéstől mint olyantól, hogy birtokba vegye a valódi objektivitást. Ez a nézet legfeljebb az önkényes értelmezés elutasításának egyik retorikai módozataként akceptálható csak, és semmi esetre sem a társadalmi-emberi létezés helyes megértése – véli Gadamer. A kérdés nem az, hogyan lehetne megszabadítani tudásainkat az értelmezésektől, hogy birtokba vegyük az igazságot, hanem az, milyen jellegű és természetű tevékenység az objektumot és szubjektumot *egyszerre* hordozó értelmezés.

Gadamer erre úgy válaszol, hogy alapvetően *nyelvi* természetű, mert „*a nyelv az értelem végrehajtása, a beszéd, a megértés, a megértés története*”. (Gadamer, 1984: 12.) Úgy beszél tehát a nyelvről, mint „*a megértés végrehajtási formájáról*” (Gadamer, 1984: 15.), amellyel és amelyben az értelmezés megtörténik. A nyelvnek ez nyilvánvalóan nem nyelvészeti és nem filozófiai értelmezése, melyeknek módozatait egyébként hosszan elemzi az IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben. (Gadamer, 1984: 284–305.) Őt a nyelv hermeneutikája érdekli, nevezetesen az, hogy mit jelent a *nyelv mint beszélgetés*, mint a társadalmi emberi létezés adottsága és közege.

Eredménynek tartja a nyelvészet és a megismerésemélet XX. századi teljesítményeit. Egyrészt azt, hogy a nyelvészeti kutatások révén új ismeretek keletkeztek a nyelvi rendszer felépüléséről és funkcionálásáról, másrészt pedig azt, hogy a nyelvfilozófiai egyértelművé tették: „*a nyelv az, ami voltaképpen minden világmegközelítést közvetít*”. (Gadamer, 1990a: 23.) A módszerrel azonban elégedetlen: a metodológia még mindig „*az öntudat önmagában vett bizonyosságán nyugszik*” (Gadamer, 1990a: 23.), így a nyelv közties világát is csak megismerési eszköznek tekintik, holott a nyelv mindennekelőtt létezik. Gadamer álláspontja világos: „*Szemben akár az öntudatról táplált illúziókkal, akár a pozitivistá tényfogalom naivitásával, a nyelv közties világáról bizonyosodik be, hogy ő a voltaképpeni dimenziója annak, ami adva van*.” (Gadamer, 1990a: 23.) Más szóval „*a megérthető lét – nyelv*”. (Gadamer, 1984: 329.)

Ez az adva-levés, a *létezés nyelvisége* áll a gadameri hermeneutika középpontjában, hiszen „*a hermeneutikai fenomén nyelvi jellegű*”. (Gadamer, 1984: 283.) Mit jelent most már konkrétabban a nyelviség hermeneutikája? A hermeneutika értelmezések láncolata és hálózata, ezért itt a nyelv is a *beszélgetés nyelveként*, vagyis diszkurzív valósgként mutatkozik meg, amelynek Gadamer a következő tulajdonságát emeli ki: a

nyelv szóhoz jutás és beszélgetés (1), törekény és képlékeny (2), túlterjed a beszélgetőkön (3), folyamatosan eltűnik önmagában (4), végül pedig kérdés-válasz struktúrája van (5).

(1) A nyelv mint szóhoz jutás és beszélgetés Gadamernél mindenekelőtt azt jelenti, hogy „a nyelv a gyakorlat, az emberi együtt létezés és az egymáshoz való viszony körébe tartozik. A hermeneutika azt mondja, hogy a nyelv alapvetően beszéd”. (Gadamer, 1991: 7.) Vagyis „a nyelv lényege szerint a beszélgetés nyelve” (Gadamer, 1984: 310.), nem rendszer, nem a világ okát vagy a lélek titkát hordozza. Simán beszélgetés, szóváltás, úgy, ahogyan én meg te megszólalunk és beszélünk egymáshoz. Lehet persze, hogy közben egy nyelvi rendszert konkretizálunk, vagy éppen egy szabályt alkalmazunk, még inkább azonban társadalmi viszonyt teremtünk, kapcsolatokat hozunk létre és szüntetünk meg, szerepeket és tulajdonságokat jelölünk ki egymás számára. A beszélgető létezésben szóhoz jutok, majd elhallgatok, figyelek másokra, és engem is figyelnek, megértenek és félreértenek, mindezek együtt és *folyamatosan*, hiszen csak egy konkrét beszédsszituációnak van kezdete és befejezése, maga a beszélgetésfolyam végtelen.

A szóhoz jutás azonban csak azért lehet elsőrendűen gyakorlati kérdés, mert Gadamer, hasonlóan Wittgensteinhez és Heideggerhez, a köznapi, a használt nyelvet (és természetesen a gondolkodást) állítja elemzése középpontjába, ezért is felfogása egyszerre filozófia és társadalomtudomány. Ez a kettősség kategória használatát is jellemzi. Teoretikus értelmezését a köznapi nyelv kategóriáira építi (igazság, tapasztalat, bölcsesség, megértés, beszélgetés, horizont, hagyomány stb.), még hozzá olyan módon, hogy *kibontja* a kategóriák jelentéstartományát, illetve kitérít olyan jelentésszintek irányába, amelyek már teoretikus belátásokat is hordoznak, miközben megőrzik köznapi jelentéseiket.

(2) Gadamer szerint a hermeneutika által tematizált „*nyelv nem valami szilárd adottság leképezése, hanem szóhoz jutás*”. (Gadamer, 1984: 329.) Vagyis egymásnak beszélünk, és nem a vakvilágba, egymás szavait fűzzük tovább, és nem egy halott világ első beszélőit vagyunk, nem egy elvont nyelvi rendszert aktualizálunk, hanem mondunk valamit egymásnak. Hagyományban szólalunk meg, de ezt a hagyományt éppen az élteti, hogy mi megszólalunk benne, és jól-rosszul továbbvisszük mások szavait. A nyelvben így nem az lesz az érdekes, hogy megszólalásunk hogyan lesz végre a szilárd valóság hú és vitathatatlan képmása vagy egy elvont rendszer megjelenése, hanem az, hogy *mit is mondunk egymásnak*, mert jelentősége csak ennek van, még ha ez képlékeny, imponderábilis vagy zavarba ejtően többértelmű is.

A szóhoz jutás rávilágít a nyelv *törekénységére*. Nyelv révén nem általában az ember jut szóhoz, hanem egy konkrét, valóságosan létező ember, akinek élete véges, tudása töredékes, cselekvése korlátozott. A heideggeri *jelenváló létnek*, vagyis az ember időbeli létezésének Gadamer szerint ez az alapmozgása, ami „*ezért világtapasztalásának egészét átfogja*”. (Gadamer, 1984: 12.) Mondhatjuk ugyan, hogy mindent tapasztaltunk, ismerjük az egyetemes törvényt, és a világban a mi akaratumk érvényesül, de ez is csak az egyik szóhoz jutás egy másik szóhoz jutás mellett. A szó szabadsága minden más dolog szabadságánál jobban adódik, de a korlátozása is. Szavaink ezért sohasem kizárólagosak, mindig ki vannak téve mások értelmezésének, sőt bírálatának. Ez tesz minden nyilvános megszólalást törekennyé és sebezhetővé, ahogyan Paul Ricoeur fogalmaz a politikai nyelvről (Ricoeur, 2000), és egyebek mellett ez a felfogás nyitja ki a gadameri hermeneutikát a modern retorika és a demokratikus tapasztalatok irányába.

(3) A másoknak való kitevés azonban nem egyszerűen csak szociológiai tapasztalat, hanem az értelmezés nyelvi állapota. Gadamer szerint ez azt jelenti, hogy a beszélge-

tés nyelve mindig *túlterjed* az egyes megszólalón. Kettős értelemben is. Egyrészt éppen a beszélgetésben szembesül az ember azzal, hogy „*sohasem érthetjük meg teljesen azt, ami van*” (Gadamer, 1990a: 20.), és azzal is, hogy a nyelvben mindig több van annál, mint ami kifejtésre került. Nem véletlen és esetleges mozzanat tehát, hogy az egyik szóhoz jutást a másik szóhoz jutás kiegészíti, át- és újraértelmezi, hanem annak következménye, hogy nyelvileg létezőnk, de létezhetünk-e másképpen. „*Amit meg lehet érteni, az nyelv*” – írja Gadamer. (Gadamer, 1984: 329.) Ám „*ami megszólal, az valami más, mint a kimondott szó*”. (Gadamer, 1984: 329.) A beszédben kimondatlanul, ám utalásszerűen kultúrák és társadalmi szituációk vannak jelen, vagy ahogyan Gadamer mondja, a beszéd mindig valami konkrétumról, egy dologról és egy véleményről szól, de ezzel együtt utal egy *értelmezésre* is, vagyis a kimondottak határoltóságát egységbe foglaljuk a ki nem mondottak nyitottságával vagy végtelenségével.

A túlterjedés másik értelme a beszélgetés objektivitása. Mindig beszél ugyan valaki, de a beszélgetés és az értelmezési folyamat nem önkényes aktusokból áll, „*a megértés sohasem egy adott tárgyhöz való szubjektív hozzáállás*” (Gadamer, 1984: 13.), *nem lehet akármit és akárhogyan mondani*. Ezért meg lehet keresni az értelmezések közös mintázatát, fel lehet tárni a beszélgetések szabályait vagy csomópontjait. Egyszerre beszélünk a hagyományról és szólal meg bennünk a hagyomány. A létezés mint szóhoz jutó, beszélgető nyelvi állapot nem adottságok és törvényszerűségek nélküli helyzet, hanem *másféle* adottságok létezése, mint az intézmények vagy a szervezeti cselekvések feltételezett „objektivitása”.

(4) Az adottság nyilvánvaló, véli Gadamer, hiszen egy hagyományban szólalunk meg, de nem arról beszélünk, hogy beszélünk. Ez az a pont, ahol a gadameri hermeneutika megvilágítja saját szemléleti módjának elfogadási nehézségeit. Igaz ugyan, hogy csak nyelvileg tudunk létezni, ám ez a tény nem tárgya megnyilatkozásainknak, ugyanis az értelmezés nyelvi mozgása *eltűnik önmagában*. A szóhoz jutás és a beszélgetés tárgynyelv, vagy ahogyan Gadamer mondja, „*aki benne él egy nyelvben, azt az az érzés tölti el, hogy a szavak, amelyeket használ, a legnagyobb mértékig megfelelnek a dolognak, amelyre gondol*”. (Gadamer, 1984: 281.) Például, ha valaki ismeri a tudomány nyelvét, és érti azt a problémát, amelyről egy közlemény szól, akkor tárgyilag fog beszélni róla, nem pedig metanyelven, legfeljebb akkor, ha valamilyen súlyos értelmezési probléma merül fel. (Gadamer, 1990a: 27.) Vagyis „*az értelmező fogalmak mint olyanok a megértésben egyáltalán nem válnak tematikussá. Ellenkezőleg: az a rendeltetésük, hogy eltűnjenek amögött, amit értelmezve megszólaltatnak*”. (Gadamer, 1984: 279.)

A megértés nyelviségének evidenciája tehát egyúttal a nyelviség megértésének a korlátja is, de nem leküzdhetetlen korlátja. Elvileg bármikor explicitté tehető, hiszen része az értelmezési folyamatnak, ennyiben is megőrizhető az értelmező létezés fenomenológiai jellege. Habermas meggyőzően mutatja ki, hogy amikor Gadamer a köznap nyelvhez fordult, mert ebben látta az értelem megjelenési formáját, olyan eszköz birtokába került, amelyben megoldódik a látszólag megoldhatatlan probléma; az *önmagát magyarázó magyarázat* rejtélye. A köznyelv, mondja Habermas, nyitott struktúrájú, nem szavatolja a tökéletes rendet és az egyértelműséget, de ebben előny van, nem pedig hátrány, amit a gadameri hermeneutika tett világhosszá, mert „*sohasem vagyunk egyetlen grammatika foglyai*”. (Habermas, 1994: 208.) Egy elsajátított grammatika arra is képessé tesz bennünket, hogy értelmezzük azt, ami benne idegen és érthetetlen, megfogalmazzuk azt, ami kezdetben nem volt szavakba foglalható. Vagyis „*a köznyelvek grammatikája által megvont határaink ugyanezen grammatika révén tudatosulnak is ben-*

nünk”. (Habermas, 1994: 208.) Wittgenstein azt mutatta meg, írja Habermas, hogy a nyelvi kommunikáció szabályai miként tartalmazzák saját alkalmazásuk lehetőségfeltételeit, azt azonban nem ismerte fel, hogy „*ugyanazek a szabályok interpretációjuk lehetőségfeltételeit is magukban foglalják. A nyelvjáték grammatikájához nem csupán az tartozik hozzá, hogy életformát definiál, hanem hogy egy életformát más életformákhoz való viszonyában, mint sajátot az idegennel szemben definiál*”. (Habermas, 1994: 213.)

(5) Gadamer szerint az értelmezés-megértés legfontosabb strukturális vonása a *kérdés-válasz* logika. Míg az ábrázoló-kijelentő nyelvet a monológ uralja, a szóhoz jutó-beszélgető nyelv a kérdezés és a válaszolás alapján szerveződik. Ez egyrészt a beszéd dialogikus természetét, nyitottságát és a megszólalások elvi lezáratlanságát jelenti, azt, hogy a „*beszélgetésben [...] beszéd és ellenvetés révén próbálunk egységre jutni*”. (Gadamer, 1990a: 27.) Másrészt pedig azt, hogy a tudás és a megértés legfontosabb feltétele a jó kérdés.

A beszéd nyelvi létezőként dialógus, tehát többszereplős „társasjáték”, amelyben folyamatos értelmezés zajlik, ezért minden interpretáció mond valamit, de róla is mondható valami, tehát nyitott, nyitottságában újakezdhető, de mert újakezdés, valamit kezd újra, ami már adottság volt. A beszélgetés nem egyszerűen csak strukturált állapot, hanem állítás-kérdés-válasz struktúrájú, ellenvetésekkel és megegyezésekkel konstruálódik, én azt mondanám, hogy a vita strukturálja, bár Gadamer, mint látni fogjuk, a vitát másképpen értelmezi.

Gadamernél a kérdezésnek különleges státusa van: ez hordozza a tulajdonképpeni tudást, mert „*a kérdés lényege a lehetőségek feltárása és nyitva tartása*” (Gadamer, 1984: 212.), vagyis a kérdezőnek azt kell tudnia, hogy hogyan lehetne még az adott dolog, ahhoz képest, mint ahogyan van, és miért épp úgy van, ahogyan van. Ezért is olyan nehéz jól kérdezni, állítja Gadamer, ezért is olyan sok a hamis vagy a ferde kérdés. Úgy vélem, hermeneutikájának ez az a pontja, ahol, mint erről majd később szó lesz, egyértelműen leszűkíti az értelmezést a megértő elfogadásra, és egyben elutasítja a vita pozitív szerepét, hiszen – mint írja – a kérdésben válik világossá, hogy az igazi tudás valójában nem tudás, és a kérdezés sem más, mint a másik elfogadása. Ezt egyoldalúnak gondolom, ám az alaptétel elfogadható: a nyelviség fenoménja beszélgetésként dialogikus természetű, amely a kérdés és a válasz, a kölcsönös egymásra való vonatkozás struktúrája alapján szerveződik.

2. Az értelmező és az értelmezett

A gadameri hermeneutika újragondolja a megismerési viszonyt is. Ez persze nem korrespondencia vagy koherencia, inkább pragmatikus felfogás, amely azt a kérdést teszi fel, hogy a beszélgetés nyelvi fenoménjaként mit is jelent az értelmező magatartása, és milyen is az a tárgy, amely ebben az értelmezésben megjelenik. Ezért is az elemzésben inkább szabályok és sajátosságok bukkannak elő, semmint a helyes ismeret új kritériumrendszere. A legfontosabb vonás, hogy az értelmező és az értelmezett kölcsönösen feltételezik egymást, egymásba fordulásukat azonban Gadamer nem korlátnak tartja, hanem „*módszertani nyereségnek*”. (Gadamer, 1990a: 25.) Egyrészt kiderül, hogy egyetlen megnyilatkozás sem végeredmény, hanem „*köztes termék, a megértés történéseinek egy szakasza*” (Gadamer, 1990a: 25.), másrészt egyetlen értelmező sincs birtokában a végső értelemnek, hiszen minden értelmezés kialakított jellegű. Vizsgálható és szemlélhető mindkét irányból. Az értelmező *személye és magatartása* felől nézve az értelme-

zés érintettség (1), spekuláció (2) és változás (3), az értelmezés *tárgya* felől nézve pedig applikált (4), bővülő (5) és határolt (6).

(1) Gadamer szerint minden értelmezés és megértés csak azért lehetséges, mert mond nekünk valamit, *megérint bennünket*. Ha egy megnyilatkozás számunkra érdektelen és jelentőség nélküli, akkor egyszerűen nem létezik, nem tudjuk értelmezni. Minden megértésre váró „szöveg egy szituációba szól bele, amelyet előzetes vélemények határoznak meg”. (Gadamer, 1984: 327.) Ez azonban nem kiküszöbölendő hiba vagy legyőzendő korlát, ellenkezőleg: az érintettség „nem valami sajátos torzítás, amely csökkenti a megértés tisztaságát, hanem a megértés lehetőségének a feltétele”. (Gadamer, 1984: 327.)

Gadamer szerint pusztán a hamis fölény és a legyőzés nyelvében szerepel az általános pártatlanság és érintetlen objektivitás mint a helyes megértés követelménye. Tudható, hogy ma már a természettudomány sem tetszeleg ebben a pózban, társadalomismeret pedig egyszerűen lehetetlen, véli Gadamer, érintettség nélkül, mert ez teszi lehetővé, hogy egyáltalán megkezdődjön az értelmezés. A tiszta megfigyelés képtelensége helyett „inkább valljuk be az elkötelezettséget, amely minden megértésben érezteti hatását”. (Gadamer, 1984: 11.)

(2) Gadamer tehát nem különíti el a résztvevői és a megfigyelői pozíciókat, de ugyanez a helyzet az igaz és a hamis problémájával kapcsolatban is. Ugyanis az értelmezés kapcsán a létezés *lehetőségére* kíváncsi, nem pedig arra, hogy a fennállóról mit állítanak, azt-e, hogy létezik, vagy azt, hogy nem. Luhmann fogalmazott meg később hasonló tételt, kifejezve elégedetlenségét amiatt, hogy az európai tradícióban egyszerűen kizárták az igazságdiskurzusból a létezés egyik legfontosabb kategóriáját, a lehetőséget. (Luhmann, 1999.) Gadamer szerint az értelmező dialógusban, a nyelvi artikulálódó beszélgetésben nem egyszerűen érvek és ellenérvek cseréje zajlik, bár az is, hanem „a más-lét lehetősége” fogalmazódik meg. (Gadamer, 1990a: 21.) Nem fél *spekulációnak* nevezni az értelmezést, sőt azt állítja, hogy a spekulatív létstruktúra egyetemes állapot. (Gadamer, 1984: 330.) Spekuláción természetesen nem fantazmagóriákat ért, hanem a nyelvi létezésben rejlő lehetőségek kibontását, a mondottak továbbmondását, amely szükségképpen megváltoztatja a mondottak értelmét anélkül, hogy az értelmező torzítani akarna. (Gadamer, 1984: 325.) Az értelmező olyan összefüggésekre irányíthatja a figyelmet, amely benne van az önmagán túlterjedő nyelvben.

(3) Az értelmező magatartása tehát nem koherenssé váló „tükröződés”, hanem történés, még inkább kaland, belebocsátkozás olyan eseményekbe, amiknek a kimenetelle bizonytalan. „Amit a beszéd eredményez, az nem pusztán az értelem rögzítése, hanem egy állandóan változó kísérlet, pontosabban: egy állandóan ismétlődő kísértés, hogy »ráálljunk valamire« és hogy »leálljunk valakivel«. Ez egyben azt jelenti, kiteszük magunkat valakinek.” (Gadamer, 1990a: 37.) A kitétel és a belebocsátkozás *változással* terhes. Gadamer szerint az értelmező nemcsak az értelmezett szöveg lehetőségeit bonthatja ki az értelmezés során, hanem önmagát is. Nem olvad fel az értelmezettben, de megváltozik, mert a diskurzusból nemcsak olyan módon van érintve, hogy mond neki valamit az idegen megnyilatkozás, hanem úgy is, hogy kiteszi magát neki, mert magára is kíváncsi. Az ember csak akkor tudja meg, hogy kicsoda, ha diskurzusból vesz részt. Egyrészt megmondják neki mások, másrészt valójában „a megértés a világban történő önmegértés”. (Gadamer, 1991: 9.)

(4) Az értelmezés tárgyához Gadamer szerint hozzátartozik, méghozzá létszerűen, ahogyan mások értik az adott megnyilatkozást. Egyetlen megnyilatkozás sem „ártatlan”, követeli vele szemben saját jogát és igazának érvényességét, ezért aztán nem is

mondhatja, hogy az intenció nem tartozik hozzá. A megnyilatkozásban benne van, hogy értelmezett kíván lenni, ezért értelmezésének módja és jelentése saját jelentésének integráns része. Vagyis nemcsak az értelmezőhöz tartozik hozzá a megértés, hanem annak a létéhez is, amit értelmeznek.

Ezt nevezi Gadamer egy idődimenzió mentén *hatástörténeti tudatnak*, amelyről sokszor elmondja, hogy a történeti és társadalmi lét konstitutív kategóriája. Ugyanezt egy cselekvési tengely mentén *applikációnak* mondja, és azt hangsúlyozza, hogy az értelmezetthez hozzátartozik az, ahogyan különböző szituációkban értelmezik és használják, ráadásul „*csak az applikáció jelenti annak az általánosnak is a valódi megértését, melyet az adott szöveg számunkra képez*”. (Gadamer, 1984: 240.) Ez a gadameri felfogás láthatóan nemcsak az objektív tükrözés felfogásával áll szemben, hanem a megnyilatkozások kikezddhetetlen és autentikus identitását is vitatja. A megnyilatkozások értelmezésénél dogmatikailag egyaránt megvalósíthatatlannak tartja mind az eredeti értelem rekonstrukcióját, mind az objektív valóság torzítatlan feltárását. A dialogikus értelem, a beszélgető létezés gadameri elve kimozdítja az értelmezést az elmerevített és szűkös közegből, áthelyezi egy tágas szintre, ahol új belátásokra nyílik lehetőség.

(5) Az értelmezőnek Gadamer „megengedi”, hogy kedve szerint *bővítse* értelmezése tárgyát, amely egy „helyreállító” felfogás szempontjából egyenesen botrányosnak számít. Nem gondolja természetesnek, hogy nincs eredeti megnyilatkozás, és bármilyen megengedhető. A SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ című írásában ezt értelmezendő vezeti be az „*okirat elvét*”. Azt mondja, hogy az írásban rögzített megnyilatkozásoknál, például a tanácskozások és tárgyalások jegyzőkönyveiben sohasem szó szerint írják le az elmondottakat, de egyrészt úgy kell ezeket rögzíteni, hogy értelme világos legyen, másrészt feleljen meg a beszélő értelemintenciójának. Az így közhírré tett okmány ettől kezdve minden kapcsolódó értelmezés identikus kiindulópontja. (Gadamer, 1990a: 27–28.) Ám tévedés azt gondolni, hogy az értelmező semmi mást nem tehet és tesz, csak az eredeti helyzetet és szándékot rekonstruálja. Az természetesnek tűnik, hogy az értelmező maga „kibővül” az értelmezett dologgal, de Gadamer szerint ugyanez történik azzal is, amit értelmeznek, mert belőle „*előjön valami, s ettől fogva van, ami eddig nem volt*”. (Gadamer, 1984: 320.) Mindennek alapja a megnyilatkozások és az értelmezések nyelvisége.

Az értelmezett értelemnek tehát integráns része az, amit az értelmező belőle kibont vagy hozzáért, és ebben csak az egyik mozzanat a megszólaló intenciója. Gadamer az értelembővülést emeli ki, Luhmann és Foucault a kontingenciák, illetve a diskurzusuk korlátozó és szűkítő eljárásait. Vajda Mihály mutat rá, hogy a létezés kontingenciájának tudomásulvétele korántsem egyszerű feladat, még elfogadójának is meg kell birkóznia az elutasítás metafizikai és kultúrkritikai érveivel s attitűdjével. (Vajda, 1999.)

(6) Az értelmezés folyamatát, a beszélgető vagy diszkurzív létezését Gadamer nem a megismert dolog birtokbavételeként képzeli el, hanem a horizontok mozgásaként és összeolvadásaként. Nála a *horizont* az értelmezés egész folyamatának differenciált egységét fejezi ki. Semmiféle magánvalót nem ismerek meg, véli, az értelmezés során múlt és jelen, közeli és távoli, ismerős és idegen, előzetes ítélet és tárgyi ismeret egyszerre van jelen gondolkodásunkban és nyelvünkben. Nincs a nyelven túl egy igazi, nyelv és jelentés nélküli valóság, amely magyarázatot ad nyelvi tapasztalatainkra. Feladat van, és folyamat van, amelynek rögzíthetők a szabályai és csomópontjai, de a társadalmi megismerés tárgya nem magánvaló entitás, miközben a róla szóló beszéd nem egyszerűen csak róla szól. Van határa mindannak, amit tudunk és elmondunk, de a határ

egyrészt a mi határunk, hozzánk tartozik, mi definiáljuk és jelöljük ki, ezért „*nem merev határ, hanem olyasvalami, ami velünk együtt halad*” (Gadamer, 1984: 179.), másrészt minden értelmezésben határok vagy horizontok találkoznak egymással, nézőpontok metszéspontja jön létre, amelyben megmutatkozik az, ami van, amely mögött nincs semmi, legfeljebb egy másik horizont.

3. Az igazságlehetőségek tágítása

Gadamer nem gondolja, s én sem gondolom, hogy hermeneutikája a világ menthetetlen relativizálásához és az igazolt ismeretek elvetéséhez vezetne. Inkább arról van szó, hogy igyekszik *bővíteni* a legitim ismeretszerzési eljárások körét és tágítani tudásunk határait. A hermeneutika új tárgyat állít a megismerés és a cselekvés középpontjába, és új módon közelíti meg: a dialogikus-diszkurzív (nyelvi) létezés fenomenjét, amely átfogja az emberi lét egészét és a humán tudományok valóságát.

Gadamer fő műve természetesen nem csak címében szól az igazságról, ám az igaz ismerethez való jutást másként képzei el, mint a természettudományok és a matematika szemlélete által uralt tudományok. Azt állítja, hogy a művészet, a vallás, a hagyomány vagy a mindennapi józan ész nem kevésbé közvetít valódi tudást és igazságot, mint az egzakt tudományok. Meg sem próbálja ezeket hierarchikus rendbe állítani, úgy véli, más módon és más céllal „működnek”, vagyis a tudományok által képviselt objektivistá-technicista idea életünknek és lehetőségeinknek csak egyik szelete, ráadásul mostanában már szembesülünk „kiteljesedésének” elképesztő következményeivel is. Gadamer nem próbál válaszolni e tudományok kérdéseire, bár érvényességüket nem tagadja, egyszerűen félretolja őket, és előterjeszti a szellemtudományok és a humán (társadalom-) tudományok új szemléletét, a hermeneutikát, amely egyértelművé teszi, hogy a társadalom létezése értelmek összekapcsolódása, a jelentés egy másik jelentésről szól, mindez egy dialogikus nyelvi történetben. Az igazság szerinte ezért is nem birtok, hanem *esemény*, horizontok mozgása és találkozása, melyben mindenki részt vesz, nemcsak azok, akik azt hiszik magukról, hogy a tudás letéteményesei.

Gadamer megpróbálja kivenni az igazságdiskurzust a korrespondencia nyelvezetéből és tradíciójából. Ennek előfeltételeként megszabadítja a tudományos gondolkodást a kétségbeesett bizonyosságkereséstől. Óvatosan fogalmaz. Lehet, mondja, hogy a természettudományban vannak cáfolhatatlan állítások, de a szellemtudományokban az ilyesmi csak közhelyek és dogmák. Elég egy pillantást vetni a hagyományra és a dolgok lezáratlan sokféleségére, hogy világos legyen: az igazság elsősorban szemlélet (megértésre való törekvés) és nem metodológia (kutatási szabályok) kérdése. Ezért aztán Gadamerrel az igazság *találkozás*, nem pedig kizárás és elfordulás. Három javaslatot terjeszt elő a társadalmi tapasztalat igazságértelmezésére: a belátást (1), a tanúsítást (2) és a tekintélyt (3).

(1) A *belátást* egy ismert fogalomhoz, a *sensus communis*hoz kapcsolja. Mindenekelőtt a közös érzék vagy a köznapi józan ész „igazsághordozó” szerepét emeli ki. Gazdag elméleti tradíció bemutatása alapján fogalmazza meg, hogy az elméleti ész és a spekulatív ráció csak szűk határok között hatékony, az élet teljessége és a gyakorlati helyzetek összetettsége még sok más képességet kíván, ezért „*tökéletes tévedés, hogy az ilyen tudás csekélyebb igazságértékkel bír*”, mint a tudományos kutatás és az elvont spekuláció. (Gadamer, 1984: 39.) Gadamer a bölcsesség jelentőségéről beszél, a megtanulhatatlan eszeség életszervező szerepéről, a nem tudás belátásának építő természetéről, a konkrét helyzetekben való eligazodás nélkülözhetetlenségéről, az érvelőképesség kö-

zösszgeremtő erejéről. Ezek, véli, közös javaink, a laikusok is birtokolják, ám fejleszhető vonások, ezért a *sensus communis*, túl az általános tudáson, „*az állampolgárok bizonyos kvalitását jelenti*”. (Gadamer, 1984: 42.) Figyelemre méltó, hogy felfogása szerint a kategóriának kifejezetten politikai értelme van: „*a sensus communis [...] nyilvánvalóan nem csak azt az általános értelmet jelenti, amely minden emberben megvan, hanem egyúttal azt az érzéket is, amely közösséget létesít*”. (Gadamer, 1984: 38.) Vagy még egyértelműbben: a köznapi józan ész igazságképességének mindig is „*morális-politikai értelme*” van. (Gadamer, 1984: 42.)

(2) A *tanúsítás* a belátás párja, és a történesek lefolyásának *valószínű* természetéhez kapcsolódik. A természetben a kutató elme, mondja Gadamer, a szükségszerű lefolyásokat keresi, ezért a megállapításoknak itt akkor tulajdonítanak igazságértéket, amikor fel tudják mutatni az egyetemes érvényű általános törvényt. A valószínű ennek csak a esete, még inkább zavaró mozzanata. A társadalomban viszont a valószínű az általános állapot, ezért is ért egyet Gadamer Vicóval, hiszen ő a „*valószínűnek a jogát védelmezi*”. (Gadamer, 1984: 38.) Már Arisztotelész ebben látta a retorikai *inventio* alapját, nevezetesen: a dolgok másként is lehetnének, mint ahogyan vannak, de Gadamernél a szituáció „*igazságképessége*” kap hangsúlyt. Egy lehetőségnek ugyanis egy másik lehetőség a riválisa, nem pedig a lehetetlen, ahogyan ezt az objektivista törvényszemlélet tanítja.

A társadalmi tudás és praxis igazi feladata ezért a kívánatos lehetőség megtalálása és realizálása, nem pedig a felismert szükségszerűség vonatára való felkapaszkodás. A lehetőségek közötti választást pedig a *tanúsítás* demonstrálja és igazolja. Mondhatni, a komolyanvétel, az, hogy valaki vagy valakik szavakkal és tettekkel vagy akár egy életmóddal kiállnak egy reálisnak gondolt lehetőség mellett más lehetőségek ellenében. Egy ilyen tanúsításban igazságérték van, véli Gadamer: „*A költő azért látnok, mert ő maga mutatja meg azt, ami van, ami volt és ami lesz, s így azt, amit hirdet, maga tanúsítja.*” (Gadamer, 1984: 337.) Az ilyen tanúsítások mindig a jövőre is irányulnak, és az értelmezési bizonytalanságok ellenére nem nélkülözik az egzisztenciális komolyságot. Az értelmező belátja, hogy a tanúsító megnyilatkozásban igazság van, hiszen lehet és érdemes annak jegyében élni, amit az értelmezett személy mond.

(3) A *tekintély* „*igazságképessége*” botránykó a tudományos gondolkodás számára, hiszen a modern tudomány az objektív igazság jegyében született, azaz elválasztotta az igazságot a kijelentő személyétől. Ám ha a tudásszerzést nem magányos aktusnak, hanem diszkurzív történésnek tekintjük, akkor nem lehet kétséges számunkra, hogy az ilyen objektivitás merő fikció, sőt a filozófia minden érve *ad hominem* jellegű. (Johnstone, 1970.) Vagy ahogyan a modern retorika képviselői fogalmaznak: a tekintélyek elleni általános küzdelem egyszerűen nem más, mint „*egyik tekintély elleni küzdelem a másik javára*”. (Perelman–Olbrechts-Tyteca, 1971: 70. §.)

Gadamer a problémát az előítélet értelmezéséhez kapcsolja, amely csak az ész abszolút önkonstrukciója felől nézve tűnik korlátozásnak és tévedésnek, egyébként történeti realitás, hiszen nincs előzetes ítélet nélküli gondolkodás. Ezért aztán a hermeneutika kérdése nem az, hogy miért téves az előítélet, hanem az, hogy „*min alapul az előítéletek legitimitása*” (Gadamer, 1984: 198.), és a hermeneutikai eljáráshoz hozzátartozik, hogy „*az értelmező játékba hozza előítéleteit*”. (Bacsó, 1989: 25.) A felvilágosodás azt tanítja, hogy az előítélet tévedés, mégpedig elhamarkodott észhasználat és személyes érintettség következménye. Gadamer nem vitatja az illegitim előítéletek létezését és kritikájuk jogosságát, ám azt igen, hogy minden előzetes ítélet vagy előítélet egysze-

rúien tévedés. Ha ez így lenne, csak tévelygők és ostobák szaladgálnának a földön. Ezzel szemben Gadamer úgy véli, hogy „*az autoritás [...] igazságok forrása is lehet*”. (Gadamer, 1984: 199.) Csak a buta képzeli, hogy mindent tud, csak a tájékozatlan hiszi, hogy mindenütt ugyanaz van, és csak a szakbarbár gondolja, hogy az ő nézőpontja mindenre érvényes. Gadamer arra mutat rá, hogy nemcsak vak engedelmesség létezik, hanem *felismert tekintély* is, amely az ész aktusa, és azt a belátást tartalmazza, hogy a másik „*jobban tudja a dolgot*”, mint én. (Gadamer, 1984: 200.) Tehát annak beismerése, hogy van, aki ítélet és belátás dolgában felettünk áll, ezért állításainak eleve igazságértékük van. Éppen ezért a tekintélynek, véli Gadamer, nem elsősorban az engedelmességhez, hanem a megismeréshez van köze.

4. A hermeneutika módszere

AZ IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben Gadamer többször kijelenti, hogy a hermeneutika problémája nem módszerprobléma, hogy a hermeneutikai tapasztalat „*a tudomány módszeres eszközeivel nem verifikálható*” (Gadamer, 1984: 21.), miközben persze „*itt is a megismerés és az igazság a tét*”. (Gadamer, 1984: 21.) Vagyis: „*a humán tudományok is igazságot tapasztalnak, bár ez másféle igazság és tapasztalat, mint a természettudományokban: a művészet, a vallás és a történelem tapasztalatával rokon, s ugyanúgy nem módszeres eljárások révén tesziünk szert rá. Azzal, ami saját életünk része, nem tudunk laboratóriumban kísérletezni, életünket és a történelmet nem tudjuk matematikailag kiszámítani s az eseményeket általános törvények eseteiként kezelni*”. (Bonyhai, 1995: 259.) Kérdésünk: valóban elutasítja Gadamer a módszert mint olyat, vagy itt esetleg valami másról van szó?

Habermas szerint az elsőről: „*»Igazság« és »módszer« szembeállításának nem lett volna szabad arra csábítania Gadamert, hogy a hermeneutikus tapasztalatot elvontan szembeállítsa a módszeres megismerés egészével.*” (Habermas, 1994: 238.) Én azonban úgy vélem, hogy a szembeállítást valóban csak elvontan kell érteni. Nem tagadom azt, írja Gadamer, hogy a tudományban „*a módszeres munka nélkülözhetetlen*”, még akkor sem, ha nem terjesztem elő az értelmezés „*művészettanát*” vagy módszeres eszközeit, amellyel állítólag egy megnyilatkozást tökéletesen birtokba lehetne venni, vagy vitatom a természettudományi és matematikai metodológia egyetemes érvényességét. (Gadamer, 1984: 12.)

AZ IGAZSÁG ÉS MÓDSZER-ben Gadamer valójában új társadalomszemléletet terjeszt elő, amely egyáltalán nem mentes a módszertani konzekvenciáktól, még ha maga nem sorolja is fel ezeket. Néhány fontos vonására azonban eredeti lista hiányában is rámutathatunk, annál inkább, mivel elszórta maga Gadamer is megteszi ezt. Mit jelent tehát a hermeneutikai szemléletmód alapján gondolkodni, vizsgálódni és beszélni a társadalomról? Az nyilvánvaló, hogy Gadamer nem esküszik valamilyen üdvözítő módszerre, és nem ír elő követendő metodológiát. Hermeneutikájából elsősorban *módszertani magatartás* következik, amelynek négy sarkalatos pontja van: a realitás mint szövegvalóság (1), az értelmezés mint leírás (2), a hermeneutikai kör egyetemessége (3) és a kommunikatív konstrukció elve (4).

(1) A hermeneutikai tapasztalat számára, mert az ember tudja, hogy nem létezik tiszta objektivitás és jelentésmentes *realitás*, elemi követelmény azt tudni, hogy minden, amiről a vizsgálódó értelem beszél vagy ír, „*előértelmezett*” valóság, olyan szöveg, amelyet valaki már beszélt, realitás, amely azért létezik, mert valaki valamilyen jelentést adott neki. A vizsgálódó értelem nem egyszerűen téved, hanem elvétí a valóságot, ha eltekint a tapasztalat előértelmezésétől. Az értelmezés formája vagy kerete a nyelv, mondja Gadamer, de ez nem azt jelenti, hogy minden csak nyelv lenne. Azt azon-

ban igen, hogy akkor is nyelvileg formált tapasztalatokat vizsgálunk, ha nem nyelvi, hanem tárgyi jeleket vagy cselekvéseket elemzünk.

A szövegreáltság elvéből a vizsgálati eljárás *interpretációs* természete adódik. A társadalom vagy a humán szféra vizsgálata mindig interpretáció, értelem kötődése értelemhez, egy idegen jelentés átértelmezése, mások szövegének a bevonása a mi szövegünkbe, annak megértése vagy félreértése, amit mások tesznek és gondolnak. Ebben osztozik a mindennapi és a tudományos gondolkodás. Vagyis a „társadalmi tények” diszkurzív realitások, nem pedig tárgyi tényezők, amelyeknek mi adjuk meg az első értelmét. De mi magunk, az értelmezők is részesei vagyunk a folyamatnak, a mi értelmező tettünk is már csak válasz egy korábbi értelmező cselekedetre, amelynek mindig kérdés-válasz logikája van. A gondolkodás végtelen dialógus, „*beszéd és ellenbeszéd, rápillantás és visszapillantás, előszó és utószó*”. (Gadamer, 1987: 34.)

(2) A társadalmi és az emberi világ tudományos értelmezésének Gadamer szerint az a célja, hogy válaszoljon a *mi van (volt)* és a *hogyan van (volt)* kérdésre. Ez elhatárolódás attól a szemlélettől, amely minden konkrét létezőt csak annyiban képes felfogni, tehát létezőnek tekinteni, amennyiben valamilyen egyetemes és absztrakt általánosságnak alá tudja rendelni, és csak annyiban tartja hasznosnak, amennyiben képes előrejelzésre, a folyamatok uralására és átalakítására. Vagy ahogyan ő fogalmaz: „*A konkrétum nem egyszerűen valamely általános törvényszerűség igazolására szolgál, mely gyakorlati célú előrejelzéseket tesz lehetővé. Eseménye inkább az, hogy magát a jelenséget érte meg egyszeri és történeti konkrétumában. S ekközben bármennyi általános tapasztalat érvényesül is, a cél nem az, hogy ezeket az általános tapasztalatokat megerősítsük és bővítsük, s így eljussunk egy törvény ismeretéhez például arról, hogy az emberek, a népek és az államok általában hogyan fejlődnek, hanem azt akarjuk megérteni, hogy ez az ember, ez a nép, ez az állam hogyan lett azzá, ami – általánosan szólva: hogyan történhetett, hogy így van.*” (Gadamer, 1984: 28.)

Úgy vélem, hogy Gadamer mindenekelőtt szerénységre biztat bennünket, szerinte az is komoly eredmény, ha érvényes értelmezést tudunk előterjeszteni a dolgok állásáról, az egyedi konstellációk kialakulásáról. Az előrejelzés lehetőségét és hasznosságát természetesen nem vitatja, csak éppen igen szűk körben tartja lehetségesnek, ráadásul a humán tudományok célját és feladatát a tudományos kultúra ápolásában és terjesztésében jelöli meg, amelyet legfeljebb periferikusan képvisel az objektivistatechnicista csinálhatóság ideája. Gadamer úgy véli, hogy az ember és a társadalom elhajlik az ilyen értelmezések elől, hiszen itt a hermeneutikai szemlélet az adekvát nézőpont.

(3) A végső okok és a generális törvények megtalálására orientált kutatást Gadamer a matematizált természetszemlélet következményének tartja, és úgy látja, hogy a társadalom értelmezésére tökéletesen alkalmatlan. Sem biztos projekció, sem cáfolhatatlan ok nincs, legfeljebb az ebben való hit és olyan társadalmi helyzet meg retorikai működés, amely az ilyen hiteket életben tartja. Szerinte az értelmezések értelmezései, a szövegekről szóló szövegek egymáshoz kapcsolódnak, azaz *hermeneutikai kör* jön létre, amelyben a tudás és a beszéd a bizonyosságot önmagából meríti. Ez zavarba ejtő azok számára, akik ahhoz szoktak, hogy valami csak akkor van megmagyarázva, ha kimutatják, szükségszerűen kapcsolódik valami rajta kívül lévő nem értelmi tárgyiséghez vagy folyamathoz.

A hermeneutikai kör egyáltalán nem formai kérdés, hangsúlyozza Gadamer. A részt az egész anticipálása alapján értem meg; a hagyományt a jelen alapján, a jelen a múlt életben tartása; az énnak a te létezése ad értelmet; és az egyik megnyilatkozás is csak a másik megnyilatkozás fényében kap jelentést. Az értelmezés értelmezésének herme-

neutikai köre, mert, mint láttuk, a köznyelv nyitott struktúrájában mozog, semmiféle lehetetlenséget nem tartalmaz, és elvileg semmivel sem kevésbé érvényes magyarázati modell lehet, mint sok más, mondjuk az oksági értelmezés.

(4) A beszélgető létezés nem valami ismeretlen tárgyiség felfedezése, hanem az ismert valóság újrakonstruálása. A konstrukció nem fantazálás, hanem a bennünket hordozó és kifejező valóság megragadása. Modellje a játék, amely nem komolytalan játszadozás, hanem a lehetséges és kívánatos szabályok szerint való cselekvés, egy tér kitöltése. Eleve társadalmi és mediális természetű, mert „*minden játszás játszottság*” (Gadamer, 1984: 91.), felülkerekedik az emberen, miközben választás és a lehetőségek kihasználása. Gadamer szerint egyszerre megmutatkozás és kohézió: a feladat sikerülésében mutatkozik meg maga a feladat, és a néző is résztvevő, mert értelmező reagálása hozzátartozik a játékhoz. (Gadamer, 1984: 88–93.) A játék megismerése ezért a megismert valóság megkonstruálása, maga is a játék része.

Ez nem valami cseppfolyós gondolkodás és alaktalan leírás. Gadamer a hermeneutikai alapú vizsgálódást egyrészt a köznyelvi jelenségekhez, másrészt a dialogikus viszonyokhoz köti, és véleménye szerint ennek a *kommunikatív konstrukciónak* szabályai, kristályosodási pontjai vannak, amelyek mintegy hordoznak bennünket. Ő maga például felállítja a pontosságra törekvő interpretáció elveit. (Gadamer, 1990a: 33–35.) Ugyanakkor folyamatosan hangsúlyozza, hogy a végső bizonyosságra és a cáfolhatatlanul létező végső lényegre való ellentmondást nem tűrő rámutatás nem a hermeneutika sajátossága. Gadamer ennél sokkal szelídebb és felemelőbb tudományosményt képvisel. A hermeneutikai tapasztalat és tudományai arra biztatnak bennünket, hogy tanuljunk meg együtt élni létezésünk rejtélyeivel, ismerjük fel és be saját vonzalmainkat és tudásunk horizontjait, magunkat is tegyük ki az értelmező megméréseknek, és főleg tudjuk azt, hogy az éppen folyó értelmezési esemény nem a végső igazság megtalálása, hanem a dolog értelmezésének egyik aspektusa, megállapításaink pedig *lehetséges* igazságok.

5. Megértés és vita

A gadameri hermeneutika példaadó filozófiai szemlélet, amelynek messzire vezető konzekvenciái vannak a társadalomismeretre nézve. Úgy tűnik azonban, hogy Gadamer túlságosan erősen védekezik a tudás és az értelmezés kontingenciája, a világ értelmi „szétvitatkozása” ellen, ezért túlhangsúlyozza a megértésnek mint egyetértésnek hermeneutikai státusát. Nála az értelmezés lényegében mindig megértés, hermeneutikája annak bizonyítására fut ki, hogy lehetséges az emberek közötti egyetértés, mert a beszélgetésben belső igazságlehetőség van. Ezt valószínűleg nem lehet kétségbe vonni, de nála a beszélgető létezés csak értelmező egyetértés, *Gadamernél az értelmező vitának nincs konstruktív szerepe*. A vitát inkább a megértés határfeltételének tekinti, és mint ilyen, szerinte éppen hogy rombolja a megértést, ezért idegen az értelmezéstől.

A jogi hermeneutikát Gadamer modellnek tekinti a hermeneutikai valóság működésének leírásában. Azt írja: „*Az, amit jogként tételezünk, már eleve a viszálykodás elsimítását vagy elkerülését szolgálja.*” Ezért aztán „*úgy kell megfogalmazni egy határozatot vagy szerződést, hogy a szövegből egyértelműen kitűnjék a jog szerinti értelem, és kizárja azt, hogy visszaéljenek vele vagy kiforgassák.*” (Gadamer, 1990a: 28.) A probléma csak az, tenném hozzá, hogy a „*jog szerinti értelem*” a joghoz lényege szerint tartozó applikáció során mindig kiforgatják, de ez nem torzulás, mert az eltérő értelmezések a jog funkcióképességének alapját alkotják, olyannyira, hogy ez még intézményesítve is van. Természetesen az értelmezések és cselekvések játékterét egy eredeti (jogi) szöveg jelöli ki, de sem a jog-

alkotás, sem a jogalkalmazás nem vizsgálmentes. Ezt Gadamer is elismeri, de hermeneutikájában nincs konstruktív helye a vitának, a kérdést úgy teszi fel, hogy *vagy megértés, vagy vita*. A megértés, írja, nem más, mint „*beszélgetésben lenni. Ennek valódi ellentéte a vita*”, amikor az ember azonnal kételkedik, félreért és elutasít. (Gadamer, 1991: 13.)

Annál is meglepőbb itt a merev szembeállítás, mert a gadameri hermeneutika egészét egy mélyen átélt dialektikus szemlélet hatja át, vagy mint Koselleck méltatta, a hermeneutika történelemszemléletét a kizáró ellentétek összetartozása „szervezi”. (Koselleck, 1987.) Én tehát azt gondolom, hogy a hermeneutika nemcsak megértésre való törekvés; *a megértés és a félreértés, az egyetértés és a vita egyszerre és azonos súllyal konstituálja a beszélgető-diskurzív létezését*. Nyilvánvalóan nem könnyű feladat a kettő együttes megjelenítése, hiszen általában úgy tudjuk, hogy a vita a szecesszió és a rombolás diskurzív eszköze. Lehetséges egyáltalán konstitutív, sőt konstruktív tényezőként beemelni a vitát a hermeneutikai szemlélet sáncai közé? Úgy vélem, hogy igen, és elemzésem végén ezzel kapcsolatban két lehetőséget említenék meg: a határtapasztalatot (1) és a retorikai szituációt (2).

(1) Gadamernél a horizontok mozgása, összeolvadása és szétválása egyszerre ismeretek módosulása és beszélgetőpartnerek közös tevékenysége. Azzal, hogy hermeneutikájának fenoménja a köznyelv, vagyis „*az életvilágban nyelviileg kikristályosodó világtapasztalat*” (Gadamer, 1990a: 22.), megteremtette a lehetőségét annak, hogy az értelmező létezés *egyszerre értelmezze önmagát és önmaga másságát is*. Az értelmezésben a másikat idegenként értem meg, de éppen idegensége teszi őt ismerőssé, vagy ahogyan Gadamer maga írja, a te „*velem szemben áll, saját jogát érvényesíti, és teljes elismerésre kényszerít – s éppen ezáltal értem meg*”. (Gadamer, 1984: 16.) Az értelmező beszélgetésben ezért mindig határokat is tapasztalok, és a határokon az identitásokat tapasztalom, azt, hogy mi mitől választódik el. És ez nem eleve adott, ezt Gadamer jól látta, hanem értelmezési küzdelemben dől el, hogy mi a horizont, és éppen hol húzódik. Azt gondolom, hogy ennek az identifikációs küzdelemnek pedig nem az egyetértésre való törekvés, hanem a vita az adekvát kommunikatív formája, amennyiben persze a vita kategóriáját nem azonosítjuk egyik alesetével, az agresszív elutasítás eljárásaival.

(2) A modern retorika eredményei pedig azért terelnek bennünket a vita konstitutív jelentőségének elismerése felé, mert a megnyilatkozások olyan struktúráját tárják fel, amely a hagyományos leleplező szemlélet nézőpontjából rejtve marad. Gadamer például az ideológiát pretextusnak tekinti, azaz olyan szövegnek, amelyben el van rejtve egy eredeti értelem. „*Az ideológia fogalma pontosan azt fejezi ki, hogy itt ténylegesen nem közlésre kerül valami, hanem egy mögöttes érdeket nyilvánítanak ki, amelynek ürügyül szolgál.*” (Gadamer, 1990a: 31.) Így aztán az egész közéleti beszédlet értelmezése nála kimerül „*az ürügyszerű mögé néző*” magatartásokban (Gadamer, 1990a: 31.), ami meglehetősen lapos idea, semmivel sincs túl a százötven éves ideológiai kritikai szemléleten, még ha valóságos praxist ír is le. A retorika viszont egyrészt a homályos, vagyis a rejtőzködő beszéd általános jelenlétét és funkcióképességét hangsúlyozza, ami egyébként Gadamertől sem idegen, másrészt pedig ezzel összefüggésben a cselekvésre orientált diskurzus eredendően vitázó természetét. És itt nem egyszerűen csak arról van szó, hogy az emberek különböző értékek és érdekek szerint élnek, és céljaik elérése érdekében nyelvi taktikákat alkalmaznak, hanem arról, hogy a leleplezés semmit sem tud megalapozni, hiszen a leleplezés is leleplezhető.

De hát, mondhatjuk erre, itt éppen erről van szó. A vitában megmutatkozik, hogy az ember nem tud nem rejtőzködni vagy másként beszélni, miközben ezt színről szín-

re beszédnek látja, és csak a másikról véli, hogy rejtőzködik. Ő meg persze róla, vagy ahogyan Gadamer mondja, a nyelv túlterjed az emberen. Ez azonban csak a vitázó beszélgetésben mutatkozik meg, amelyben egyetértek is meg nem is a másik emberrel. Chaim Perelman szerint (Perelman–Olbrechts-Tyteca, 1971: 14. §, 16. §, 18. §, 29. §) a diskuszióban használt realitáskategóriák (valóság, tény, érdek, adat stb.) nem az „igazi” realitást írják le, hanem a *vitathatatlanság* különböző szintjeit jelölik, amelyek egyrészt a cselekedetek nélkülözhetetlen diskurzusfeltételei, másrészt viszont a vitathatatlanság konstrukcióit a folyamatos vita révén tartják fenn, amelyben pontosan sohasem arról van szó, amiről beszélnek. Mindez nem leleplezésre váró manipuláció vagy hiba, hanem a beszélgető létezés, a diskurzív cselekedetek létezési módja.

Hivatkozások

- Bacsó Béla (1989): A MEGÉRTÉS MŰVÉSZETE – A MŰVÉSZET MEGÉRTÉSE. Magvető.
- Bahtyin, Mihail Mihajlovics (1986): A BESZÉD ÉS A VALÓSÁG: FILOZÓFIAI ÉS BESZÉDELMÉLETI ÍRÁSOK. Fordította Könczöl Csaba és Orosz István. Gondolat.
- Bonyhai Gábor (1984): HERMENEUTIKAI FILOZÓFIA. (Utószó.) HANS-GEORG GADAMER: IGAZSÁG ÉS MÓDSZER: EGY FILOZÓFIAI HERMENEUTIKA VÁZLATA. 389–397. Gondolat.
- Bonyhai Gábor (1995): A SZIMBÓLUMFOGALOM HELYE A FILOZÓFIAI HERMENEUTIKÁBAN. Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.): „JELBESZÉD AZ ÉLETÜNK”: A SZIMBOLIZÁCIÓ TÖRTÉNETE ÉS KUTATÁSÁNAK MÓDSZEREI. 258–268. Osiris–Századvég.
- Gadamer, Hans-Georg (1984 [1960]): IGAZSÁG ÉS MÓDSZER: EGY FILOZÓFIAI HERMENEUTIKA VÁZLATA. Fordította Bonyhai Gábor. Gondolat.
- Gadamer, Hans-Georg (1990a): SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ. Fordította Hévízi Ottó. Bacsó Béla (szerk.): SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ. 17–41. Cserépfalvi.
- Gadamer, Hans-Georg (1990b [1974]): HERMENEUTIKA. Csikós Ella–Lakatos László (szerk.): FILOZÓFIAI HERMENEUTIKA. (Szöveggyűjtemény.) Fordította Bacsó Béla, Laki János, Mezei György. 11–28. Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja.
- Gadamer, Hans-Georg (1991): A NYELVEK SOKFÉLESGE ÉS A VILÁG MEGÉRTÉSE. Fordította Egyedi András. *Athenaeum* I. kötet, 1. füzet, 3–14.
- Gadamer, Hans Georg (1987): HISTORIK UND SPRACHE – EINE ANTWORT. *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, 1987/1. 29–36. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- Habermas, Jürgen (1994 [1967]): A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK LOGIKÁJA. Fordította Adamik Lajos, Bacsó Béla, Kiss Endre, Mesterházi Miklós, Némedi Dénes, Vajda Mihály. Atlantisz.
- Johnstone, Henry, W. (1970): PHILOSOPHY AND ARGUMENTUM AD HOMINEM. *Revue Internationale de Philosophie* 24: 107–116.
- Koselleck, Reinhart (1987): HISTORIK UND HERMENEUTIK. *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, 1987/1. 9–28. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- Luhmann, Niklas (1999 [1970]): IGAZSÁG ÉS IDEOLÓGIA. Fordította Kiss Lajos András. Niklas Luhmann: LÁTOM AZT, AMIT TE NEM LÁTSZ. 7–31. Osiris.
- Perelman, Chaim–Olbrechts-Tyteca, L. (1971 [1958]): THE NEW RHETORIC: A TREATISE OF ARGUMENTATION. Translated by John Wilkinson and Purcell Weaver. Notre Dame and London: University of Notre Dame Press.
- Ricoeur, Paul (2000 [1991]): POLITIKAI NYELV ÉS RETORIKA. Fordította Boda Zsolt. Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt (szerk.): NYELV, SZIMBÓLUM, RETORIKA, DISKURZUS: SZÖVEGVÁLTOZATOK A POLITIKÁRA. 53–62. Tankönyvkiadó–Universitas.
- Vajda Mihály (1999): MENTHETETLENEK VAGYUNK-E? *Világosság*, 1999: 3. 55–60.

Szabó T. Anna

ELŐBB A FÉNY

Előbb a fény. Csak azután a nap.
De legelőbb a fény csípős szaga,
ahogy az ablakrésen beszivárog.
A horizontot elállják a házak,
nem látni, hogy a sötét felhasad,
ahogy alulról szívja fel magába
a föld túlfeléről jött virradat,
a nap hirtelen pengevillanása
még nem hasítja szét a tárgyakat,
a ragyogás nem bántja a szemet.

Érezni, hogy egy nagy lény közeleg,
de a világ még nem a birtoka.
Még csak dereng a létezők soka,
ám fenn, a tömör háztetők felett
már keringnek a kába madarak,
szemük sötét félgömbjén tükröződik
a narancsvörös gömbszelet, a Nap.

Idelentről a fény forrása csak
sajduló sejtés, nem tapasztalat,
de felrántott redőnyű ablakán
már kilát önmagából a tudat.

Ez nem a látomásos vaksötét:
tetők pereme, antennák, faág.
Ahogy az alvilági víz felett
megérezni a kelő nap szagát,
ahogy a sötétség átlényegül,
ahogy a levegő átfényesül,
felviláglik a látható tudás:

mindennapos megvilágosodás.

HOLDTÖLTE

hold te éltető nap visszfénye
forroláz hideg verítéke
futó farkasok lihegése

fekete víz emelkedése
szerelemé
két külön-létet egybelökve
a zihálásba költözöl be
eleven éj
nyitott szemmel mennek utánad
delejes fehér ragyogásban
az álmodók
a sárga baglyok most vadásznak
és spóráját a pusztulásnak
szóródni szólítod a testben
megölsz te hold

ITT ÉLŐK JÁRTAK

A jeges hóban lábnyomok.
Este van. Egymagam megyek.

Holnap karácsony.

Az úton döglött macska vicsorog.
Vére az aszfaltra fagyott.

Én látom.

Ő is néz: kiguvadt, véres szeme
mered a semmibe.

A szíve

széjjelpattant a súly alatt,
kilökte nyelvét: rongydarab,
a vérébe lóg, odafagy.

Nemrég

még szuszogott, még dobogott,
ugrott, futott.

A rettenetes robogás
kettémetszette a futást,
testét az alváznak csapta,
elgázolta, otthagya.

Holnap karácsony lesz. Megyek tovább.

Dermedt házfalaknak csapódik
a szélbe fagyott vernyogás.

Nem hallja senki más, csak én.

Holnap meghalni jössz a világra
isteni fény, emberi lény.

Megyek, undorral torkomon,
és látom: az úton
fagyott giliszta rózsaszínje.
Mint a kibuggyant macskabél.

Az út felett a hold fehér.
A nap visszfénye. Fordított.
Tán ilyenek az ördögök.
Üdvtörténetben torzpofo.
Hazugság fényes foncsora.
Ő nem vakít meg. Nézd: be szép!
Születésünkre gyászbeszéd.

Csak lépkedek tovább. Odébb
megtaposott magnókazetta
tépett szalagja tekereg
a dermedt füveken.
Már nem hallgatja senki sem.
Rajta van még az üzenet,
de a jelentés elveszett,
gyűrött, fagyott. Nem működik.

A hang a testtel megszűnik.
Visszhang, visszfény az üres térben.
Ki hallja? Ki látja? Már én sem.

Holnap karácsony. A jeget
megolvasztod, langy meleget
borjak, üszők nagy teste ad,
s az irdatlan nyomás alatt
a véres testből kiszakad
az élet.
Csak ne látnám a kezdetben a véget.

Üres út, téli éjszaka,
meleg szoba vár, térj haza,
körben a rombolás nyoma,
a föld az ördög birtoka,
de hazudik, ne nézz oda –

Vezérlő csillag,
irgalom,
igazság napja

Nem tudom –

Vezet a hóban lábnyomom,
több más nyom közt. Itt élők jártak.
Csak ennyi maradt bizonyágnak.

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Szabó T. Anna: *Fény*
Magvető, 2002. 94 oldal, 1390 Ft

I KÖLTŐ ÉS OPTIKUS

Az optikus

Érzésem szerint aligha szorul indoklásra, miért függesztem Szabó T. Anna műhelyajtaja fölé a Szabó Lőrinc emlegette „óriás és ékszerész” cégérhez hasonló feliratú táblát. A kötet címe árulkodó, a cikluscímek (AUTOFÓKUSZ, SÖTÉTKAMRA, ELŐHÍVÁS) nemkülönben, nem beszélve arról, hogy a szerző korábbi kötetei is számos „fényképészverset” tartalmaztak. Szabó T. Anna fényt mér, látószöveget latol, exponál, előhív (a frissen papíralakot öltött felvétel langyos, mint a rajta látható folyó vize), és mindeme fázisok közben persze igen türelmesen várakozik. A beállított képeknek még a gondolata is idegen tőle, rögzíteni szeretne, hol a gyűjtögető részletes mániakusságával, hol a széttartó részletek cserepeit mozaikká kombináló képzőművész elszántságával. Amit csinál, klasszikus és kortársi, megőriz és továbblendít. Mondhatni, időtlen.

A kötetkompozíció kényszeréből kilépve hadd szóljak legelőször arról a versről, amely vállaltan egyes fényképezési eljárások „illusztrációjául” szolgál. A Moholy-Nagy László tanulmánya alapján készült, A FOTOGRAFIAI LÁTÁS NYOLC ELEME alcímet és a NÉPSTADION METRÓMEGÁLLÓ címet viselő opus nyolc rövid részből (felvételtől) áll. A latens alapkérdés csaknem azonos a faustival: mikor (és főleg mi módon) állítsuk meg az időt? A számos fényművészeti módszer közül néhányat mindnyájan ismerünk, lírai átfogalmazásuk azonban így is ritka erővel szólít meg. A kísérleti terep a Népstadion környéke, egy átalakulóban és állandó mozgásban lévő nagyvárosi tér, a metropolislét minden ideiglenességével, ideges változékony-ságával. Mondhatni, időmegállításra kiválóan

alkalmas hely, hiszen ebben a zajló forgatagban igazán van mit megállítani.

Először is „az aszfalt zselatinos lemezén / előhívódnak” az ott meghalt emberek, és „fehéren izzik ittletük nyoma”. Az útburkolat tehát itt megőrizz, lefilmez, archivál mindent, azaz összegyűjti a múltat. A szvit második tétele viszont éppen az (átalakulásban lévő, felújítás alatt álló) tér bódéinak szétszedéséről tudósít. Egy-másra halmozódás és széttagozódás ellenmozgásai végig jelen vannak a szövegben.

A harmadik rész pillanatfelvételt, a megállított esetlegesség maga. A párhuzamosan zajló köznapi folyamatok egy szeletét látjuk itt kivágva. Ezek a jelenetek az ábrázolásban sosem érik el céljukat, pedig a valóság ettől teljesen független szintjén már beteljesedtek: a néni rég összeszedte az úttestről leejtett szatyrát, tartalmát már el is használta, a lángost megették (sőt a biológia útján ennél alighanem jóval tovább is vándorolt). A véletlenszerű kiemelés után véletlenszerű egymásra fényképezés következik: a sorozat negyedik darabjában kiderül, hogy az egymásra fényképezett időszelvényekből nem kevésbé fiktív, a realitástól éppannyira függetlenül ábrázolás jön létre, mint az önkényesen kiemelt, megfagyasztott pillanatkép: ki ne látott volna már afféle hosszú expozícióval létrehozott foszforeszkáló „korlátokat”, amelyeket voltaképpen az elhaladó autók lámpái húznak ki a levegőben. Az ötödik eljárás, a mikrofotózás alkalmazása az egykor a Delta tévéműsorban vagy a *Füles* újság belső borítóján látható közelképeket idézi, melyeken mindennapi apróságok nőttek képtelen méretűre, míg végül olajfűró toronynak láttuk a dugóhúzó, kókuszdiónak a dinnyemagot. A következő részt nem tudom nem idézni teljes terjedelmében.

6. TÖBBLET LÁTÁS: RÖNTGEN

*Röntgenfotó: a testek negatívja.
A takart szerkezetet létrehívja.
Világító csontváz gurítja le
szellem-torkán a szokásos felest.*

*Csontujjakon vagy titkos részeken
felizzanak a tömör ékszerek.
Cekkerekben imbolygó csirkecsontváz.
Gumibotok, pengék és sokkerek.
Vönul a röntgensötét éjszakában
a mindennapos árnyékhadsereg.*

Két egészen banális és mindennapi rögzítési módszer, a röntgenfényképezés és a köztéri hangulatkép összejátszatásával jön létre itt háborzongatóan egzisztenciális, a szó akár klaszikus értelmében is szép műegész. A röntgen és a szociofotó egyaránt hozzátartozik életünkhöz, csak éppen találkozások kizárt a mindennapok „normális menetében”, hiszen párhuzamos síkokon mozognak, az egyik szigorúan zárt téri, kórházi használatra van fenntartva, a másikkal jobbra az utcán, odakinn találkozunk. Lám, ilyen egyszerű trükkökkel igen különleges hatás érhető el: a költészet úgy használ fel dolgokat, ahogy nem szokás, s a végeredmény többnyire meghökkenítő. Olyasmint ez, mint az excentrikus formájú gépalkatrészekből készült szobrok, melyek esetében a végtelenen célszerű alakzatok esztétikai felhasználása nyit új távlatokat. Ráadásul a vers messze túlmegy a pusztá plaszticitás, a szokatlan módszerrel való hatáskeltés szintjén. A dolgok „takart szerkezetének” kutatása Szabó T. Anna lírájának egyik központi törekvése, a szó filozófiai értelmében is. Senkit ne téveszsen meg, hogy szinte minden vers igencsak konkrét, érzékeinkbe szinte belemaródó valószínűségeket sokaságát hordozza. Ez a típusú elmélet nem pusztá ürügyként használja fel a valóságot spekulációihoz, hanem valóban megragadni, értelmezni kívánja.

A vers hetedik szegmensében a mozgás egymásra vetíthetősége mutatkozik meg, az a nyersség, amellyel dolgok, élők és holtak, gyalogosok, buszok, autók átágazolnak egymás létezésén, egymás hullt helyén. A nyolcadik rész tükörtrükkjei és prizmavillogása talán mind közül a „legartisztikusabb” metódust változtatja fel. A szemlencse itt összefényképezi, miként ábrázolódnak a létezők egymás tükrében, hogyan küldik tovább, torzítják el, alakítják át saját felszínük vagy mélységeik révén egymás üzenetét. A nagyvárosi fényreklámok háborúja voltaképpen csak utánpótlás annak a versengésnek, amelyet a természet és az ember teremtette környezet elemei folytatnak az

„érvényesülésért” a káprázatként való túlélés érdekében.

Különösen figyelemre méltó a TEREMTÉS KÖNYVÉ-nek szavait idéző zárlat, mely elűt a költemény addigi hangjától, és mitikus távlatba helyezi az eddig technológiainak álcázott eljárásokat. „*S lesz este, / reggel, / megint éjszaka*” – a ciklikusságnak ez a hangsúlyozása gondolkodásra késztet, hogy ha ösztönösen is, de miért éppen nyolc elemet emelt ki a költő az ennél többkomponensű Moholy-Nagy-féle rendszerből. Gondolhatjuk mindezt a cél szülte véletlen redukciónak, talán ezek azok a fotográfusi eljárások, amelyeket a költészet leggyakrabban használ, vagy amelyeket Szabó T. kiemelten fontosnak tart. Mégis kézenfekvő felidézni, hogy az öszövenségi zsidó hagyomány a hetet nyolc napnak, szombattól szombatig ívelőnek fogta fel, s a keresztény tradíció ugyanígy (a jeles napot is beleszámítva a hétbe) minden ünnepnek a nyolcadát ünnepli. A hét mint naptári alapegység az örök időnek (a teremtés idejének) és a múlt időnek is mintája egyben. A teremtés miniatűr könyve vagy legalábbis lepoporellója inkább ez a vers, a létezés alakul itt újra, rendeződik új együttesbe egy választott minta alapján. A keresztelőmedencéket valamikor azért faragták nyolcszögletűre, mert a nyolcas szám az újjászületés (ez esetben a szüntelen újjáalakulás, sokszorozódás) jelképe is.

Szabó T. Anna kísérletezése cseppet nem vegyszerszagú: a fenti „technológiai leírásban” rendszerezett módszereket költői munkája során is eszközként használja fel. A mikrofotó, a felnagyítással szerzett többlettapasztalás példáját látjuk a HOROG sorokban: „*Az egérárpa apró horgai / a tenyér érdes bőrébe akadnak*”. Egy másik fényképzési opus, az AUTOFÓKUSZ prizmajátékokat, tükörvillanásokat „ráz össze” verssé a tekintet kaleidoszkópjában. Itt „*új képre vált a régi kép, / egymásravelítél, szétcsúszik, a szem / fókuszál, exponál, ha lehunyor / egy összevissza mozi kavargó*”. Aztán ugyanez a megállapítás, ugyanitt, gyakorlatba fordítva át: „*őszi lomb / mozaikja a sötét víz színén*”. Vagyis „az önműködő látvány” nem szemléletfüggő: akkor is játszódik, amikor senki sem nézi, akár egy bűvész, aki már szabadidejében sem képes pihentetni a kezét. Megint másutt a röntgenlátás is megjelenik: „*A víz alatt ketyegnek és zenélnek / az elmerült karórák, rádiók*” (MÓLÓ). Ezért a mély-

be látói képességért kincset adna bármely olajkutató, vízkereső társaság vagy halászati cég. Ám a költő sajátos lény, szelektív látással csupán azt veszi szemügyre (de azt zsigerekbe hatoló élességgel), ami belső munkájához szükséges.

Másutt egy gyertya és egy pohár bor segítségével, akár egy Óveges-féle pofonegyszerű, mégis mágikusan, gyermekesen szokatlan tételbizonyítás során kiderül, hogy egy szál gyertya képes megkétszereződni, megháromszorozódni, anyagszerűségét elveszíteni úgy, hogy valójában nem is változik (KÍSÉRLET BORRAL ÉS GYERTYÁVAL). Ami egy, az kettő, ami három, az egy: mintha az ideák elméletének vagy a szentháromságtannak a szemléltetését látnánk. Kiviláglik, hogy a leegyszerűbb dolgok is egyszerre léteznek és nem léteznek, káprázatbeliek és valóságosak, megismételhetetlenek és végtelenségig tükröztethetők. A fenti laterna magica kiöltöje (aki az íródo vers kéziratlapját is bevonja a játékba) végül fáradtan, derűsen, köznapian elsötétít miniatűr színházában, és aludni tér. Vagyis vége a képzelgésnek, a tükörjátéknak, az illékony valóságosságoknak, a test pihenőt kér, visszazökkenünk a jól megfontolt köznapok világába. Igen ám, de hátha fordítva van mégis? Mert hiszen tudja-e, hova, miféle képek tükörtermébe indul, aki aludni tér? Könnyen lehet, hogy az esti szemtorna afféle bemelegítő gyakorlat, egy jóval mélyebb és lényegibb látásra való ráhangolódás volt csupán...

No jó, de mi végre ez a sok képi trükk, hová jutunk el általuk? Elsősorban az egyik legalapvetőbb dilemma, az elmúlás kockázata készlet ilyen erősen a szemlélődésre, az exponálásra. „Megtartható-e, amit látsz, a kép? / Szorítsd erősen. Hunyd rá a szemed” (SZÉL, LOMB, ESŐ) – olvassuk. Éppen ezért olyan fontos (töb-
bek között) a fentiekben részletezett módszer: „Üres tükör legyél, ha nézni kell” (SZÉL, LOMB, ESŐ). Minél kritikátlanabban, minél objektívebben (a szóból kihallandó az „objektív” főnévi formája is) szűrjük át magunkon a világot, annál maradandóbbá leszünk általa mi is. Tükör nélkül nincs kép, kancsó nélkül nincs henger-testé gömbölyödő víz: csak általunk ölthet testet a látvány, mely „rögzíthetetlen, mint a vad-
vizek, / és olvadékony, mint a fény maga” (NÉPSTADION METRÓMEGÁLLÓ). A plusz egy áttétel miatt még izgalmasabb az a gyorsfotó, amely a FEK-

VÓ NŐ KOCKÁS POKRÓCON című versben kattant el. „Este van, elment – forgatom / a polaroidot: / jól van. Akkor tehát ilyen / vagyok, ha nem vagyok” – olvassuk az alvó versbeli énről készült felvétellel kapsán. Itt a rögzítés nemhogy megtartana, de mondhatni, megöl, (tetsz)halott valónkkal szembesíti élő valónkat, általa túlláthatunk magunkon, pontosabban olyan állapotban szemlélhetjük magunkat, amelyben szemlélődni se tudnánk.

Még tovább vezet a lét tapasztalásának útvesztőiben a megint csak egyszerű fényképeszi munkanaplónak bemutatott SIRÁLY-FÉNYKÉPEZÉS. Itt látszat szerint csupán egy klisé elkészítésének körülményeibe, valójában azonban sokkal többbe, már-már misztikus sejtésekbe avattunk be. Lydia Jorge portugál íródo egyik novellájában egy idős ateista tanár egy Borges-szöveget olvasva arra a következtetésre jut: Isten létének vagy nemlétének kérdése eldönthető annak alapján, hogy egy tengerparton látott tetszőleges madárraj megszámlálható-e vagy sem. Elhatározza, hogy a dolog végére jár, elutazik hát a tengerhez, és napokat tölt az ideális kísérleti körülmények kiváráásával, a zavaró hatások (strandolók, babakocsi tologató nő, rossz idő) kiszűrésével. Nem egy sirálycsapat mentális vagy gépi fényképezéséről volna szó: a költő éppúgy, mint a novellahős, a sirálycsapatot keresi. Az ábrázolásra megérett valóság kiválasztása nehéz feladat, mert hiszen elvileg minden pillanat fotózható, ám a lencse vagy a tudat torzítása miatt voltaképpen egyik sem az.

„Az öntudattal fertzett anyag”

Szabó T. Anna nem csupán optikai rögzítési kísérleteinket veszi sorra, vizsgálódásának spektrumát kiterjeszti minden érzékelésre. Melyikünk ne szeretné azt hinni, hogy „Nyomot hagyott / a percek finom homokján a léted” (EZT TEGNAP ÍRTAD), még ha tudjuk is, hogy a parton maradt lábnyomaink megtelnek vízzel, elmosódnak hamarosan? Rögzítjük hangunkat üzenetrögzítőn, s aztán némi idegenkedéssel visszahallgatjuk az üzenetet, hátha a mágnes-szemcsék közt ott maradt valami többlettudás arról, akik vagyunk.

Ám legintenzívebb élményeink lenyomozhatatlanok, s hiába véljük magunkat tudatunk urának, annak világa messze túlnyúlik értelmünk határain. Ott van az „Illat aminek nincs

neve / megfészkel az emlékezetben / de nem köthető semmihez / mondhatatlan idézhetetlen [...] emlékszel rá de nincs mire” (TITKOSÍRÁS). A világ egy adott pillanatban észlelt teljességét, egyvelegét képtelenek vagyunk olyan komplexen (és reflexiómentesen!) érzékelni, ahogy mondjuk egy rókaorriban áll össze az erdő szagtérképe.

Éppilyen messzire vezet a taktilis valóságról tudósító UNDOR. *„Két megspórolt konyakmeggy a zsebben szétlapulva / benyúlni tapogatni langyos ragacs a vére / véletlen belekapni egy idegen hajába / ahogy a zsíros fejbőr köröm alá szalad”* – ilyen és efféle érzékelések sorjáznak nyersen, szinte vágatlanul, a költő nem kínál melléjük semminémű elméleti körítést. A közelképek mintegy kísérletek a cibbeli fogalom meghatározására. Mert tényleg, mi is az undor? Ösztönös vagy tanult reflexek működésének tudható be? Undorodik-e az, akinek nem tanítják meg jó előre, mitől KELL undorodnia? Az undorérzet ráadásul sokszor a kétértelmű határos, s míg mondjuk az exkrementumtól az emberek többsége undorodik, némelyek a fekáliórmöket az ágybeliakkal társítják. Mi hát az undor, stimuláns vagy nemlét-előíz? Pszichológiai gátlás, félelmünk a tisztátalanságtól? Né-tán tudatunk, neveltetésünk tiltakozása tudat-talanunk szemétozöne ellen, tehát önvédelem is egyben? Nincs igazán válaszuk, és a vers sem kínál ilyet.

Egyfajta tudathasadás van bennünk: intelligenciánk mindhiába igyekszik, hogy a külvilágból beáramló információkat rendezze, osztályozza, leporolja, felcímkézzze. Érzékeink futószalagjai gyorsabban szállítják a munkadarabokat, hogysem bármit is kezdeni lehetne velük. Tudatunk leginkább bizonyos, szinte anyagtalannak tűnő természeti jelenségekhez hasonlítható: *„A szélnek is van vége-kezdeté, / a hangnak is van, és a fénynek is: / hiába terjed – mire megy vele? [...] nyújtózik, terjed, mind tovább dagad, / ám vele együtt tágul bőrtöne – / ilyen a tudat: hogyan is remél / áttörni léte rugalmas falán? / Mohó vágyában mindent felemézt, / de nem tud túlterjedni önmagán”* („A TISZTA ISMERET”).

Ezért tűnik autentikusabbnak mondjuk egy diófa lelassított létezése, megfontolt kibomlása: nincs meg benne élet és szemlélet skizofréniája, egységben teljesíti ki azt, ami ő maga. (Más kérdés, hogy egy diófa is csak a mi szemlélődésünk, nézőpontunk felől fogható fel

ilyennek, hiszen ő semmilyennek sem gondolja magát.) Benne *„egyetlen mag nyomán szétgyűrűzik, / mind tágabb körben lüktet az idő”*, és ugyanakkor *„viseli kerek, / kövér dióit, viseli saját / külön idejét”* (AHOGYAN). A termés nem csupán óra, de tömörített lényeg, valós ábrázolás is. Talán nekünk is egyetlen hű igazolványképünk lehetne: saját gyermekünk, akiben leginkább ott sűrűsödik saját időnk, formánk, alkatunk. Viszont az ennyire eleven ábrázolás óhatatlanul önállóodik, vagyis „elmozdul”, továbblép. Másfele tér el, saját alkatát (lombkoronáját) bontja ki.

A logikai kör bezárul: dió diót fial, perc perccet nemz, nincs megállás. Mint a zajló jégtáblák, úgy torlódnak az ábrázolások, összeütözközve, átfedve egymást, lepattozó szilánkjaik szétválogathatatlanul elvegyülnek. Különbség csakis a kívülről rájuk irányuló figyelem meglétében avagy hiányában van. Aki képes egyszerre cselekedni (növekedni) és nézni, megítélni azt, amit tesz, vagy éppen közben arra gondolni, amit előző nap tett, s amit majd másnap tennie kell, megint ott marad a dilemmával. Két futó lakik benne, akik szeretnének ugyan egy ritmusban edzeni, de az egyik mindig hol lemarad, hol előreszalad, a helyes összhangot igen ritkán sikerül megtalálniuk.

A tudat izgágaságától függetlenül azonban éppolyan létezők vagyunk, mint a szemlélet képességével meg nem vert tárgyak, növények, állatok: *„az egész / teremtet világ méri az időt, / élők, halottak vegyest... a létező világ: egy óriás, / forgó napóra”* (NAPÓRA). Mindenki saját létének időzített bombájaként ketyeg, az ember csupán annyiban különbözik sorstársaitól, hogy ha képes figyelmesen rájuk hangolódni, le tudja olvasni belső óráikat, rá tud csodálkozni létük hieroglifáira (ha nem ismeri is feltétlenül az óegyiptomi ábécét). Szabó T. Anna egy helyütt a fenti tudás fejében mintha megvonná az irlalmat a homo sapienstől, mégpedig a következő indoklással: *„Mert azoké az irlalom, / akik süketen és vakon / mennek a pusztulásnak”* („ÖRÖK JELENIDŐBEN”). Vajon szomorú „bölcességünkért” cserébe le kell mondanunk bárki együttérzéséről? Vagy azért lenne így, mert aki lát, hall, annak éppen hogy gyakorolnia s nem elfogadnia, elvárnia kell az irlalmat?

Mindenesetre a FÉNY költőjének fürkésző szeme a részvétet is hordozza, valahogy úgy,

ahogy Kosztolányi (szintén optikai hasonlatot alkalmazva) szemüvegnek, a helyes látás eszközeként tekinti az együttérzés könnyeit. Számos szereplő jár át Szabó T. Anna verseskötetén, képzeltek és valóságok, élők és holtak vegyest. Összeköti őket a pátoszmentes beleélés, a sorsukba való behelyezkedés narrátori módszere: az én szinte végigvonul ezeken a létformákon, végigpróbálja kínjaikat. Itt látjuk az idős hölgyet, aki álmában, a tükör lapjának túoldalán (vagy tán a tükörben, álmának túoldalán? – egyik verziót sem lehet kizárni) s ébren teája tükrén is saját halott lányával néz farkasszemet. A képmás ott dörömböl, és nem tud kiszabadulni. De lehet, hogy épp a tükörbeli arc szemlélője képtelen áttörni a határt. Hiszen ki tudja, hogy a tükröző felület melyik oldalán táruul fel a valódibb világ?

Átkocsizik ezen a világegyetemen egy gyógyíthatatlan rákos beteg (*„Többé se ide, se hova. / Térítő-onkológia. / Tolókocsiban a kopasz nő, / tudja, hogy meg kell halnia”* – KÓRHÁZ), átvillannak sámánok, boszorkányok lidércalakjai, átűnik egy parkban ülő terhes nő szecessziósan kimunkált sziluettje vagy éppen az az öregasszony, akit saját fia visz fel hátán a hegyre, hogy aztán otthagya a biztos halál martalékaul. Mindüknek közös vonása (mindünknek közös vonása), hogy ellenállhatatlanul sodródnak a megsemmisülés felé, s ennek pontosan tudatában vannak. Szabó T. Anna azzal, hogy ábrázolta őket (minket), az irgalom kötelességének adózott: hiszen ha a mindenség belső irgalma, tömegvonzása magához öleli a „süketen és vakon” a pusztulásba zuhanó, pusztán anyagi létezőket, akkor kell hogy legyen valaki, aki akár tudtukon kívül is felfogja a létből kihulló, egymásra utalt emberi lényeket, mint egy kifeszített tűzoltóponyva az égő házból zuhanó testet.

A fonetika ereje

Szabó T. Anna többnyire rímet-ritmust, lüktető metrumot használ, és kifejezéskincsében (tutul, hallik, fertzett stb.) időnként félreérthetetlenül visszacsatol a magyar költői hagyomány korábbi korszakaihoz (vagy talán csak önmaga számára is észrevétlenül, az archaikusabb erdélyi nyelv színezi meg itt-ott a magyarországi sztenderdnek mondható alapidiómát?). Ugyanakkor forradalmian lát és érez, s

ezt a csendes forradalmat nemcsak kiobbantja, de mértani pontossággal le is vezényli.

Szemléletének egyik alapelve a befejezetlenség tapasztalata: *„És az idő. / Mindig módosít a végösszezen: / nincs is végösszeg”* (KÍSÉRLLET BORRAL ÉS GYERTYÁVAL). Formai tekintetben azonban ez a befejezetlenség mesterien végigvitt, lezárt szerkezetekben demonstráltatik. Úgy látszik, a valóság, amely mindig „elmozdul”, csak a képzőművészeti és zenei kifejezőmód ama furcsa keverékével képezhető le valamilyest, amelyet *költészetnek* szokás nevezni. A matematika is, melynek arányérzékét Szabó T. Anna lírikusi eszközként alkalmazza, csupán csonkolással, absztrakcióval képes olyan valóságseleteket, jeleket létrehozni, amelyeken különösebb rizikó nélkül végrehajthatja műveleteit, s végül eredményt hirdethet az általa manipulált „küzdőlemben”. Öt alma meg öt alma sosem tíz alma, pontosabban a numerálitás sosem közelíti meg az almaság lényegét.

Szabó T. Anna mágikus erőt tulajdonít a szavaknak, felismeri a fonetikában, a hangzók pusztá összesúrlódásában rejlő erőt. Éppen ezért néha beéri a pusztá megnevezéssel: *„dallamos szavak, / tán jelentésük sincsen, mély zene, / de értelmük van”* (NAPÓRA). Ilyenkor felsorol, listáz, részletez, mint a kötet címadó versének hőse az Ecseri-piacon járva. Időnként *„fák nevét olvasom most: vasfa szivarfa puszpáng”* (FÁK), máskor *„Új szavak jönnek: strang, cirkófűtés, / kéteres kábel, antracit fuga”* (ÚJ LAKÁS). A növényhatározó vagy a lakásfelújítás szókincséhez folyamodva „bedolgozza magát” egy addig nem ismert zsargonba, nyelvi rétegbe, mélyfúrást végez, hogy hasznosíthassa a vers számára addig hozzáférhetetlen ásványi anyagokat.

Ez a líra utcán talált szövegeket is képes dallassá komponálni. A KÓRHÁZ című vers első része szinte szólásgyűjtemény, folyosókon ellesett-ellopott mondatfoszlányokból szövődik egybe: *„Nővére, drága, várjon. / Igen, holnap is rendel. / Dolgozunk, ne zavarjon. / Megbolondul az ember”*. E boszorkányos, sámános dalok szerzője többnyire nem annyira a magyaros dalhagyományt, mint inkább a babonás kelta vidékek stílusát kelti életre (ezt nem csupán műfordítói tevékenysége miatt említem), egy-egy dal erejéig megfúvintja az ír furulyát, skót dudát, s megszólaltatja Burns, Dylan Thomas, Heaney komor regiszterét (és persze utal például

Arany és Weöres hasonló irányba tett erőfeszítéseire): „*Ömlik a, árad a, zúg a sötét / – fűjj, szél, senkise lásson – / csontodon érzed a szél erejét / – fűjj, szél, senkise lát*” (BOSZORKÁNYDAL).

Az új kötet azonban több hosszabb lélegzetű költeményt is tartalmaz, és a mozaikszerű szerkesztés helyett több nagyobb arányú kompozíciót is látunk. Itt-ott a megszokott szabályos formák is szabad verssé oldódnak, s mintha jobban érzékelhető lenne a szubjektum (a látó, az optikus) nézőpontja is.

„Lenni vagy”

Nyilvánvalóan minden művészeti-filozófiai dilemma ugyanarról a tőről fakad, lét és nemlét problémájából eredeztethető. Szabó T. Anna nyíltabban szól erről az alapkérdésről, mint azt korábban tőle megszokhattuk.

A végső, nagy szembesüléskor az ember és állat, tárgy és élő közötti szemléleti különbségek szinte semmivé foszlanak. Az ember minden előnye talán a toll, mellyel lejegyzí (mi végre?) a pusztulást.

A csapongó fecskék „életért életet” követelnek, az élet „egészséges” önzése mások létét kioltva hosszabbítja meg magát. Ugyanígy „*vérével táplálja a föld / a ragadozó életet. / Az élők és holtak között / sötét nedvek keringenek*” (ÁRTÉR). Kegyetlen anyagcsere-folyamat, cserekereskedelem minden létezés: vállalásával hátborzongató alkuba megyünk bele. Nem pusztán állatias, anyagi természetű viadal ez persze, hiszen spirituális dimenziója is van. „*Tutulnak: véért melegért / imádkoznak a farkasok*” – itt a gyilkolás szinte a világrend legfelsőbb szférájával érintkezik, imádság társul hozzá, akár a pogány és törzsi kultúrák véres áldozataiban (VALAHOZ).

Az emberi életek viszont mintha automatiként vagy egy páternoszter közömbös utasiként vonulnának a megsemmisülés felé. Már ölni sem képesek a túlélésért... „*A lajtorján az emberek / le-föl. / A semmibe s megint a / semmiből*” (INVERZ). Igaz, van ebben némi kiegyenlítődés is, a nemléttel való szembesüléskor mind az ember, mind az állat kilép önnön korlátai közül. Előbbi vágómarha gyanánt baktat a tucathalálba, utóbbi érző lényé némesülve esdekel mások életéért, melyet saját létére válthat.

Am a történelmi kataklizmák poklait idé-

ző látomások ellentétéként ott a személyes lét kérdése is. „*Értek tehát / vagyok*” (HOROG), tudjuk meg az alapképletet. Vagyis létünk ténye nem a gondolkodás, hanem a rögzítés tényéből vezethető le, nyilván Descartes legnagyobb bánatára. Ha viszont létünk célja felől érdeklődnénk, a következő választ kapjuk: „*lenni vagy*” (KÁTÉ). Vagyis a létezés öncél, bármi áron fenntartandó ideiglenesség.

Ugyanakkor a tudattal megvert létező nagyon is jól tudja, hogy ez az imperativus egy másikat, a „halni vagy” kényszerét rejtí magában. Mégis lépze meg a kábító fénynek, beleveti magát mámorába, de épp ez a fény, az észlelés, érzékelés vakító világossága hozza ezer formában tudomására, hogy ami létezik, mind véges. „*Világgal kínált, megvilágosodni: / bevetett és lépze csalt a lét – / nem bírom többé megvonni magamtól / az élnivágyás kábítószerét*” (CSAPDA). A percnyi képződményektől, hullámoktól, lomboktól, lábnyomoktól a százéves papagájig és a sok millió éves kőtömbökig minden a romlásról tanúskodik. S talán minden tapasztalásnak épp ez a romlandóság ad felejthetetlen ízt...

A „túli világ” sejtése állandóan kísért a versek vidékein. „*Nézd, kedves É.: nem kérlek, hogy legyél, / sem hogy gondolj rám odaatról, a / pelyhes sötétből, hol frissen kikelt / halottain ül a karmos halál*” (LEVÉL). A holtakat csibéknék, a halált kotlósnak mutató inverzió játékosága és ott-honossága minden baljós jel ellenére túlmutat az ittlét perspektívtalan, véges pályaszakaszán. Hasonló meghosszabbítást tetelez fel az „*ÖRÖK JELENIDŐBEN*” pár sora: „*Ajtó alatt egy sávnai fény – / ha átjutok, a túlfelén / ismét lesz életem.*” Lám, milyen (fénycsíknyi) köznapi dolgok lendítenek át hirtelen egy másfajta erőrendszerű világba! A „transz” vagy „misztikus tapasztalat” alapja itt mindig egy megszokott, de hirtelen megváltozott megvilágításban feltűnő részlet. „*Isten országa közöttünk van*” – írta Szent Pál, máshol meg azt is, hogy „*benne mozgunk, élünk és vagyunk*”. Ez a benne haladás jellemzi e versek kicsit lebegő (lebegtetett) járásmódját, lépéstechnikáját is. Az úgynevezett misztikum, az úgynevezett másvilág, másik világ jelenléte itt kézzelfogható, magától értetődő tény. Arra nézve természetesen nem kapunk eligazítást, hogy vajon ez a túlvilág nem csupán „rögzítőkészülékeink”, érzékeléseink egy különleges állapota-e, mint az álom vagy

az önkívület, de ez a versekben való megmerítkezés szempontjából voltaképpen mindegy is. Szabó T. Anna éber álmaiban vagy egyszerűen „magunkon kívülre” kerülünk, vagy egy soha meg nem nevezett erőtér szíppant magához, majd enged visszatérni hétköznapi közegünkbe. Marad a megmagyarázhatatlan tapasztalata, mely azonban leírható.

A test hínárja a víz alá, egy más törvényű világba húzza le a lelket, mégsem mondható ki, hogy ez a jelenség maradéktalanul rossz. „*Belőle élsz, és benne élsz*” (HINÁR) – jó és rossz, test és lélek, élet és halál szervesen, szétszalazhatatlanul egybetartozik. Birkózásukban, mérkőzésükben rejlik a létfájdalom és a létezés öröme, a halálvonzás és a pusztulástól való irtózat egyaránt.

A kötet voltaképp önálló tanulmányt igénylő záróverse, a FÉNY triptichonja (figyelem, igazi nagy vers ez, leendő örökös antológiadarab!) ugyanerre a kérdésre keres választ. A létezés alapképletét, értelmét firtató háromszatú séta a vásárcsarnokban kezdődik, ahol szépséges gyümölcs- és zöldségthalmok után nem kevésbé gyönyörű és színpompás „szét-szerelt” testek, szervek, húсок, belsőségek következnek. A biológia csarnoka után következő színhely a história, pontosabban a magántörténelem terepe, az ócskapiac, ahol feláraztatik és összecserélődik valódi és hamisított múlt, reális és irreális emlékezet. A végső állomás pedig a halál vidámparkja, a nedvek zsi-bongásának, élő és holt anyagok állandó körforgásának kertje: a temető. A húsvét növényi harsogása, madárzsivaja szinte szétrobbantja a sírkövek geometrikus mozdulatlanságát, s a lét fonák győzelmét hirdeti, amellyel nem is annyira a halálon, mint inkább az elhullott élőkön diadalmaskodva, lényükből táplálkozva őrzi meg és örökíti tovább magát.

*„Az élet nálunk is erősebb,
zuhog, zuhog a déli nap,
előjön a reves sötétből,
lobot vet, lángol az anyag,
mert él, él, aki életbe halált,
halálba életet kever.”*

Lackfi János

II

ANYAGOK DÉLI FÉNYBEN

Szabó T. Anna mikroszkopikus bukolikája, mely ebben a kötetben újabb bűvópatakokban bukkan fel és tűnik el szemünk előtt, gyümölcsösen és pontosan ragyog. Első pillantásra is szép, áttetszővé szőtt, aprólékosan kidolgozott költői beszéd ez: nem a szavak fagyos körvonalait érzékelteti, hanem egyfajta biológiai üdvtörténet tavaszi pillanatait, az élet gyűszűnyi egységekben kikerekedő folyamatát és örvendetes fizikáját.

A költő cizellált, kötött formákban felszabaduló képalkotása többnyire egy természeti fordulat, esemény vagy a tágas természetes csend mozzanatait hívja elő, s a kép mögött – olykor csupán egy halovány pasztell igényével – leheleli a sorok közé a költői tapasztalatot, a versmondandó szüredékeit. Alkalmasint még el is ejti a versvéget, sajátosan lágy, hanyatló vonalra tereli, „lefelé ívelteti” a szöveget: szembe-szökő, hogy fázik a kijelentés, a túl okos öszszegzés csapdájától, s inkább lehalkítja a verset a végeken, minsem hogy valamely zilált crescendo felé mozdítaná.

Vegyünk szemügyre előbb egy „felfelé ívelő” darabot (SZÉL, LOMB, ESŐ):

*„Előbb a hársfák, most a jegenyék:
fújja a szél a száraz levelet.
Megtartható-e, amit látsz, a kép?
Szorítsd erősen. Hunyd rá a szemed.*

*Siklik a síkos, szélsodorta lomb
a sűrű zápor szálai között.
Csak csattogás, susorgás, surrogás.
A hang, a hangok. Hallgasd az esőt.*

*Ha múlni akar, mért őrizni meg?
Üres tükkör legyél, ha nézni kell.
Gyűjtsd tenyeredbe az esővizet.
Szorítsd, szorítsd. A volt most múlik el.”*

Ez az emblemikus vers sűríti Szabó T. Anna művészetének fontos általános jegyeit: látvány a száraz levelekkel... De milyen furcsa, hogy arra hív fel: hunyd be a szemed, hogy láss. (Emlékezzünk Cézanne szavaira: „*Sietniünk kell, ha még látni szeretnénk valamit. Min-*

den eltűnik.” Vagy René Char HYPNOS-ára: „*Ha az ember időnként nem hunyá be szuwerén módon a szemét, végül nem látna semmit, amit érdemes meglátni.*”) Ebben a kötetben a látásnak, fénynek formaszervező ereje van. Erről később.

Szabó T. látása igyekszik (s ő csakugyan a látvány költő-hűbérese) a külvilág képeit a benső, maradandó képelemkezet részévé avatni. Úgy tűnik, a látszat csak a belső látomás egyenértékű elemeiben erősödhet képpé, érvényes tapasztalat hordozójává. „*Hunyd rá a szemed*”: nemcsak behunynunk kell szemünket, hanem ráhunynunk valamire. Az éles irányzás, a célterhes szemhunyas: egy életre bekebelezi a látványt. A vers itt vált: a száraz levelekre hirtelen eső záporoz, megjelenik a vízmotívum, Szabó T. kedvenc metaforája, fényképzeteinek forrása, állandó motívuma. Szinte mindegyik versben felbukkan a *nedvesség* valamelyik rokon szóalakja, a költő élethitvallásának emlékeztető „vízjele”. És ennek motívumpárja, a csend.

De ez a csend a „*csattogás, susorgás, surrogás*” kúszócsendje és közlékeny félnémasága. A vers – és ezt a technikát a költő más költeményeiben is alkalmazza – hirtelen elfojtja rímait a páratlan sorokban: mintha maga is hozzájárulna a lárma csillapításához, s egyedül ritmikájukban egyező soraival, „buborékrímekkel” megerősítene csend-ajánlatát. Mert ez a csend tartalmas időzóna: a természetet hagyja szóhoz jutni. *Valamit meg kell hallanunk*, nem csupán céltalan hallgatnunk. A tevékeny csend az ismeretszerzés egyik láthatatlan hulláma. A harmadik szakasz végül kibontja a mulandóság motívumát, ismét meghökkenítő felszólítás suttogásaival: „üres tükörként” szívhatjuk csak magunkba a mulandó látványt, valamely nőies odaadás kitarulkozó mozdulataival, birtokszerző ösztöneink megfékezése révén. Figyeljük meg, mennyi szelídség, szerénység, bizakodó lemondás, keresetlen aszkézis és ugyanakkor mennyi bátorság, iramodás, a „mérhetetlen égben” lezajló megvilágosodás rejlik ebben a zárószakaszban. Tenyerünkbe szorítjuk az esővizet: vérünkkel oldódik a tűnékeny idő.

Szabó T. Anna igen fiatalon települt át Erdélyből Magyarországra. Verseiben csupán egy-egy szócska őrzi – mintegy anyajegyként – a nyelvi haza eredendő jelenlétét. („*A lángosbódé ablakán át / kifelé tolják a nagy, tejföls, zsíros lapótját.*” „...s a félbevágott káposzta cikája, / ahogy

– lombos fa – ágait kitarja.” „*Falevél tapsa, fű pengéje / egymáshoz fenve hallik.*”.)

Az anyag szeretete, a természeti képek első benyomásainak könnyed rögzítése, a közvetlen tapasztalaton átszűrődő, de óvatos kézzel felrajzolt metafizikum, a konkrét látvány megelevenítése árnyalatos szavakkal: mind-mind olyan ismérv, amely rögtön megértésre, sőt megjegyzésre is alkalmassá teszi Szabó T. Anna költeményeit. Az állapotleírást ritkán tágitják egyetemes kijelentésre ösztönző *eszmék*: a vers jobbadán a nyers érzékelés sávjában időzik, nem mutat közvetett gondolati háttérre vagy bonyolult metafizikai leletre. A szöveg felülete gazdagon redőzött, színesen hullámzó, izgalmasan érzékletes: Szabó T. Annánál a dolgoknak ez a kívülről körbe-körbetapogatása kölcsönzi az elmélyedés érzetét is – mondhatnám: a versek megrendülés nélküli mélységét és horizontális érdeklődését. És mégis, mégis él a versekben egy bizonyos titkos nehézkedési együtttható, megmérhetetlen gravitáció – de ezt nem a szöveg nehézkessége vagy archaikus fordulatai teremtik meg (mint például Jékelynél), hanem szinte észrevétlenül odavetett komoly hangsúlyai. „*Akár egy finom, régi pasztell. / Belül vagyok a kereten. / Az örökléteit félve méri / szívverésem, lélegzetem.*” Vagy: „*Este van, elment – forgatom / a polaroidot: / jól van. Akkor tehát ilyen / vagyok, ha nem vagyok.*” Nem drámai erővel zúgnak fel ezek a záradékok, hanem egynemű derűvel, hangszigetelt tompasággal.

Fontos központi képzetsoport: *lenni vagy nem lenni*. Szabó T. Anna verseiben az apró események ábrázolása többször összekapcsolódik a *múlás, átváltozás, állapotcsere* különös jegyeinek felvillantásával: a vers azt a létsávot közelítgeti, amelyben valami véget ér, és egyúttal kezdetét veszi valami. Ez a pillanat nem halálról folytatott beszédet idéz, tehát nem hordoz tragikus felhangot, hanem egyelőre valamely részleges veszteség és mérsékelt megilletődés hangulatait közvetíti. Egy példa. Az ÁRTÉR című vers (összesen három négyesoros szakasz) első két strófája kis természeti képek, a növényi-állati lét filigrán jeleneteinek megidézésével telik, majd a harmadik négyesoros így összegez:

„*Vérével táplálja a föld
a ragadozó életet.
Az élők és a holtak között
sötét nedvek keringenek.*”

Igen, sejtjük a természet közömbös, falánk, félelmetesen felmorzsoló dinamikáját, sejtjük a holtak és elevenek között lejátszódó, örökin-gájú párbeszédet, sőt tudomásul vesszük az utolsó két sor állítását – de nem szegeződünk oda a székhez, nem hül meg ereinkben a vér. Nem véget ér a szöveg, hanem vége szakad: azon a ponton enyészik el, amelyen az olvasói érzék ugyan már megnyílt a nagy mondandó befogadására, de a nagy mondandó várat ma-gára, ott vesztegel az utolsó verskanyar előtt.

Hogy a mélyebb mondanivaló hol rejtőzik, arra a fényképezés fázisait idéző kötet szer-kezet, e strukturáló motívumrendszer figyel-meztet. A kötet három ciklusra bomlik: AUTO-FÓKUSZ, SÖTÉTKAMRA, ELŐHÍVÁS. A személyiség előbb önműködően beméri a tárgyat, távolsá-got, fényerőt: idomul a látványhoz. *A felvett vil-gal* aztán a sötétkamra hívóvizének savaiban megérik, átváltozik, minőséget vált, kivilág-lik: tárgyszerűen visszatér, és jelentést teremt. Hogy végül az előhívott – kihívott, meghívott, életre hívott – teljességben felderengjen, elő-jelet váltson, s a megkettőzött, versbe idézett valóság formáiban felszínre segítse a tapasztal-atot. Ha a kötet egyes darabjai – gyanútlan, nyitott beszédükkel – csupán tapintatosan ce-lebrálják a fénykeresés rítusait, a mű *egésze* e költészet híveivé avat bennünket: a szerke-zet meghatározza a részleteket, s miközben egyes darabjaiban beszélve tapogatózni lát-szik, egészével költői igazságot mond. Ha he-lyenként nyugtalanul bocsát is el, az egész úgy von magához, mint egy elásott kincs.

Ha az ember ragaszkodik a költészethez, akkor a költészet is hinni kezd önmagában. Szabó T. Anna verseiben hiszünk, mert ő is hisz – mintegy súgva a jövőnek – a teremtő fénykamerában, a versben.

Báthori Csaba

TALÁLTAM EGY VERSET

A MENYÉT LÁBNYOMA

1993-ban a *Holmi* kéressel fordult néhány kor-társ alkotóhoz: Rilke egykori levelének min-tájára írának „levelet egy ifjú költőhöz”. Az összeállításban többek között Bertók Lász-

ló, Kántor Péter, Kukorelly Endre, Rakovszky Zsuzsa, George Szirtes, Tandori Dezső, Várady Szabolcs szerepelt. Erre a felkérésre írta Balla Zsófia *LEVÉL EGY IFJÚ KÖLTŐHÖZ* című versét, me-lyet 1995-ben a pécsi Jelenkornál megjelent válogatott kötete, az *AHOGYAN ÉLSZ* élére he-lyezett.

A költemény tehát több „átlagos” versnél: ars poeticának tekinthető, értelmezi, magya-rázza az életművet. Ezt a „levelet” szeretném a továbbiakban értelmezni, szükség esetén ter-mészetesen a teljes corpusra kitekintve.

Először néhány idézet. „...szedjen szét *min-den megoldást, / a ritmust, képeket, zenét. Amit su-gall. / A hangnemet, mi van és nincs a versben, / ami csak sejlik, s ahogy rámutat; / ahogy hiánya és verstest egybe-roppan. / Sorjázza csak, mint csir-kecsontokat. / Vegyen kezét minden versfor-mát, keze, / mint illatot, ezeket szívja be...*” „...a ja-vítgatásban legyen alázatos; / nagy türelmű órás, ki egy csavart elvesztett / s bepróbál min-den szó helyére ezret. / Így szereli lélegzetét a versbe.” „*Elárulom, hogy az írás nem csupán / tö-rődés, fájdalom, szótag, tört köröm. / Megtörténik, hogy rátalál a sorra, / hogy sikerül és megérzi az ízét: / ezt nagyon jó csinálni! nagy öröm!*” (Kiemelések tőlem – D. P.)

Azt hiszem, azonnal szembetűnik, hogy Balla Zsófia *nagyon konkrét és nagyon materiális, anyagszerű* képeket használ a versírás miként-jéről szólva. A kiemelt kifejezések egytől egyig arra utalnak, hogy a vers: anyag, amit meg kell formálni. Gyúrni, faragni, sorjázni az alkatrés-zeket, össze- és szétszerelni őket. (Zárójelben: az első idézet abból a részből való, mely az „*És megkapott már minden jó tanácsot*” sorral kezdődik: ez felsorolás, amely a másoktól kapott ta-nácsokat leltározza. Mégsem lehet a véletlen műve, hogy a későbbiek folyamán – a második rész egy ellentétes mellékmondattal kezdődik: „*De nincsen biztos tudás e tárgyban...*” – a költő éppen ezt, a költészet = mesterség vonulatot erősíti föl leginkább.) Egyszóval: csinálni, csi-nálni alázattal és szünet nélkül, még akkor is, ha – és ez is benne van a műben – ami legszebb az egészben, nem ennek a tevékenységnek az eredménye.

Habár még ebben sem lehetünk biztosak. A mások tanácsait emlegető részben megjele-nik ugyan a hiány, s ugyanitt olvashatjuk azt is, hogy „*ne ketyegjen, zörgő verselő, / forma-tókélynél jobb, ha felizzik a kép, a halálból visszaveszi...*” (kiemelés az eredetiben), a továb-

biakban szó esik átváltozásról és katarziszról is, de mindezek úgy jelennek meg, mint rendkívül ritka élmények, melyek ha megtörténnek is, csupán pillanatokra lehet részünk bennük; illetve – és ez a fontosabb – amelyek éppen a csinálás folyamatának következményeként köszöntenek be. Olyan ez, mint a prózában a szereplők, akik elszabadulhatnak ugyan az író keze közül, megváltoztathatják a történetet, s a jó író hagyja is őket, hadd tegyék, amit tenniük kell – de a világot, amelyben mozognak, mégiscsak az író teremti, a viszonyokat és a jellemeket szintén, s az alakok csak innen, erről a biztos alapról indulhatnak el és kezdhetnek önállósulni.

Vagy talán fordítva lenne? Az élmény eleve létezik, „csupán” meg kell tanulnunk megfogalmazni? Az alábbi idézetek mintha ezt mondanák: „*Ami Önnek élmény, tapasztalás, / annak lesz betű-hang-szó formája, teste, / megtanulja, mi ennek módja, útja, / az élményt fülnön csípni hogy lehet. / Mi élmény – az csak formáltságban élhet. / Mi lélek, úgy testesül, hogy képpé-hallá válva / átcsusszan a mondat akváriumába.*” „*Fölfogni, élni e szabadsággal, / összerakni, mutatni, adni át: / megkötni s feloldozni az ájult / olvasót a vers végére...*”

De nézzünk körül az életmű más tájain is. A SZÓ VAGY: NEMES NAGY ÁGNES című versben olvashatjuk: „*A fortyant létbe elmerült kanál / föl-bukkan véled, testes szóalak.*” Olvasatunk azonban nem lenne teljes, ha eszünkbe nem jutna az ÉLNI AKARJAK: „*Itt ülsz és éppen sajnálod magad: / zúzalék, pozdorja vagy, törek*” – mondja ki a vers, és végül fölteszi a kérdést: „*Van, ki formátlan léted egybetartja?*” A kérdésre az EGY TÖRTÉNET VIRÁGAI-val válaszolhatunk: „*Néked adom halálomat. / A sors verssé lesz, szöveggé. Testté.*”

Létünk tehát töredékek kusza halmaza, s ezek a töredékek csak akkor rendeződnek egésszé (Egésszé!), amikor meghalunk. A kezdet a befejezést várja; a lét csak ezután hajlandó bármit is mondani magáról, ám ezt a szöveget mi magunk már nem olvashatjuk el. Az „Egészet” mindössze pillanatokra láthatjuk („*áramütés vagy elillant menyét*” – olvashatjuk a LEVÉL...-ben), s így nyilván nagyon keveset mondhatunk róla, s akkor is csak töredékeket – a töredékek halmazáról. De ezeket a töredékeket is csupán úgy mutathatjuk föl a maguk igazi valójában, ha a formát, mint valami kanalát, a fortyogó létbe merítjük, és a fölbukka-

nó „*testes szóalakokat*” mesterségbeli tudásunkkal úgy helyezzük egymás mellé, hogy a legjobban hasonlítsanak a pillanatra, melyben a menyét elillant.

Kimerevítjük, vagyis meghamisítjuk hát a pillanatot? Valamit, ami mozgó, valamit, ami része Valaminek, állóvá teszünk, és úgy tálaljuk, mintha maga volna az Egész? Balla Zsófiát nem a „hamisítás” problémája izgatja. Ő nem is hamisításnak nevezi: „*Átváltozás és katarzisz. Ez visz ég fele, / ez visz ég iránt; így áramol az Isten / dallamokban, így török meg a világ / minden sűrű képben, és tisztul meg az élő / a képek sűrűjében.*” Láthatjuk: a forma, a mesterségbeli tudás nem az az eszköz, amellyel egy valódi, élő dolgot meghamisítunk és ezáltal megölünk; ellenkezőleg, a forma jóserével az *egyellen*, amiben nyugodtan megbízhatunk, amire rábízhatjuk magunkat, és nemcsak azért, mert az ő révén jutunk el a mélyben levő igazságokig („*a vers bevon, elmerít magában*”, áll a LEVÉL...-ben), hanem azért is, mert ő az, ami mindenképpen velünk marad, ami mindig ugyanaz marad, ami nem illan el, nem hagy magunkra.

Figyeljük meg, hogy bár Balla Zsófia átváltozást, katarzist, Istent emleget, hangvétele korántsem himnikus, mint Nemes Nagy Ágnesé a MESTERSÉGEMHEZ című versben. „*Mesterségem, te gyönyörű, / ki elhited: fontos élnem.*” Szerzőnk sehol nem üti meg ezt a kategorikus és örömteli hangot. Nyilván az élethelyzetek különbözősége miatt sem – a MESTERSÉGEMHEZ szerzője azokban az időkben írta versét, amikor tényleg semmi másban nem bízhatott, mint a tudásában. Persze Nemes Nagy is árnyal, a vers utolsó két szakaszában kétszer is előfordul a „*mégis*”: minden borzalom ellenére („*erkölcs és rémület között / vagy erkölcstelen rémületben*”) *mégis* a mesterség az, ami megtartja a költőt – de ez a „*mégis*” inkább erősít, mint gyöngít: mint ha a költő azt mondaná, hogyne, borzalom van elég, szó se róla, de nekem van valamim, ami megőriz ebben a világi örületben. Önbiztatás ez, mégsem mindegy, hogy mibe kapaszkodik az, akit majd’ elvisz a vihar.

Nos, erős túlzás lenne, ha azt mondanánk, hogy Balla Zsófiánál szó sincs ilyesmiről, hiszen erről beszél ő is – csak egészen másként, más hangsúlyokkal, mint nagy elődje, akire

egyébként szívesen hivatkozik. Először is: szerzőnk nem használja a „mesterség” szót: az ő szava a „forma”. Ez a különbség csak első látásra tűnik jelentéktelennek. A „mesterség” olyan fogalom, amely nyugodtan állítható az „erkölcs” és a „rémület” mellé: konkrétabb, mint ezek, és ezáltal megközelíthetőbb, mondhatni köznapibb, de legalább annyira tágas. A „mesterség” valahogy több, mint a „forma”. Ha Nemes Nagyot olvassuk, semmi kétségünk nem lehet róla, hogy így van: „erkölcs és rémület között, / vagy erkölcstelen rémületben, / mesterségem, mégis te vagy, / mi méred, ami mérhetetlen, // ha rángva is, de óráként, / mely képzelt ütemet rovatkol / az egy-időn – mégis a fényt / elválasztja az éjszakától”. A mesterség tehát „a fényt elválasztja az éjszakától” (mint a költő egy ravasz, remek enjambement-nal): nagy az ő szerepe kétségtelenül.

Hogyan lehetett ez a különös, nagyszerű órát összehasonlítani a kanállal? (Érdekes és jellemző egyébként, hogy a LEVÉL...-ben Balla Zsófia „órák”-nak nevezi a költőt, de az óráig nem jut el. Nem a ketyegő, „rángó” szerkezet a fontos tehát számára, amely független az embertől, hanem az ember, akinek vagy sikerül összeállítania egy órát, vagy nem.) Vagy a székkel: „Szonettet írni, mint a szék, olyan most: / a kafa és a támla egybefog” – olvashatjuk az ÉJSZAKAI VERSÉSZET-ben. Vagy ugyanannak a versnek egy másik metaforája alapján – a medencével?

Nem, ezek kétségtelenül más minőségek. Magyarazatként nyilván két ok hozható föl. Egyrészt: a nagy szavak elkoptak, megrozsdásodtak. Ahogy nem mondunk „mesterség”-et, úgy nem mondunk „erkölcs”-öt vagy „rémület”-et sem. Legalábbis nem ilyen könnyedén, ennyire problémátlanul. A LEVÉL...-ben a költő olyan jól ellenpontoz az iróniával, hogy nem mindig tudjuk eldönteni, mi is az, amit komolyan kell vennünk. „Én írok Önnek – annyiszor visszaéltek ezzel / a kezdéssel is, látja, milyen egyszerű / egy létező, jó fordulathoz kötni / magunkat – kerékpáros a lassú teherautó / sarkát markolja – veszélyét Ön is tudja, biztos” – indul a vers, mint Tatjana levele Anyeginhez, és bár a klaszszikus részlet idézőjelben van, mégis megdöbbenünk egy pillanatra. Idézőjelbe tett megdöbbenés, idézőjelbe tett ragyogás, veretesség, mívésség: talán ez a legjobb kép arra, ahogyan Balla Zsófia írja ezt a művet, s arra is, ahogyan „olvasódik”. Ez a „milyen egyszerű” is voltaképpen azt mondja: egyáltalán nem egy-

szerű, sőt. A költő végig képes megtartani ezt az ambivalenciát, s így nem tűnik sem nagyképűnek, sem kioktatónak.

Számunkra éppen ez az ambivalencia fontos, mert ez teremt meg azt az ironikus hangulatot, amely semmilyen nagy szót nem hagy tündökölni, mint ahogy a jó rendező sem hagyja, hogy a dilettáns színészek önmaguknak játsszanak. „Amíg a tájék tart” – olvashatjuk az ÚSZIK A FÖLDDBEN című versben, amely ezzel a sorral indul: „Úszik a földben egy ember”, zárása pedig: „Úszik, úszik az ember / elhivatottan. / Az égből falapáttal / szórják a földet, nézik.” Látható, mennyire megbontja a tragikus hangnemet ez a parafrázelt reklámszöveg – az egyetlen ironikus sor.

Ugyanakkor újra láthatjuk azt is, hogy milyen a lét Balla Zsófia költészetében. Ez a lét nem fent kavarog, mint a MESTERSÉGEMHEZ léte, villámok és sziklák között, amelyek amennyire félelmetesek, annyira fenségesek is egyben, s amelyekről megijedni lehet ugyan, de küzdeni velük semmiképpen: ez a lét itt van, alattunk-körülöttünk-bennünk, „ázalék, alga, gyökerek, giliszták” között, és miközben küszködünk velük, valaki az égből lapáttal szórja ránk a földet.

Ha viszont a lét ilyen, akkor a mesterség sem lehet nagybetűs. Nem nagyszerű védelem a lét iszonyatával szemben, csak valami kevés, amiben megkapaszkodhatunk.

„Az Irisz-dicséző lírai tudat a nappali ember, a színekben-képekben látó ember tekintetét hordozza végig a világon. Babits legalább annyira szenzuális, mint amennyire elvont. Nehéz is volna tárgyias költőt elképzelni a tárgyak iránti érzéketlenséggel, a látványhoz, a képhez, a tárgyhoz fűző elemi kapcsoltság nélkül, az észrevevés szenvedélyes szerelme híján. A világgal eggyé váló költőnek a magam részéről nem is elsősorban színérvékét húznám alá [...], hanem a plasztikáját. A vizualitáson belüli [...] Babits versbeli látványainak elsősorban a térbelisége kivételes, körüljárhatóság, testessége. Közismerten rokon ebben Arannyal, s mintegy elárulja vele, hogy a tudatos költői program, a tárgyiasság, milyen elválhatatlanul ízesül egy bizonyos költői képességgel, a láttatásával.” A fentieket Nemes Nagy Ágnes írja csodálatos esszéje, A HEGYI KÖLTŐ TUDATOSÁG, IRISZ című fejezetében. Nyilvánvaló, hogy Balla Zsófiának ugyanúgy megadatott a láttatás képessége, mint azoknak, akikről Nemes

Nagy ír, mint magának Nemes Nagynak s mint Rainer Maria Rilkének, aki szintén jelentősen hatott a LEVÉL... szerzőjére. Mi több, a Kolozsvárról származó költő képei erősen állnak a térben, testesek, mint a Babitséi. (Balla Zsófia költészetében egyébként nagyon gyakran jelenik meg a „test” szó és különféle képzett alakjai, mint éppen a „testes” is – s nem jellemző és gyönyörű, hogy magát Nemes Nagyot „testes szóalak”-nak nevezi a halálára írott versben?!) Ezek a jólesően konkrét képek a LEVÉL...-ben is megtalálhatók, bizonyosságául annak, hogy egy költő csak azt tanácsolhatja, amit ő maga csinál: csak saját világnézetéből segíthet.

Fentebbi mikroelemzésemből azt a következtetést is le lehetne vonni, hogy Balla Zsófia számára a forma, a csinálás, a mesterség a legfontosabb, s emellett minden más eltörpül, ez ellen az állítás ellen azonban több kifogás is emelhető. Először is egy ifjú költőhöz szóló levélben nyilván olyan tanácsokat kell adni, amelyeket az alkalomadtán fel is tud használni: hiába szaval valaki emelkedett hangon, ha közben annyira elméleti dolgokat mond, amelyekkel fiatalabb pályatársa egyszerűen nem tud mit kezdeni. A mesterség megtanulása, a szétszedés és összerakás, a sorjázás viszont egytől egyig olyan eljárásokra vonatkozik, amelyek valóban elsajátíthatók, még ha, természetesen, csupán feltételei, semmi esetre sem biztosítékai a költővé válásnak.

A másik, amit ez a következtetés figyelmen kívül hagy, az a rendkívül finom, ám végig jelen levő *irónia*, amely a LEVÉL...-ben megfigyelhető. Balla Zsófiát az előbb (Nemes Nagy Ágnes Babitsról írott sorai alapján) azok közé a költők közé soroltam, akiknek a képei körüljárhatók, „testesek”. Ilyen képek akkor születnek, ha a szerző például az építészet vagy a mindennapi élet köréből veszi trópusait. Am a mindennapi életnek is több „köre” van (az utalás nem véletlen: a LEVÉL... egyik lábjegyzetében az olvasót „Dante úrhoz” küldik). Láttuk, Balla Zsófiának mi jut eszébe a versfaragás kapcsán: a csirkecsontok, az óra apró alkatrészei, a tört köröm. Ha működik a versben a szemmel alig látható tárgyak felmagasztosulása, akkor kétségtelenül működik az ellenkező folyamat is, a jelentős tárgyak eljelentéktelenedése. Ez is hozzátartozik a LEVÉL... ravaszul

kitalált mechanizmusához: a kétféle minőség folytonos egymásbajáztatása. Ennek a játéknak az eredménye, hogy a vers egyetlen pillanatra sem tűnik okoskodónak, s a tanácsokat sem úgy olvassuk, mint egy pöffeszkedő „mester” unott, lekezelő utasítgatásait.

Végül ne feledjük ezt a sort sem: „*formatökélynél jobb, ha felizzik a kép...*” Ez a megjegyzés éppenséggel az olyan tanácsok sorába tartozik, melyek a megtanulhatatlanra vonatkoznak. Számunkra azonban most csak az a meglátás érdekes, miszerint van valami, ami jóval fontosabb, mint a mesterség: ez pedig, mint már utaltunk rá, a pillanat, amelyben a menyét elillant. Azt hiszem, a „*formatökély*” kifejezésnek inkább az utóbbi tagja relativizálódik, mint az előbbi; azt hiszem, Balla Zsófia azt akarja mondani, a formát nagyon meg kell tanulni, nagyon kell tudni, hogyan formáljuk meg az anyagunkat, de a hibátlan szerkezetként működő jambusoknál jóval fontosabb, hogy legyen valami, amit csak mi látunk. Ezt a látást nem adják ingyen; eddig a pillanatig csak a forma segítségével lehet elvergődni; de tudnunk kell, mikor nem szabad törődnünk a tökéletes ritmussal. Valami olyasmiről van szó, amit Radnóti Sándor így fejt ki Vas István kapcsán: „*Gyakran használja művészi megoldásokra az alkímia szót. Ez nagyon kifejező. Kifejezi azt az esztétikai meggyőződését, hogy bármilyen közönséges fém nemesfémme változtatható, bármilyen anyagból lehet költészet. Az aranycsinálás rejtély, amelynek nincs receptje. [...] De az aranycsinálás mégis csinálás: eljárása sokáig, csak éppen nem végig követhető...*” Olvassuk úgy a kettőspont után következő részt, hogy a hangsúly a „nem végig”-re essen: „[az aranycsinálás] eljárása sokáig, csak éppen nem végig követhető”. Ha így teszünk, a LEVÉL... hideglelős, bár bújtatott kegyetlensége is szembetűnik: a csirkecsontokat bárki sorjázhathatja, az órát bárki szétszedheti, a menyét azonban nem mindenkinek mutatkozik meg. Balla Zsófia persze nem mondja ki, hogy létezhet olyan ifjú költő, aki mit sem tud kezdeni a tanácsokkal, de akinek van füle a hallásra, az hallja.

De vissza a forma problémájához. Íme, hogyan foglalja össze Thomas Mann (illetve Nonnenmacher tanár úr, de ez most nem fontos) a DOKTOR FAUSTUS-ban Arisztotelész entelekheia-elméletét: „*az anyag a lehetséges, a potenciális, ami a formára törekszik, hogy megvalósulhasson, a*

forma pedig a mozgató mozdulatlan, amely szellem és lélek, a létező lelke, mely a létezőt önmegvalósítására, tökéletesbítésére hajtja a jelenségben...” Nos, ha jól értem, Balla Zsófia azt mondja, az anyagon és a formán túl, a létezőt önmegvalósításra és tökéletesbedésre bíró folyamat következményeként a létező olykor, egy villanásnyira csupán, túllép önmagán – ezekben a pillanatokban olyan jelenség keletkezik, mely egyértelműen rangosabb minőséget képvisel, mint az, amiből származik. A verset tehát ezekért a pillanatokért kell írni, ezért kell az anyagot fűrni-faragni, ezért kell küszködni a forma időnként merevnek tűnő szabályaival: mert kivételes esetekben megjelenik valami, amiért érdemes volt nemcsak küszködni, hanem egyáltalán élni – ez azonban *kizárólag* a szétszedés során következhet be. Hogy ismét visszaüljek a LEVÉL...-re: a menyét csak akkor illan el, csak akkor mutatkozik meg, ha kitaróan követjük a lába nyomát.

Demény Péter

SZABADULÁS ÉS ÍGÉRET, AVAGY A CSALÁDTÖRTÉNET HASZNÁRÓL ÉS KÁRÁRÓL

*Nyerges András: Voltomiglan
Argumentum, 2002. 152 oldal, 1800 Ft*

A családregegyek divatja köszöntött be a magyar irodalomba, bár azt nehéz megmondani, mikortól. Mégis, úgy vélem, hogy az utóbbi negyedszázad családregegytermésének jelentős része elkülöníthető irodalomtörténeti egységet alkot, mert ezek a regények dialógusban állnak egymással, mert mindegyiküket az emlékezés és felejtés viszonyának minimum Nietzsche óta középponti problémája (nyilván azelőtt is így volt, erről lásd Harald Weinrich *LÉTHÉ* című könyvét, Atlantisz, 2002) és a családtörténet, valamint a „nagy történelem” narratíváinak egymásba gabalyodása izgatja, ugyanakkor radikálisan más válaszokat adnak ezekre a kérdésekre. Ebbe az általam feltételezett „családregegy-paradigmába” tartozik Nádas Pétertől az *EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE*, Lengyel

Pétertől a *CSERÉPTÖRÉS*, bizonyos értelemben Kertész Imrétől a *KADDIS*, később pedig Závada Pál, Esterházy Péter és legújabban Schein Gábor könyve, az a hagyomány, amelyet Nyerges könyve megtagad, folytat és áthelyez. Paul Ricoeur szerint a népek történelmi tudata, a kulturális emlékezet két – egymással ellentés – módon is megbetegedhet. (EMLEKEZET, FELEJTÉS, TÖRTÉNELEM. In: Thomka Beáta [szerk.]: *NARRATÍVÁK* 3. Kijárat, 1999. 51–67. o.) Túl sok vagy túl kevés lesz számára a történelem. Túl sokat felejt vagy túl sokra emlékezik. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy például a magyar kulturális emlékezet mindkét betegséggel küzd. (Elég, mondjuk, az egyik oldalon Trianon súlyos traumájára utalni, a másik oldalon pedig a Kádár- és a Horthy-nosztalgiára.) Ezek a történelmi traumák törésekké válnak a családtörténetekben, a család története nem lesz elmondható a nagy történelem nélkül. (Az irodalmi mű előtt adott történelmi narratíva is az intertextualitás egy fajtája, a történelem szintén szöveg, mint az irodalmi alkotás.) A *HARMONIA CAELESTIS*-ben nyilvánvaló, hogy az ország és az Esterházy család történelme szinkronban van (ez a *JAVÍTOTT KIADÁS* lapjain ki is mondatik), a család reprezentálja az országot, az olvasás során az Esterházyak Magyarország színekdochéjává válnak, az olvasó kiterjeszti történetüket az egész országra. Závada regényében is ilyesmi történik, a történelmi hanyatlás (világháború, Trianon) és a család Budenbrookoktól örökölt narratívái egybeszővődnek. Így lesz betegé a kulturális emlékezet betegségétől egy kisebb csoport, a család kollektív emlékezete is.

Nádas és Kertész úgy véli, hogy nincs lehetőség folytatni a családtörténetet, mert egyszerre túl sok és egyúttal túl kevés hozzá a múlt. A *KADDIS* narrátora, B nem képes felejtetni, nem képes feldolgozni a traumáit, folytonos ismétléskényszer gyötri, nem képes abahagyni saját sírja ásását, amit parancsra kezdett el ázni annak idején, ezt folytatja tovább írásaiban is. A regény kompozíciója is az ismétlésre, a kényszeres ismétlésre épül, témák, ahogy Radnóti Sándor nevezi, szólások ki- és beléptetésére, a szöveg folyton újrakezdi önmagát. A regényben a narrátor felesége fel is idézi a híres Nietzsche-szöveg helyet a felejtés hatalmáról. Ugyanakkor a múlt csak mint törés férhető hozzá B számára, folytonosság-

ként, életet adó, önmagáságot biztosító, a jövő számára munícióként szolgáló múltként nem. Családtörténete, egy zsidó család története számára teljes mértékben elveszett, nem is képes zsidóként azonosítani magát. Ha megkísérli, egy rituális okokból kopaszra borotvált és egyszer a tükör előtt paróka nélkül meglesett pólisz nőrokon képe van előtte, ez a kiáltó nem azonososság az egyetlen azonosulási felület számára. Ezért sem tudja folytatni a családtörténetet, hiszen nincs mit továbbadnia, nincs az élet számára hasznos, csak káros történelme. Kertész a családtörténetet folytathatatlannak ítéli. Éppígy Nádas is, aki a Thomas Mann-i családtörténet-paradigmán belül állva alkotta meg családtörténetét, a budenbrook-i hanyatlásnarratívára írta rá. Lengyel regényének szereplője, Bárán János bár tisztában van a múltja folyamatosságát megtörő szakadással, úgy érzi, mégis képes folytatni a történetet, ezért nyomozásba kezd múltja után. Az az illúzió tartja fogva, hogy elveszett múltja teljes mértékben rekonstruálható, identikusan hozzáférhető, valahol, a múlt ködében vár rá egy kész történet, neki csak annyi a feladata, hogy elég mélyre ereszkedjék ebben a feneketlen kútban. (Vö. Kulcsár Szabó Ernő: CSALÁDTÖRTÉNELEM (LENGYEL PÉTER: CSERÉPTÖRÉS). In: Kulcsár Szabó Ernő: MŰALKOTÁS, SZÖVEG, HATÁS. Bp., 1987. 337. o.) Aki megtanulta Nádasról és Kertésztől, hogy a történet folytathatatlan, és mégis hisz a folytatásban, mint Bárán, akinek viszont nincsenek illúziói, csak hite, az a MORDECHAJ KÖNYVÉ-nek – Schein Gábor regényének – hőse és a hőssel (grammatikailag) nem azonos elbeszélője. Akinek pedig túl sok történet jutott, az a felejtést kísérli meg, mint a HARMONIA CAELESTIS beszélője, hangjai, akik – legalábbis a SZÁMOZOTT MONDATOK-ban – éppen családtörténeti és történelmi narratívák szétírására tesznek kísérletet, például az az, hogy „édesapám”-at azonosíthatatlanná teszik. A második rész azonban végső soron mégis a megőrzésről szól, egy előzetesen meglévő szenvedéstörténeti narratíva megerősítése. (Hasonló következtetésre jut Angyalosi Gergely is.) Egyszer az elbeszélő én kisgyermekként azért verekszik, mert úgy hiszi, ellopták a történetét. A történetnek immár „vérmenő” téje van, meghatározóan fontos birtokolni, mi több, egyedülként birtokolni.

Később „édesapám” elmagyarázza, hogy a

megvert kisgyerekeknek „ganz egal” az ő történetük, hiszen zsidó, épp ezért van neki saját története.

És mi tagadás, „édesapám”-nak, gróf Esterházy Mátyásnak újfent igaza van. Mármost hogy vannak egy zsidó gyerekek saját történetei bőven, ezek a történetek igen sűrűn traumatikusak, bőven van tere a családtörténeteket mozgató kérdések játékba hozásának. Nyerges András családtörténete, mint Nádasé, Kertészné, Scheiné és – Heller Ágnes érdekes, tanulságos, bár talán túl merész érvelése alapján (ZSIDÓTLANÍTÁS A MAGYAR ZSIDÓ IRODALOMBAN. In: Heller Ágnes: AZ IDEGEN. Múlt és Jövő, 1997) – Lengyelé, zsidó sorstörténet. Főhős-elbeszélője úgy tudja, félig zsidó, félig magyar gyökerekkel rendelkezik, két emlékezetközösség tagja, melyek azonos eseményekhez egymásnak ellentmondó, de – értelemszerűen – kizárólagos értelmezéseket társítanak. Ebben a kettős kötésben vergődik a család, és ebből kísérel meg kiszabadulni Nyerges Andriska, az íróval azonos nevű kisgyerek. Az írás tehát egyértelműen önéletrajzi olvasást vár el olvasójától. Ez a regény is ráhagyatkozik a könyvet megelőző narratívákra, és ezt folyamatosan jelzi is. Az elbeszélő én, a kisgyermek Andriska rendre képtelen megérteni az utalásokat, amiket előtte tesznek, mert nem ismeri ezt az előzetesen adott narratívát. Egy levél érkezik a családhoz arról, hogy elvitték Andris nagyapáját. „*Nem akkor és nem ott tudtam meg, hogy nagyapámat kik vitték el és hová.*” (35.) Később kiderül, hogy a szülő, akik a családdal együtt élő nagymama szerint még mindig gyerekek, szintén nincsenek birtokában ezeknek az előzetesen adott történeteknek. A nagyapát egykori tanítványa, a szomszéd Zloch szeretné kihozni, azonban kiderül, hogy a helyzet súlyosabb, mint ahogy eredetileg gondolta: „*Hain Péterék vitték el, fent van a Svábhelyen, a Medzsesztikbe... Zloch várta szavai hatását a szüleim arcán, de ők ketten úgy meredtek rá, mint akik nem értik, miért állt meg, miért nem folytatja, Gott im Himmel, ti nem tudjátok, kicsoda Hain Péter?... Állj, kiáltott fel Zloch, megvan a lényeg. A Népszava. Szüleim csak bámultak rá, szemlátomást nem értették, mi lehet a lényeg. Hát kinek a lapja a Népszava, kérdezte Zloch, s mivel hiába várt, maga adta meg a választ, a szociáldemokrata párté. Szüleim arcán most se derengett semmi, csak bámultak az ügyvédre reménykedve, az meg folytatta, és melyik*

pártot tiltották be elsőként? A szociáldé... Nem, nem hiszem el, hogy ezt se tudjátok!" (45., 47–48.) A „Svábhegy” és a „Népszava” szavak csak azoknak biztosítanak kulcsot, akik ismerik a mögöttük lévő történetet, akik el tudják ezeket a szavakat olvasni. A regény éppen azt beszéli el, hogyan töltődnek fel ezek a szavak Andriska számára jelentéssel, hogyan tudja, szerzi meg a születése előtti történeteket, és hogy hogyan válnak benne történetekké saját tapasztalatai. Az elbeszélés nézőpontja folyvást a gyermeki és a felnőttperspektíva között ingadozik, a gyermektől a felnőttet pedig éppen a történetek ismerete különbözteti meg. (A regény élőbeszédszerű hosszú mondatai a kisgyermek beszédmódját imitálják, aki mindent egyszerűen akar megkérdézni.) A folytonos nézőpontváltásokkal a regény egyszerre képes elmesélni magát a történetet és az erre való emlékezés történetét is, szemlélteti ezt az a mondat is, amelyet az előbb idéztem: „*Nem akkor és nem ott tudtam meg, hogy nagyapámat kik vitték el és hová.*” A regényt a tudatfolyam-technika szervezi, álom és emlékezés határai gyakran egybeemosódnak benne, az emlékképek egybeemosódnak az álmokképekkel, gyakran félálomban indul be az emlékezés. „*Húsz évvel később, a huszonnegyedik születésnapom éjszakáján újra ott sétáltam Irén nagyanyámmal a körúton, tudtam, hogy felnőtt vagyok, de négyéves is voltam, és fuldokolva tömtem a számba a kiflimet, mert el kellett fogynia azelőtt, hogy kiérünk a szigetre, különben adhatom a csücsköt a fácánoknak.*” (36.) Az elbeszélő nagyapját látja egy, a Duna túlsaján lévő házban, úgy érzi, el is érhetné, az öregúr ugyanazt a cvikkert viseli, mint egy régi fényképen, „*akkor viszont ez álom, gondoltam magamban.*” (36.) Ezek az álmokképek juttatják eszébe gyermekora történetét, itt kezdődik az emlékezés története. „*Ha tegnap este valaki megkérdi, mire emlékszem négyéves koromból, kapásból ráfelelem, hogy semmire, túl kicsi voltam, most meg azok a szírnák is itt zúgnak a fülemben, amiktől megbolydult az egész utca, rá tudnék találni a kapualjra, ahol ácsorogtunk, talpamon érzem az eszeveszett vágást hazafelé. Ki hitte volna, hogy ezt mind itt hurcolom magamban, egyszerűen nem tűnt fontosnak, a húsz év száznak is beillett.*” (37.) A tudatfolyam-szerűség a szabad asszociációs, freudista írás-technikával kapcsolja össze a szöveget. Az emlékezés és felejtés dialektikáját pedig az elfojtás terminusával. Az elfojtott tudattartalmak

az álomban térhetnek vissza a tudatelőttesbe, bár a cenzúra miatt erősen átalakítva (eltolás), illetve a szabad asszociációkban törhetnek felszínre. Ez tulajdonképpen lehetővé is teszi számunkra azt, hogy – mint Ricoeur idézett írásában – elkülönítsük egymástól a passzív és az aktív felejtést. A történelem, ha nem burjánzik el, mint a rákos sejtek, eredeti rendeltetése szerint az élet szolgálóleánya Nietzsche szerint. Ha azonban elburjánzik, akkor már nem mindegy, milyen módon kíséreljük meg elfelejteni. A passzív felejtés tulajdonképpen a traumatikus emlékek elfojtása, amely eleve bukásra van ítélve, hiszen ezek mindenképpen visszatérnek, éppen úgy, ahogy Nyerges Andriska álmában. A másik lehetőség pedig a terápia, az aktív felejtés, amely nem elfojtja, eltünteti, hanem feldolgozza a problémákat. Ezt nevezhetnénk akár emlékezve felejtésnek is. (A kulturális emlékezetnek az individuális emlékezet analógiájára megkreált „terápiájáról” sok szó esik mostanában Kertész Imre Nobel-díja kapcsán, és e szavak zavarba ejtően át gondolatlanok. Babarczy Eszter nagy visszhangot kiváltó *Népszabadság*-beli írása a felejtés mellett tör lándzsát, vagyis a trauma feldolgozása mellett, amivel akár egyet is érthetnénk, de írása nem tesz különbséget aktív és passzív felejtés közt, ezért lényegében az elfojtást ajánlja, ez pedig – enyhén szólva – nem jó terápia. Kölcsönös megbékélés, őszinte megbocsátás nem lehet belőle, csak az újra feltörő traumatikus tudattartalmak által okozott kölcsönös ressentiment.) A regénynek ebben a pillanatában az aktív felejtés, vagyis az írás kezdődik el, ez a regény születésének pillanata. A regény majd’ mindegyik szereplője ugyanis jobb esetben egy vagy – rosszabb esetben – két egymással összebékíthetetlen történet fogságában van. Andriska (már felnőttként) és az olvasó megtudja az anyától, hogy az apa azért volt képtelen elkezdeni önálló életét feleségével, mert egy eskü kötötte, amelyet nagyanyjának tett kisgyermekkorában, hogy soha nem fogja elhagyni. Együttal egy másik hűség, egy másik eskü is kötötte, amelyet feleségének tett. Ez a két ember és így ez a két hűség nem békíthető ki egymással. „*De nagyanyám nem ijedt meg, megmondtam, ne vegyél el zsidó lányt, mert... Itt vége lett a világnak, a falak szinte beomlottak apám bömbölésétől, maga sose képes elhallgatni, ott termett nagyanyám mellett, emelte a kezét, gyilkos, sikította*

nagyanyám, kezét emelsz anyádra, de apám csak a tenyerét borította a szájára, hallgasson már, az istenért, hallgasson végre! Bandi, ne csináld, szólt közbe anyám, a kedvemért, ne...! Apám, olyan lassan, mintha ólomból volna a keze, elvette nagyanyám szájáról, láttam az arcán, hogy maga is meg-hökkent attól, amit tett..." (48.) (Kiemelés tőlem – V. GY.) Egy kieroszakolt emlékezés kényszerű tartja fogva, egy történet börtöne veszi körül az apát, és ezt a börtönt a nagymama építette. Azonban a nagymama sem tud szabadulni emlékeitől, ahogy a későbbiekből kiderül. A nagymama kalapjáról, amivel Andriska és szülei bohóckodnak, kiderül, hogy szintén egy történetet hordoz, a nagymama történetét. A nagymama váratlanul betoppan, és meglátja az illetéktelenek, a történetről mit sem tudók kezében a történetet őrző kalapot: „Nagyanyám megint meglepett, pofon helyett elsírta magát, szipogva elindult a szobája felé, és az ajtóból is csak apámhoz volt szava, szégyellhetnéd magad, te tudod, hogy én ezt a kalapot, mikor... hogy azon a pünkösdön, mikor szegény Aidácskám...” (81.) Ezen a ponton a metonímián, vagyis az esetleges érintkezésen alapuló azonosítások sora indul meg, amelyek teljes mértékben átszövik a nagymama világát, a történeteket egymáshoz érintik, és egy olyan hálót alkotnak meg, amely teljes mértékben foglyul ejti a nagymamát. A behelyettesítések, azonosítások közül az első a kalap és a történet érintkezése. „...én ezt a kalapot, mikor... hogy azon a pünkösdön, mikor szegény Aidácskám...” Ez a történet Majtényi Aidáról, a nagymama kutyájáról szól, amellyel a Tattersallban kutyakiállítást nyert, és elegáns körökben forgolódhatott, a kutyát pedig Andriska vér szerinti nagyapjáról, Majtényi doktorról nevezték el, aki otthagya a nagymamát és Bandit is. „...de nem volt nehéz elképzelnem, miféle érzések tolonghattak nagyanyámban, ha ránézett a kutyára, Nándor doktor urat láthatta maga előtt, tudja meg, a kutyámat neveztem el magáról, a kutyámat, ezzel nem lehetett betelni, ez maga volt a bosszú...” (82–83.) A kutyá és az orvos között is megtörténik az azonosítás. Majtényi doktor zsidó volt, mint ahogy az anya és az ő édesapja is. A nagyapapa ráadásul szintén doktor, míg a nagymama csak hat elemi végzett. Ez a következő azonosítás, ahol a metonimikus lánc, a történetek elburjánzása már elvezet a bosszúvágyhoz és az általánosításhoz, a nagymama a nagyapának akar törleszteni Majtényi Nándorért. A Tattersall, az a hely,

ahol a nagymama Aidával nyert, most az a hely, ahol az anyának az árja-párja törvény érvénytelenné válása miatt jelentkeznie kell. Ezzel a kör bezárult, a Tattersall mint érintkezési pont végképp összeláncolja a két eseményt. „Hogyne lett volna édes már pusztán elképzelni is, hogy a Fülöp lánynak pontosan ott kell jelentkeznie a szánalmas kis cókókjával, ott kell várakoznia, hogy mit döntenek felőle, kikkell és hova zárják össze, ahol ő, Majtényi Aida büszke tulajdonosaként egy verőfényes pünkösdű napon olyan boldog lehetett, akár arra is gondolhatott, hogy a Majtényi doktor egész fajtája kapja meg végre a magáét.” (82–83.) A metonímiák metaforákká válnak, a nagymama már nem esetlegesnek, hanem szükségszerűnek, nem érintkezésen, de hasonlóságon alapulónak véli a kapcsolódásokat. Így jöhetnek létre a problémátlannak tűnő cserék a nagypapa és Majtényi doktor közt és végül a legalattomosabb figura, az általánosítás figurája, a szinekdoché segítségével a behelyettesítés lehetősége Majtényi doktor és fajtája között. A retorika nem ártatlan jószág, segít projektálni a ressentiment-t, megfelelő, könnyen támadható alanyt keres a bosszúvágyon edződött gyűlöletnek. A nagymama történetei foglyaként dönt úgy, hogy az anyát kiűzi a lakásból a Tattersallba, később, a háború után azonban az erről a kísérletéről szóló történet tartalmazza egyedül sakkban őt is, akit Andriska mindannyiuknál erősebbnek képzelt. Amikor a nagypapa megtudja, hogy két lánya, az anya nővérei odavesztek a háborúban, a nagymama megint kísérletet tesz bosszúvágyának kielésére. „Hányszor kellett hallgatnom, hogy nincs Isten, nincs bizonyíték a létére, hát itt a bizonyíték, Zsiga! Az én gyerekek, Istennek hála, él, de hol vannak a maga lányai? Kifulladt, s egy másodpercre elhallgatott. Megdöbbenésemre anyám szólalt meg, halkán, de volt a hangjában valami ismeretlen keménység, tudnék erről mondani valamit, anyuka, ne akarja, hogy mondjak. Irén nagyanyám elszörnyedve tátogott, a szeme kidüldelt, ugye érti, mutter, figyelmeztette apám, és hirtelen megéreztem, hogy ami Irén nagyanyámat visszatartja a szokásos tombolástól, az nem lehet más, csak amire én is gondolok: az a délután, mikor egy bőrönddel a Tattersallba akarta küldeni anyámat, hát igen, Zsiga nagyapámnak ma eggyel kevesebb lánya lenne. Ha rajta múlik.” (110.) Ez az a titok, amit Andriskának is, aki szemtanúja volt az elüldözési kísérletnek, el kell felejtene. Azonban a nagymama hűségese is kettős hűséggé lesz, a fia csatlakozik a szoci-

áldemokrata mozgalomhoz. A fia kettős hűség számára is meghasonlással jár. Ezért is védi meg a templomban a szociáldemokrata mozgalmat, ezért borítja fel a mise – számára is alapvetően fontos – rendjét. Két egymással kibékíthetetlen történet szorításában él, akár a fia. Tulajdonképpen nem is a nagymama ejtette foglyul gyermekét, hanem az életet bénító történetek kötik mindkettejüket gúzsba. Andriska még egy utasítást kap arra, hogy felejtessen, a regény vége felé, mikor már sok történet birtokában van, méghozzá apjától. Az apa megígérteti vele, hogy mindent elfelejt, amit látott ezekből a történetekből. Ez a kérés azonban, hiába jó szándékú, nem más, mint a nagymama által kierőszakolt eskütétel megismétlése, csak nem az állandó emlékezés, hanem a felejtés, a passzív felejtés terhét rakja a gyermekre. A gyerek meg is fogadja a tanácsot, megkísérel felejtetni, mígnem újra előtörnek belőle az álom és az ébrenlét határán az elfojtott emlékek. Az emlékezés története dokumentumok, tárgyak keresésévé válik, az elbeszélő megkísérli, mint a CSERÉPTÖRÉS Bárán Jánosa, rekonstruálni múltját, de – Báránnal szemben – nem az emlékezést, hanem az emlékezve felejtést keresi, fel akarja fejteni a történetek szövetét. Neki van bátorsága egy értelmetlen és kikényszerített eskü megtörésére, kilép az ismétlések láncolatából, nem követi apját, emlékezik, hogy felejtessen. Először egy feszület kerül elő, amelynek az anya mondja el a történetét. Kiderül, hogy az anya, aki utolsó éveiben gondozta a nagymamát, sokkal többet tud a nagymama történeteiről és sokkal fogékonyabb rájuk, mint az apa, akitől inkább elvárnánk. („...szégyellhetnéd magad, te tudod, hogy ezt a kalapot, mikor...”) „Tudod, mi ez? Ez az a bizonyos, amire megeskette apádat! S mintha a történetet valaha is elkezdte volna, most úgy csinált, mintha folytatná.” (51.) A történet valóban már (mindig) el volt kezdve, a lezárulása óta el kellett felejtetni, most töredékes részeiből össze kell rakni, de mindig a történetek erőterében mozgunk. Az emlékezés után újra le kell bontani a történeteket, hogy aztán, mikor értelmetlenné váltak, megőrizhessük őket. A főszereplő (immár András) nyomozása során kiderül, hogy a nagymama által végrehajtott azonosítások milyen mértékben esetlegesek, hogy azonoság nem is létezik, hogy a történetek kizárólagossága megtörhető. A családi okmányok egy utolsó, az előbbiekkal ellentétben felszaba-

dító titkot rejtenek. Az egyik régi okmányon kibetűzhető gót írás szerint a Fülöpök szombatosok voltak, nem zsidók, csak később, a szombatosok üldözése miatt csatlakoztak a zsidó felekezethez. A nagymama családjáról pedig éppen az derül ki, hogy „*nagyanyám nagyapját Bernritter Józsefként jegyezték be a fia keresztlevelébe, a felkért keresztszülőket pedig Keller Miksának és Mózer Rózának hívták, no lám, mondtam meghökkentve, alighanem még egy családi legendánk van, amiről Irén nagyanyám éppúgy egy szót se szólt a fiának, ahogy nagyapám hallgatott anyám előtt a Pressburgerekről, vagyis csöppet sem lehetetlen, hogy a Bernritterek ugyanazt a pályát futották be százötven év alatt, amit a Pressburgerek, csak elmenekülő irányban, esetleg zsidókként jöttek be, aztán addig-addig házasodtak, míg rendes keresztény család lett belőlük, az eredetet pedig följalta az idő, hol van hát akkor a rettenetes különbség, ami Irén nagyanyámnak és Zsiga nagyapámnak lehetetlenné tette, hogy elviseljék egymást, bátran legendát cserélhettek volna...*” (148–149.)

Az azonosítások, téves identifikációk által szőtt háló felfeslik, a történetek helyet cserélhetnek, számtalan (és többé nem egyetlen helyes) azonosítást végre lehet hajtani, behelyettesíteni egymáséival saját történeteinket. Nem egy másik háló feszül így fel, nem kötelező, csak lehetőség a történetek helycseréje, ezért sem hat kimódoltnak a befejezés. A felejtésmunka eredményes volt. A felejtést pedig nevezhetjük akár megbocsátásnak is, mint Ricoeur is teszi. A megbocsátás tulajdonképpen a saját történeteink hálójából való szabadulás, amely lehetővé teszi, hogy ráhallgassunk mások történeteire, ahogy az anyuka teszi. „...egyszerűen nem akarta, hogy apád felesége legyek, legalábbis akkor azt hittem, semmi másról nincs szó, csakis erről, de most már kezdem azt gondolni, hogy – ha eszelősen is – egyszerűen csak féltette a fiát, és hát azok olyan idők voltak, eszelős idők.” (55.) András úgy véli, hogy az anyja csak revansvágyból gondozta a magatehetetlen nagymamát. „*Csak akkor rémlett fel a lehetősége, hogy valami másról is lehet szó, amikor ezt a bizonyos mondatot kiejtette a száján, hogy Irén nagyanyám talán a fiát féltette, vagyis lehetett mindannak az oka, amit átélünk, a szeretet is, nem feltétlenül az iránta táplált gyűlölet.*” (57.)

Amikor András a történetek káros hatalmának megtörését választja, anyja nyomdokában halad, a folytonosságot megtagadva teremti meg a folytonosságot. Az utolsó pár oldalon

felvonul a család teljes tablója a félálomban lévő Andris szeme előtt (a borítón lévő fényképmontázs alighanem ennek a jelenetnek az illusztrációja), a szövegben nem eldönthető, hogy a gyerek idézi fel a megígért felejtés előtt utoljára traumatikus emlékeit vagy a felnőtt az immár megszerzett és szétszerelt, majd újra összerakott emlékeket. A nagymamát kellett volna elsősorban elfelejtenie Andrisnak, ő azonban azzal, hogy felcserélhetővé tette a történeteket, azzal, hogy megszüntette kizárólagosságukat, lehetőséget teremtett arra, hogy mindegyik történetet megőrizze, az egymással kibékíthetetleneket is. Azért emlékezett, hogy felejtse, és azért felejtett, hogy emlékezni tudjon. Erre a hűségre vonatkozik a „holtomiglant” idéző, immár önként tett fogadalom, mely nem a jövőre, hanem a múltra (voltomig) irányul. A záró tagmondatokban (az egész tabló ugyanis egyetlen hosszú mondat) már egyértelműen felnőttperspektívájúvá válik az elbeszélés: „már messzi járnak, ...egyre kisebbek, de azért mind itt vannak a leeresztett szemhéjam alatt, és azt hiszem, itt is maradnak, voltomiglan”. (152.)

Ha igaz Schiller hipotézise az esztétikai nevelés lehetőségéről és Ricoeuré arról, hogy egy népet is el lehet küldeni pszichoanalízisre, akkor mindenkinek ajánlom ezt a legjobb lapjain megrendítően szép könyvet.

Vári György

DÖMDÖDÖM, AKAROM MONDANI: TRAPITI

Darvasi László: *Trapiti, avagy a nagy tökfőzelékháború*
Magvető, 2002. 306 oldal, 1990 Ft

„Nem lehet egy mesébe csak úgy berontani,
hogy kérem, itt vagyok, és helló.”

A magyar gyermekirodalom hű olvasói és avatott szakemberei több mint egy évtizede várnak egy olyan meseregényre, amelynek írója a műfaj legjobb hagyományait követve éppúgy figyelemre méltó tisztelettel és szeretettel fordul választott tárgyára, a mesék felé, mint a gye-

rekek és a mesét szerető felnőttek felé. Azaz egyiküket sem becsüli le: a mesét nem tartja ostoba csacskaságnak, amelyben bármi és bár-hogy megtörténhet, a gyereket nem tekinti hülyének, akit mese címszó alatt bármivel meg lehet etetni, s a felnőttel sem kacsint össze cin-kosan, hogy na ugye, milyen könnyű ez. Nem ironikusan, hanem a nagy várakozásba kissé belefáradva mondom: tulajdonképpen jó évtizedet tudhat maga mögött a kortárs magyar gyermekirodalom: Lázár Ervin, Csukás István, Janikovszky Éva, Szabó Magda és Békés Pál méltán klasszikussá emelkedett *meseregényei* után két újabb remekmű is született ebben az időszakban. Szijj Ferenc *SZUROMBEREK KIRÁLYFI* című regénye 2001-ben, Darvasi László: *TRAPITI, AVAGY A NAGY TÖKFŐZELÉKHÁBORÚ* című műve pedig egy évvel később, 2002-ben jelent meg.

Vajon mi kell ahhoz, hogy egy kortárs író meseírást adjon a fejé? Noha a meseírás sine qua nonjai közé nem feltétlenül sorolandó egy gyerek léte, írói vallomásokból, ajánlásokból és a meseszövegekben felbukkanó utalásokból tudhatjuk, hogy a legnagyobb inspirációt attól a gyerek(é)től kaphatja az író, aki egyszer csak nem elégszik meg a népmesék „boldogan éltek, míg meg nem haltak” világszemléletével, és valami „más mesét” kér magának. Vagy éppen a gyerek félrecsúszott mondatai, zseniális szóalkotásai és kiapadhatatlan fantáziájának termékei készítetik arra az író, hogy mesét kerakítsen a szinte készen kapott anyagból. Szijj és Darvasi gyermekei most értek abba a korba (és milyen jó, hogy végre odaértek!), amikor egy magára valamit adó apa a saját (írói) tapasztalatai alapján lát neki a mesélésnek.

A két új meseregény sok tekintetben különbözik a gyermekirodalom eddigi irányaitól, miközben erősen kapcsolódik is hozzájuk. A legszembeütőbb különbség a klasszikus értelemben vett hősök és ellenfelek, valamint a nagy célok és nagy tettek hiánya, amely abból a bizonytalanságból, elbizonytalanodásból fakad, amely lépten-nyomon elfogja a hősöket, ha tenniük kellene valamit. Ez az elbizonytalanodás még erősebben érvényesül abban az esetben, ha a hősnek egy népmeséből ismert séma szerint kellene cselekednie, például hármat kellene kívánnia, szolgálatba kéne állnia vagy varázsszökkel megfelelően bánnia, elrabolt leányt kiszabadítania, Nagymamát bekebeleznie. A fel nem ismert, rosszul értelme-

zett vagy tudatosan megtagadott helyzetből kerekedhet fergeteges helyzetkomikum (TRAPITI), de a cselekvésképtelenség tragikussá is színezheti a mese eredendő optimizmusát (SZUROMBEREK KIRÁLYFI). Szijj Ferenc abszurdba hajló meseregényéből például az derül ki, hogy a XXI. század mesehőseinek sem eligazodni, sem boldogulni nem olyan egyszerű abban a világban, amelyben élnek, holott néhány évtizeddel korábban teremtett mesekollégáiknak ez még könnyen ment. De már mesehősnek lenni sem kitüntetett létállapot többé, tulajdonképpen bárki azzá avanszálhat. Szijj hősei között van paradicsomkaró, árva paradicsom, kertkapu, káposztaházaspár, futórózsza, három nőnemű uborka, valamint kopasz nyakú tyúk. Ezek a hősök abban különböznek sikeresnek mondható elődeiktől, hogy mindig rossz helyen vannak, majdnem mindig rosszszor szólalnak meg, és inkább hátráltatják, mintsem segítik a főhőst, Szuromberek királyfit, aki szintén nem a tökéletes hős mintaképe immár. De még így is képes a maga módján, csöndesen, bizonytalankodva, olykor a különleges tudakoztatni és végigvezetni a művillámokkal, műmennydörgéssel, műesővel tarkított viszontagságok sorozatán, hogy végül megmentse Szizromka Mária királykisasszonyt a nem annyira gonosz, mint inkább diktatori ambíciókkal terhelt lidérckirály és a mókusfarkas mocskos kezétől és visszaszerezze tőlük a békadínó elloptott koronáját.

Darvasi meseregényében kétségkívül sokkal több a derű, noha az ő meséjében sem önbizalomtól és győzelemre termettségtől duzzadó hősök járnak-kelnek, de a vidámságra nemcsak ebből következően nincs okuk. Egy részük nem más, mint lélekvesztett, elvarázsolt mesehős, aki nem emlékszik semmire, legfőképpen arra, hogy ki is ő valójában, és miért került bele a történetbe. De nemcsak önmagukat nem tudják énként értelmezni, hanem egymást is nehezen ismerik fel. Bánatos Olivér például egy reggel jóleső szuszogást hall maga mellett az ágyban, s amikor kinyitja szemét, egy borzas kis manót lát maga mellett. Megdörzsöli a szemét, és azt mondja: „*Nahát, ez biztosan egy Trapiti!*” Ám megjijedvén saját fölismerésétől, rögtön hozzát teszi: „*De hiszen fogalmam sincsen, mi az, hogy Trapiti!*”

És így vannak ezzel a többiek is: az igazi Tra-

piti fölbukkanásáig Kavicsvár minden lakójának mást jelent ez a bizonyos trapiti szó. Van, aki a színes kacsatollal díszített kalapját, más a kislánykori szoknyácskáját érti rajta vagy egy bonyolult matematikai képletet. A trapiti pontos jelentése csak akkor válik nyilvánvalóvá, amikor Bánatos Olivér házában megjelenik a fent említett vörös és borzas hajú, szeplős kisfiú, félregombolt ingben, foltos nadrágban, és azt állítja magáról, hogy tud trapitizni. A trapitizésnél pedig – derül ki a regényből – nincs a világon fontosabb. Trapitizni az én olvasatomban annyit jelent, mint észrevenni, vigasztalni, segítséget kérni, életet menteni, bajból kikászálódni és – főképpen! – szabadnak lenni. Ha úgy adódik, a trapitizés nem más, mint csákóhajtogatás, csipcsipcsókázás vagy szerelmi vallomás. A meseregény legszebb mondata is a trapitizés szerelmi jelentésével kapcsolatos. Amikor Trapiti észreveszi Bánatos Olivér Virág Violának küldött szerelmes pillantását, így kiált föl: „*Látom, trapitizik a szíved, Olivér.*” Ebben a kontextusban idéződik meg Lázár Ervin leghíresebb szava, a dömdödöm, s nem nehéz észrevenni, hogy a Négy-szögletű Kerek Erdő lakóinak értékrendje is Kavicsvár lakóiban él tovább. Dömdödöm, akiről mindenki tudja, hogy csak annyit tud mondani, dömdödöm, remekül elboldogult abban a világban, ahol a szeretet, a szolidaritás és az egymásra figyelés volt a legfontosabb érték és az összetartó erő. És Trapitinek sincs oka az aggodalomra, őt is befogadja az a világ, amely ezekre az értékekre építi a maga világát. A dömdödöm és a trapiti jelentése egy harmadik mesehőst, A KIS HERCEG rókáját is eszünkbe juttathatja: annak, aki a szívével lát (a szívével trapitizik vagy dömdödömözik), nem okoz gondot a láthatatlan világból kiemelni azt, ami abban lényeges.

Darvasi László regényében minden megvan, ami egy jó meséhez kell: jó mesei helyszínek, lelassultságukban is érdekes szereplők, meglepetésekkel teli mesei fordulatok és néhány csoda. A mese a Kavicsváron őrzött bizurr-mizurr krónikák alapján rekonstruált bizurr-mizurr nép történelmével kezdődik. Persze a bizurr-mizurrok szomszédságában élt mindenféle más nép is: kalaposok, lyukas zoknisok, síró-rívók, verekedősök, horkolók, finnyáskodók, lopósok, örökké civakodók, de a bizurr-mizurrok azért kapnak az író részéről

megkülönböztetett figyelmet, mert valami titok lappang a történetükben. Darvasi született mesemondó: ha nem írná, hanem mondaná a történetet, talán még lélegzetet sem venne, miközben föltárja egy mesebeli nép mesebeli múltját a pusztán egy napig uralkodott Kétszázötvenharmadik Nagyságos Emiltől kezdve Első Legfontosabb Pityukán mint forradalmi királyon át az utolsó előtti királyig, Harmadik Alfréd Bökkelőiig, aki egyszer csak se szó, se beszéd eltűnt az esőben. A meseregény egyik rejtélye épp az, hogy hová tűnt és hol lehet Harmadik Alfréd Bökkelői király. A TRAPITI egyik mozgatórugója tehát a megoldatlan rejtélyek megfejtése: nyomozás eltűnt, valamint előkerült, de nem azonosított (identitás nélküli) meshősök után. Szíjj és Darvasi meseregénye nem tartozik a könnyű olvasmányok közé, mindkét könyv komoly szellemi erőfeszítést kíván a gyerek- s olykor még a felnőttolvasótól is. A SZUROMBEREK KIRÁLYFI-ban nehézséget okoz a mesei és a valóságos elemek nem mindig szerencsés keveredése, a tettek helyetti mellébeszélés, a hosszú kör- vagy a többszörösen alárendelt mondatok, a TRAPITI-ben pedig a szálak összekuszálódása, a bonyolult cselekményszövés nehezíti a történet menetének összekapcsolását.

Darvasi regényének másik mozgatórugója az ellenség készülődése Kavicsvár leigázására. Merthogy egy harmóniára épülő élettér még a mesében is szemet szúr valakinek, itt nevezetesen az ellenséges Főfőváros Főfőtanácsosának, aki lehetne akár az egyetlen népmesei hagyományokkal rendelkező gonosz meshős is, ha világuralmi törekvései nem volnának erősebbek gonoszágánál. Ő nemcsak a világ leghatalmasabb, legokosabb, legszebb és legerősebb ura akar lenni, hanem a „*legnagyobb kavaró*” is. Pedig tulajdonképpen nem más, mint egy szerencsétlen, szájalomra méltó figura, aki meghasonlott önmagával, és a jobbik énjét egy tükörbe zárta, hogy csak akkor nézzen farkaszemet vele, ha éppen úgy tartja kedve. Céljai eléréséhez azonban neki is varázseszközre van szüksége: a Szent Varázs Fakanál egyetlen kavarintással a mindent felejtésbe küldi a nemkívánatos szereplőket, akik öntudatlan bolyongásra és feltétlen engedelmisségre kárhoztatnak ezáltal a Nagyon Szigorúan Őrzött Területen.

A könyv szétdarabolt cselekményszálakból

álló szerkezete abból a szempontból is érdekes, hogy bár a hősök tisztában vannak a rejtélyek kibogozásának szükségességével és a leigázó háború veszélyével, látszólag mégsem tesznek semmit, pontosabban minden lényeges tettek a háttérben történik csupán. „*Nem történt semmi különös, hullt egy kis hó, és kellemes hideg volt. Senki sem került bajba, senkit sem ért szerencsétlenség. S hogy miért meséltük el ezt a napot? Hát azért, mert az ilyen napok vannak többen.*” (221.) „*Telt-múlt az idő, kitavaszkodott. Még mindig nem történt semmi.*” (246.) Epizódokat olvashatunk Kavicsvár mindennapjairól, ahol minden lelassul (ez volna talán a népmesei késléltetés Darvasi-féle formája?), tulajdonképpen meseszempontból kissé unalmassá is válik: a szerelmesek nem vallanak egymásnak szerelmet, Picike Ferike fölmászik a legmagasabb fára, és nem hajlandó lejönni onnan, Babéros Néró verseket ír, és elismerésre szomjaz, Holle mama szőnyegét ráz (no de nem akármilyet, beszélőt!) és tökfőzeléket főz (no de nem akármilyet, Nemzetközi Tökfőzelék Bizottság-díjasat!), a város tisztaságáért felelős Pepe testvérek összevesznek, lezajlik a Nagy Sálkereső Ünnep, melynek keretében Kavicsvár lakói sálal ajándékoznak egymásnak, ezt követi a Titkos Vágyak Ünnepe és a Nagy Hangosbemondó Ünnep. Kavicsvár lakói úgy élnek, mintha semmi sem veszélyeztetné életüket, szabadságukat, miközben Főfőváros alkalmazottai már ott vannak mindenütt, és mindent megszámolnak, rendszereznek, iktatnak, és egyre nyíltabban avatkoznak bele a városka életébe. A főfővárosiak úgy lepik el Kavicsvárat, mint Michael Ende szürke urai teszik a MOMO című meseregényben.

De mielőtt végleg elmerülnénk a kavicsvári életképekben, hirtelen történik valami, ami nemcsak megszakítja, hanem fel is gyorsítja a cselekmény menetét. Egy klasszikus népmesehős fellázad, és nem hajlandó többé a tőle elvárt sztereotip szerepnek megfelelni. Darvasi meseregényének csúcspontja s megkockáztatom: az egész magyar gyermekirodalom egyik kiemelkedő teljesítménye A NAGYMAMÁT NEM ESZI MEG A FARKAS! ÉS PIROSKÁT SE! című fejezet, amelyben a lelkileg összetört farkas bevallja, hogy utálja mindkét befalendő nőszemély ízét, és nem akarja őket többé magába tömködni. (Piroska és a farkas meseje itthon és külföldön egyaránt egyike a leghálásabb té-

máknak mind a meseírók, mind a meseértelmezők körében. Több tucat feldolgozása született eddig, de ilyen remekbe szabottal még nem találkoztam.) A helyzet- és jellemkomikum, a paródia és a sorstragédia, a szípkázó humor és a legkomolyabb beszédmód váltokozása olyan páratlanul izgalmas feszültséget terem, amly sokadszori (fel)olvasásra sem tompul. Darvasi könnyeden és mégis meggyőzően köt össze két egymástól olyan távol eső fogalmat, mint a nagymamazabáló mesebeli farkas és a nagyon is reális tökfőzelék. A siker nem marad el: ettől kezdve mindent elhiszünk neki.

A féktelen tobzódás oldalai után a történet felgyorsulva és pillanatnyi szünet (lassulás, késleltetés) nélkül halad a végkifejlet felé. Kiderül, hogy volt valaha a bizurr-mizurr népnek egy Szakács király nevezetű uralkodója, aki egy bibircsókos boszorkány segítségével föltalálta a felejtő főzetet, és a Mindent Felejtő Mesébe csalta a számára nemkívánatos mesehősöket. Így taszította le a trónjáról Alfréd Bökkelöki királyt is. A Mindent Felejtő Mesében a legszörnyűbb dolog történik meg az emberrel: semmi sem lesz többé fontos a számára. „*Ezért a Mindent Felejtő Mese egy kicsit olyan is, mint a halál*” – mondja Darvasi.

Kukta Gerozán mint Szakács király egyik kései leszármazottja rájön arra, hogy ükapja Varázsfakanalával a világ ura lehet, hiszen a Fakanál segítségével minden ellenálló személyt elküldhet a mindent felejtésbe. Amikor elérkezik Kavicsvár leigázásának napja, turistának álcázott főfővárosiak szállják meg a várost, és részletesen számba vesznek mindent, megszámlálnak, leltároznak, hogy „*véget vesznek az érzélgős kilengéseknek, a szentimentális szabálytalanságoknak, a felesleges érzéseknek*”. A végveszélybe került Kavicsvár lakói válaszul megalakítják a tökfőzelék szuperkommandót, és megkötik a tökfőzelék-szerződést, melynek lényege, hogy minden erejükkel és gondolatukkal egymást segítik. Ez azonban kevésnek bizonyul, s amikor már minden veszni látszik, és a főfővárosiak éppen szürkére kezdik festeni a várost, a kétségbeesés legmélyén Trapiti azt javasolja a csüggedt városlakóknak: *Trapitizünk!* És igaza van! Kiderül, hogy az elszürkítés, leigázás, leltárba vevés egyetlen hatásos elenszere, ha valamennyi városlakó azt teszi,

amihez a legnagyobb kedvet érez, vagy amit a legjobban szeret. Ezzel lehet zavarba hozni, megszegényíteni a pusztán a számok birodalmában otthonosan mozgó ellenfeleket, és elvenni önbizalmukat. A végső összecsapás Trapiti és Kukta Gerozán között zajlik, de Trapiti ellenfakanalával szemben a Varázsfakanál is tehetetlennek bizonyul. A népmesékben a varázsszerekeket mit sem érdekli a felhasználó morális énje, mindent megtesznek, bárki legyen is a gazdájuk. A Varázsfakanállal szemben Trapiti „trapiti-személyisége” arat győzelmet, jelezve, hogy a diktatúrával szemben a jószág is eredményes lehet. Az identitás-, hely-, emlék- és egymáskereséses krimi lezárásával végül mindenki az őt megillető helyre kerül.

Darvasi és Szijj esetében meg kell említeni még egy figyelemre méltó körülményt. Mindkét meseregény megtalálta a maga illusztrátort. A TRAPITI-t Németh György, a SZUROMBEREK KIRÁLYFI-t Roskó Gábor illusztrálta, s mindketten a legnagyobb odafigyeléssel helyezkedtek bele a mesék világába. Nagy bátorság manapság fekete-fehér illusztrációkkal mesekönyvet kiadni, pedig ezeknek az illusztrációknak legalább olyan fontos szerepük van a gyerekek életében, mint a jól megírt, didaxis nélküli meséknek.

Darvasi kitűnő meseregényt írt. Ez talán azért is sikerült neki, mert ő maga is nagyon komolyan veszi a mese műfaját. Trapiti meseelméleti fejtegetéseit az EGYIK MESÉBŐL A MÁSIKBA IS ÁT LEHET MENNI című fejezetben én amolyan ars poeticaként is olvastam: „*Trapitinek nem okoz különösebb gondot egy mese határának az átlépése. ...Minden mese egy birodalom. ...A mesék világa sokkal tágasabb és gazdagabb, mint az a világ, amelyben kitalálják őket. ...Én a mesékben otthon vagyok. ...Nem lehet egy mesébe csak úgy berontani, hogy kérem, itt vagyok, és helló. ...Én a lelkem mélyén tisztetem a meséket.*” (203–204.)

Az, aki ilyen tisztelettel tud beszélni a meséről, predestinálva van arra, hogy a legjobb meseírók között legyen a helye. Darvasi László a történet folytatását ígéri meseregénye utolsó mondatában. Ha sikerül megúsznia Szakács király felejtőfőzetét, és a folytatás írása közben is emlékezni fog imént idézett mondataira, ezt a helyet semmi nem fogja veszélyeztetni.

Boldizsár Ildikó

EGY KELETNÉMET PSZICHIÁTER VISSZAEMLEKEZÉSEI

*Friedrich Rudolf Groß: Jenseits des Limes.
40 Jahre Psychiater in der DDR (Túl a limesen.
40 évig pszichiáterként az NDK-ban)
Édition Balance, Psychiatrie-Verlag, Bonn, 1996.
239 oldal*

Ellentétben az igazságszolgáltatással, az ideológiával, az oktatásüggyel vagy akár a szépirodalommal, az Istenben megboldogult Német Demokratikus Köztársaság pszichiátriájának nem volt különösebben rossz vagy akár ambivalens híre. Másként, mint a hitleri rendszer, természetesen nem irtotta ki elmebetegek vagy csökkent szellemi képességűek tízezreit, nem tette őket mesterségesen terméketlenekké – eltérően a Szovjetuniótól, nem alkalmazta széles körben a politikai pszichiátriát, tehát az ellenzékiek elmebeteggé nyilvánítását és ennek megfelelő „gyógykezelését”. A keletnémet pszichiátia egyik-másik vonatkozása – például a csoport-pszichoterápiában vagy a szociál-pszichiátriában – nemzetközi figyelmet keltett, és Karl Leonhard személyében a keletnémet rendszernek akadt nemzetközi híré (még ha munkásságában vitatott) kapacitása is.

Érthető tehát, hogy a keletnémet rendszer összeomlása után az egészségügy, így az uralgó ideológiától leginkább érintett pszichiátia önvizsgálata (vagy vizsgálata) aránylag a háttérbe szorult. Pedig nyilván sok mindenkét érdekelt volna, milyen tendenciák uralták az NDK pszichiátriáját, milyen körülmények között kezelték a betegeket, miképpen dolgoztak az orvosok és nem utolsósorban: hogyan hatott az egykori kelet-közép-európai kommunista rendszerek egyik legkonzervatívabbjának politikája a pszichiátriára (és általában az egészségügyre). Az olvasó ezért érdeklődéssel a kezébe Friedrich Rudolf Groß, a neves, bár nemzetközileg nem nagyon ismert keletnémet pszichiáter visszaemlékezéseit.

Groß munkája műfajilag – még ha ez nem teljesen pontos meghatározás is – orvoslelkiirat. Az orvoslelkiirat népszerű, habár heterogén műfaj: heterogénné teszi a visszaemlékező személye és természetesen a kor, amelyben az orvos élt. Elvégre nem mindegy, hogy

a visszaemlékező az ötvenes évek elején a magyar vidéken volt pszichiáter főorvos, mint Benedek István, vagy a forradalom előtti Oroszországban gyakorló orvos, mint Verescsagin. Egyes visszaemlékezések, mint Sigmund Freudéi, elsőrendű orvostörténeti források. De kevésbé jelentős emlékiratok is érdeklik a művelt nagyközönséget, amely szívesen tekint a kuliszák mögé, akár vidéki körorvosról, akár világhírű orvosprofesszorról van szó. Magyarországon az utolsó évtizedekből Birtalan Győző, Farádi László, Magyar Imre és Zsebők Zoltán művei jutnak az eszünkbe. Az utolsó évtizedek legjelentősebb orvosi visszaemlékezése kétségtelenül Benedek István ARANYKETREC-e, az 1945 utáni korszak egyik sikerkönyve, amely a szabadság problémájának orvosi-szépirodalmi tárgyalásával tett szert maradandó népszerűsége.

Friedrich Rudolf Groß könyvében hangsúlyozza, hogy a pszichiátia elválaszthatatlan a társadalomtól, amelyben létezik, és tulajdonképpen a társadalom humanitásának a tükré. Ez elvontan ugyan igaz, de munkájából az derül ki, hogy a keletnémet pszichiátia jobb volt, mint a politikai rendszer, amely végső soron behatárolta mozgásterét, és meghatározta működését. A szakmaiság és a politikum ketősségből egyértelműen az előbbi kerül ki győztesen. Groß hosszasan ír saját pszichiáteri pályafutásáról, a keletnémet pszichiátia fejlődéséről vagy éppen stagnálásáról, a betegek gyógyításának lehetőségeiről vagy akadályairól. Ehhez képest szinte idegen testként hatnak a beiktatott rövidebb fejezetek Sztálin halálának, az 1953-as felkelésnek, a berlini fal felépítésének és a bezártságnak a hatásáról saját és az NDK-s lakosság személyes életére – de túlnyomórészt nem a pszichiátia lehetőségeire.

A betegeket pusztán őrizni kívánó és a gyógyításukra, társas beilleszkedésükre törekvő pszichiátia harca természetesen nem nélküli a politikai vonatkozásokat. A dolog azonban nem úgy áll, hogy a haladó keletnémet pszichiáterek újításokra törekedtek, míg a reakciós államhatalom szerette volna a dolgokat úgy hagyni, ahogy voltak. Groß is hangsúlyozza, hogy a hatalom képviselőinek egyike-másika is támogatta – nem utolsósorban saját beteg rokonaira, hozzátartozóira tekintettel – az újító tendenciákat.

Amellett ugyanez a harc – ha némileg más, nyíltabb és pluralistább körülmények között is – lejátszódott a demokratikus Nyugaton is. Großjoggal emeli ki, hogy az ötvenes évek elején még nem sok különbség volt a nyugati és a keleti pszichiátria között. A zsúfolt, óriási kórtermek, a kevés személyzet, a betegekkel való szorosabb érintkezés kerülése, a terápiás módszerek (például az elektrosokk) büntetés-ként alkalmazása, a fegyelmezés a gyógyítás helyett, a nagy elmegyógyintézetek fontos szerepe tipikus volt a Rajna-vidéken is, nemcsak Szászországban. A pszichiátriát forradalmasító új gyógyszerek, a neuroleptikumok bevezetésére, ha némi késéssel is, de a Német Demokratikus Köztársaságban is sor került.

Míndez azt a felfogást támasztja alá, hogy a két világrendszer, a kapitalizmus és a szovjet típusú társadalom létezése és együttélése idején az egészségügyben az igazi választóvonal nem a kétfajta társadalomszerveződés, hanem a fejlett és a fejletlen országok között húzódtott. Kelet- és Nyugat-Németország pszichiátriája (sőt egészségügye) sokkal jobban hasonlított egymásra, mint egyfelől a keletnémet és a vietnami (vagy akár szovjet) vagy másfelől a nyugatnémet és a hondurasi elmegyógyászat.

Idővel persze a különbségek fokozódtak, a keletnémet pszichiátria és egészségügy a legtöbb területen évekkel a nyugatnémet után kullogott. Kelet-Németországban igen magas volt az öngyilkossági arány, ami a rendszert a szuicidológiai statisztikák eltitkolására és a szuicidológia mint tudományág háttérbe szorítására készítette. Hébe-hóba új, másfajta kórképek is megjelentek, így például a berlini fal felépítése után egyfajta bezártsági szindróma (amelyek keletnémet megtárgyalása tabunak számított). És bár a pszichoanalízist Keleten is, Nyugaton is elnyomták, az NDK-s orvos, legalábbis a nyolcvanas évek második feléig, nem mehetett be egyszerűen a könyvesboltba, hogy megvásárolja Sigmund Freud műveit. (Igaz, másképpen – például könyvtárból, nyugati látogatók ajándékeként – aránylag könnyen hozzájuthatott.) Összességében azonban a különbségek – ellentétben a társadalmi lét más területeivel – inkább mennyiségiek, mint minőségiek voltak.

Sokáig kerültek Kelet-Németországban a *szociálpszichiátria* megjelölést is. A hivatalos álláspont ezzel mintegy tagadta, hogy az NDK-

ban összefüggés van a társadalmi problémák, feszültségek és a pszichiátriai kórképek megjelenési formája és gyakorisága között. A keletnémet ideológia ezzel a tagadással régi hagyományhoz csatlakozott. A XIX. században született meg a *szociálpatólógia*, amely a társadalmiság és a betegségek közötti összefüggéssel foglalkozott (például a Manchester-kapitalizmus lakászsúfoltsága és a gümőkór gyakorisága között).

Amikor a Szovjetunióban győzött a sztálinizmus, a „szocializmus” körülményei között hivatalosan tagadták, hogy efféle összefüggések fennállnak. Így lett a szociálpatólógiából *egészségügyi szervezéstán*. A szovjet és az NDK-beli fejlődés között az volt a különbség, hogy szociálpszichiátria valóban létezett Kelet-Németországban (míg valódi szociálpatólógia a Szovjetunióban évtizedekig nem), csak éppen nem volt szabad így hívni – hasonlóképpen, ahogyan szegénykutatás is létezett a Kádárkorszakban, de a *halmozottan hátrányos helyzetűek* kutatásának nevezték.

Felmerül a kérdés, hogy a világ egyik legfejlettebb, legelszigeteltőbb országában mennyire voltak izoláltak a pszichiáterek. Groß könyvéből kiderül, hogy viszonylagosan. Nyugatnémet pszichiáterekkel aránylag keveset jöhettek össze. Ezt pótolták és ellensúlyozták a kapcsolatok egymás között és kelet-közép-európai kollégákkal. Időnként nyugat-európai (nem német) elmegyógyászokkal is találkozhattak. Aránylag könnyen hozzájuthattak a német nyelvű, roppant terjedelmes és differenciált szakirodalomhoz – még a periférikus intézetekben is.

„*A perifériás helyzet Großschweidnitzben jelentősen kiszélesítette szellemi horizontunkat – írja Groß egy helyütt. (162.) – A szomszéd szocialista országokban levő partnereink felett is gyámkodtak ideológiailag, de nem szenvedtek olyan identitásvesztésben és olyan elszigeteltségben, mint mi, és nem utolsósorban kongresszusaiknak magasabb és nemzethözi volt a színvonala.*” Könyvéből azonban az tűnik ki, hogy az ideológiai gyámkodás a pszichiátriában az NDK-ban sem volt túlzottan erős.

A megoldás kulcsa valószínűleg a honeckeri jelszó volt „*a gazdaságpolitika és a szociálpolitika egységéről*” (amelynek persze akadtak ulbrichti előzményei is). A szabadsághiányt az NDK-ban az ötvenes évek tapasztalatai után nagyobb

darab kenyérrel és fejlettebb szociálpolitikával ellensúlyozták. Valószínű, hogy a pszichiátriai reformokat – akár még a freudi tanokkal való kacérkodás formájában is – ezért támogatta az illetékesek egy része még a legfelsőbb szinten is. *„Beszélgetőpartnereimet [a pártvezetők közül] vonzották reformtörekvéseink, mivel az egészségpolitika területén is az általánosan kitűzött haladást szolgálták, és ideológiai szőrszálhasogatásra ilyen gyakorlati orientációjú beszélgetéseken egyáltalán nem került sor.”* (171–172.)

Személyes magatartásában Großt a második világháború tapasztalatai után vallásos-humanista beállítottság jellemezte – még ha kórházigazgatóként kényszerűségből belépett is

a kommunista pártba –, óvatos reformernek számított, aki azonban alkalmazkodott a fennálló politikai körülményekhez. Egy-egy politikai vagy személyes fordulatra (például amikor nem engedték ki haldokló apjához Nyugat-Németországba) depresszióval reagált. Igyekezett nehéz körülmények között fenntartani az orvos politikai semlegességének álláspontját.

Stílusában Groß könyvét – ahogy Erich Wulff utószava megjegyzi – egyfajta *„kellemes avútság”* jellemzi. A visszaemlékezések palackpostának tekinthetők egy letűnt korszak kévébé ismert területéről.

Harmat Pál

SZÁSZ IMRE EMLÉKEZETE

„Imre mutatta, de Fazekas asztalán lopva magam is láttam egy másik felvételre pályázó költő, Lator László verseit.” Fodor András írta ezt 1947. július 11-én nevezetes naplójába, A KOLLÉGIUM-ba. Hogy kerültek az írásaim Szász Imre, az akkor már harmadéves, bár velem egyidős angol–magyar szakos kezébe, nem emlékszem. Mindenesetre akkortól, közelebből a kollégiumba való beköltözésem óta ismertem. Szerzetesi életmódot folytató filosz volt, naphosszat, éjszakahosszat ült, dolgozott a könyvtárban, házikábtan, hogy jó ruháit kímélje. De, legalábbis az én szememben, el is ütött a többiektől. Valahogy elegáns jelenség volt (a kollégisták általában meglehetősen lomposan, a kialvatlanságtól bedagadt szemmel jöttek-mentek-dolgoztak), s ezen mit sem rontott, hogy egyetlen szép zakója volt meg egy szalonnadrágja. Magas volt, karcsú, széles vállú, a ruhán át is látszott, hogy kisportolt, izmos fiú. Arcán egyszerre fénylett a testi és a szellemi szépség, angvalképű, mondta rá egy nő, aki egyébként hivatásszerűen értett a férfiakhoz. De az az angyalarc (én inkább arkangyalinak mondtam volna) nagyon is férfias volt. A mozgása meg csupa erő és lendület, amilyen egy atlétáé. Fodor Bandi Kaposvárról ismerte, egy gimnáziumba jártak. „Valahol Szász hatalmas melle toronylik”, így örökíti meg később Fodor, így látja egy iskolai kosárlabdameccs drámai forgatagában. Verset akkoriban Szász Imre is írt, olvastam is egyiket az *Újholdban*, máig emlékszem rá, betéve tudta Kormos Pista is: „Fogam alatt feszes alma harsan, / morcos arcán habos lé szalad, / mocorognak a diók is halkán, / átszakítják tömött héjukat.” Nem volt persze az a négystrófás vers remekmű, de megejtően ábrázolta a férfikor küszöbére érkezett kamaszt, aki úgy érzi, s erre rá is játszik egy kicsit, hogy most már magabiztosan, józanul járkal a világban. Olvastam, kéziratban, más verseit is, azokat már ő maga mutatta, bár igazán nem voltunk közeli barátságban. Azok már angolos versek voltak, ha nem tudtam volna, akkor is sejthettem, hogy írójuk már felfedezte (lázasan, ahogy ő írta valahol) Eliotot, Audent, Spendert, McNeice-t, Day Lewist, „szellemi latifundiumát”. Az egyik azt a pillanatot jelenítette meg, amikor Robinson kilép a sziget partjára, ajzott figyelemmel nézi a partra kicsapó-visszahúzódó hullámokat, a homok mintázatát. Boldogan, felszabadultan, de egyszersmind szorongva, keserűen is, minden ízével érezve az embertelen magányt. Szóval olyasmit írt meg, mint amit az imént idézett dalocskában, csak szárazabbban, személytelenebbül, bonyolultabban. Egzisztencializmus: egy jó évtized múlva ezt a bélyeget ragasztják majd az irodalompolitika helytartói első érett regénye kéziratára. Én meg hadd tegyem hozzá: mintha ebben a versben már ott volna az a részletekre érzékeny figyelem, amelyet én a prózájában annyira szeretek. Miért hagyta abba a versírást? Elbizonytalanodás, gátlás? Talán valami kisebbrendűségi érzés? Persze, a fordulat éve után ilyen *magánérdekű* írások amúgy sem jelenhettek volna meg. Vagy úgy érezte, alkalmasabb területe lehet a próza? Hanem a regényeiben én mégis ott érzem az elnyomott lírát. Dehogyan írt költői prózát! Inkább visszafogot-

tan, szárazon, angolszászosan fogalmazott, de legjobb pillanataiban a dísztelen felszínen átüt valami líra. Többnyire az emlékezet hívja elő. Van a MÉNESI ÚT-ban egy fejezet a kollégium és a hajdani kollégista, de mondhatnám azt is, hogy egy sajnálatosan kurta történelmi időszak *aranykorát* idézi fel benne. Micsoda ragyogás süt át az egyébként nagyon takarékos előadáson! Aki, mint én, csak távolabbról nézte Szász Imrét, azt hihette, sorsába eleve bele van írva a siker. Pályakezdése is ilyesmit ígért. A kollégium szétverését egy kicsit már kívülről nézhette. Ötödéves korában felvették a Franklin Kiadóba, lektornak, ahogy akkoriban mondták. Meglehet, neki is része volt benne, hogy én is fordíthattam ezt-azt a Franklinnak, kezdetben Fodor András meg Kormos István nevén, a magamén csak később, mikorra már megfakult rajtam a kollégiumból való kiebrudaltatásom bélyege. Onnan, ha jól tudom, egyenest a Szépirodalmi Könyvkiadóhoz került, s micsoda szerkesztők közé! Vas István, Juhász Ferenc, Kálnoky László, Réz Pál, Domokos Mátyás s még ki mindenki dolgozott abban a szerkesztőségben a korábban műszaki vezető, később igazgató Illés Endre keze alatt! És persze, úgy tetszik, kedvelték a nők is. Sztárja volt a kollégiumi (ritka) táncmulatságoknak. Nimbuszát az is növelte, hogy bejáratos volt Németh Lászlóékhoz, a legidősebb Németh lánynak, a szép Magdának udvarolt, lett is belőle, igaz, rövid életű, házasság. De már akkor is sejteni lehetett, hogy sokféle sikere sem hozott benne létre igazi belső egyensúlyt. Talán eleve benne volt a vidékről felkerültek riadalma is: angoltudása fogyatékos a magabiztos fővárosiakéhoz képest, egyéb ismereitei is hézagosak, helyt tud-e majd állni ebben a nyomasztóan igényes kistérsadalomban? Hallottam is egy-egy hihetetlen-váratlan összeomlásáról. Mindennek a lenyomata ott van a MÉNESI ÚT-ban. Az a regény nemcsak az Eötvös Collegium utolsó éveinek a hiteles krónikája. (Az is, folytatása Laczkó Géza KIRÁLYHÁGÓ-jának, annak az első nemzedék nagyjai, Kodály Zoltán, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Horváth János, Kuncz Aladár a szereplői, Sótér István FELLEGJÁRÁS-ának, annak Jékely Zoltán az egyik főalakja.) Szorongató korrajz is, hiszen a kollégium végnapjai kisebb-nagyobb történéseikkel az országosakra vullanak. De ha már ezzel az 1985-ben végre (mert sokáig nem kapott szabad utat, a diktatúra már érezhető koszlásalazulása kellett hozzá) megjelentetett regénnyel így előreszaladtam Szász Imre történetében, hozzáfűzök, ahogy a tárgyhoz, a környezethez illik, néhány lábjegyzetet. Találkoztam én Szász Imrével a kollégiumi évek után is, korábban Sárközi Mártánál, ahol a *Válasz* egykori munkatársaival, volt kollégistákkal, Fodor Andrással, Domokos Mátyással, Fazekas Lászlóval, Major Jenővel, Gyapay Gáborral együtt ő is fel-felbukkant, később, mikor Körmenről visszakérültem a fővárosba, az Európa Könyvkiadóhoz, a New York-házban, egyszer-egyszer másutt is, társaságban, de igazán közel akkor kerültünk egymáshoz, mikor anyagot gyűjtött a MÉNESI ÚT-hoz. Úgy tudom, máskor is filozófusmódszerrel dolgozott, szociográfiai könyvéhez, az EZ ELMENT VADÁSZNI-hoz bizonyosan *cédulázott*, de még az olyan könnyebb fajsúlyú munkájához is, mint a SAHRIÁR ÉJSZAKÁI, talán utolsó regényéhez, Az EMLÉKEZÉS TAVÁ-hoz is, honnan tudta volna különben a szoboröntést olyan szakszerűen leírni? Szóval én is magnóra mondtam kollégiumi emlékei-

met, a magam szemszögéből a magam tapasztalatait, válaszoltam, ha, mindig célszerűen, közbekérdezett. Nem csak engem, másokat is, sokakat, módszeresen kifaggatott. (Első- vagy másodéves korában, ha jól emlékszem, Major Jenő irányításával, egy kollégistacsapat, benne Szász is, az Őrségben csinált szociográfiát, ott tanulhatta meg, és persze a kollégiumi filozsmunkában is, a szakszerű anyaggyűjtést.) Azt meg én tanulhattam meg tőle, hogy bánik a nyersanyaggal. A regényben hol szinte azon nyersen, alig átrendezve, hol jócskán átformálva, a maga szándékaihoz vagy a regény készítetéseihez igazítva láttam viszont, amit elbeszéltem. Volt olyan is, hogy egy-egy jelenetet, helyzetet kölcsönkért, beleépítette Forrai Ádám, a maga alakmása történetébe. Vagy a GYERTEK ESTE KILENCRE: van abban egy hideglelés drámai betétecske, egy talán tragikus, talán komikus öngyilkossági kísérlet. Majdnem valóságos eset, majdnem így történt meg nálunk, az én harmincadik születésnapomon, csak a félig képzeletbeli társaság félrészeg reflexióit tette hozzá, hogy a maga megírt világához hasonítsa. Ezt mindig is szerettem Szász Imre regényeiben: a valóságdarabokat, a pontos, fogható részleteket, a nyelv cseppet sem általános jegyeit, mondjuk, a hatvanas évek sokunknak ismerős értelmiségi szlengjét, a cinkos szófacsarásokat, az államosított köznyelv helyükből kimozdított, kicsúfolt, fonákjukra fordított közhelyeit. Ez a harminc-negyven éves korára már sokat tapasztalt, megoldhatatlan magán- és közhelyzetekben vergődő, kiábrándult kisközösség, mérnökök, vegyészek, igazi vagy csak félig művészek társasága forgolódik, vergődik Szász Imre regényeiben. A GYERTEK ESTE KILENCRE, mi tagadás, töményen árasztotta a rossz közérzetet. Hát persze, hiszen 1958-ban íródott. Ezért aztán kerek tíz évig kellett a szerzőnek várnia, hogy végre kiadják. A *Népszabadság* 1970. február 26-i számában megjelent kritika elismerően nyugtázza: „*Sajnálhatjuk, hogy a fogékony, jó stílusú, korszerű író – oly keveset ír.*” De miért is írt olyan keveset? „*Az írásösztön nálam teljes mértékben megbénult. Végül is, ha visszagondoltam az első regényemre, az – azt hiszem, nagyon jó történelmi munka volt, a mester, Móricz Zsigmond kezét fogva, jól is volt megcsinálva, de nem én voltam. Ez a regény már én voltam, de teljes bizonytalanságban. Nem tudtam, hogy érek-e valamit*”, emlékezett vissza később Szász Imre a GYERTEK ESTE KILENCRE hányatott történetére. Kudarc volt? Igen, ha úgy tetszik, katartikus, ha úgy tetszik, jóváírt kudarc, de mégiscsak kudarc. Pedig milyen könnyű volt az indulása! Azt a bizonyos történelmi regényt (ez a műfaj volt akkoriban a legjárhatóbb terep, a kuruckorról nem kellett hazudni), a SZÓL A SÍP-ot huszonöt éves korában írta, szokatlanul fiatalon. 1954-ben József Attila-díjat kapott érte. Igaz, abból is majdnem botrány lett. Úgy hírlott, visszautasította a díjat. De ő, szerényen, utóbb így magyarázta: „*Nagyon szép volna, ha azt memém mondani, hogy ez valami hősiesség kiállítás volt.*” De nem az volt, hanem „*valamilyen gyermeket hiúság... Nyegleség volt, nem politikai hősiesség*”. (Merthogy a díjnak csak a III. fokozatát kapta.) Lehetett volna belőle baj, derékba törhetett volna egész (olyan bajosan bontakozó) írópályája, de ezúttal a szerencse volt erősebb. Lehet, hogy ha a szerencse kitartóan mellé szegődik, nagyobb, egyenletesebb életművet hagyott volna maga után. A nyolcvanas évek vége felé már szabad volt előtte a pálya. De akkor már hatvanadik éve felé

járt. A MÉNESI ÚT írása közben össze-összejártunk, néha, váratlanul, fel-fel-hívott, hosszú beszélgetésekre. Mindig éreztem benne az egyensúlyhiányt. Sorsából, alkatából következett? Nem egészen misztikus magyarázat volna. Ismertem depresszióját, kedélybetegsége alól fel-feltörő jókedvét. Jó volt hallani váratlan röhögéseit s rossz, el-elakadó, összecsiszó szavait, törött mondatait. Egyszerre érzett benne az élni akarás meg az élni akarás feladása. Tudtam a betegségeiről, s tudtam: nem akar orvoshoz menni. Talán félt, és félelmében pusztította magát. Jó, hogy volt, aki mégiscsak tartotta benne a lelket.

Lator László

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

A HOLMI az alábbi könyvesboltokban kapható

Budapesten:

- Atlantisz Könyvsziget, *V., Piarista köz 1.*
Bartók Béla Könyvesbolt, *XI., Bartók Béla út 25.*
Cartafilus Kft., *XIII., Visegrádi utca 5/B*
ELTE Filozófia Tanszék, *V., Piarista köz 1.*
Írók Boltja, *VI., Andrássy út 45.*
Láng Téka, *XIII., Pozsonyi út 5.*
Magyar Rádió – Pagoda, *VIII., Bródy Sándor utca 5–7.*
Magyar Televízió – Aula, *V., Szabadság tér 17.*
Múzeum Könyvesbolt, *V., Múzeum körút 39.*
Múcsarnok, *XIV., Dózsa György út 37.*
ODEON ART VIDEO, *XIII., Hollán Ernő utca 7.*
Osiris Könyvesbolt, *V., Veres Pálné utca 4–6.*
Pont Könyvesbolt, *V., Mérleg utca 6–8.*
Stúdium Könyvesbolt, *V., Váci utca 22.*
Sziget-bolt, *V., Váci utca 76.*
Sziget Rehabilitációs Szövetkezet, *VII., Murányi utca 21.*
Universum, Kossuth Klub, *VIII., Múzeum utca 7.*

Vidéken:

- Corvina Kiadó, Licium Könyvesbolt, *Debrecen, Kálvin tér 2/C*
JATE könyvtár, *Szeged, Petőfi sugárút 30–34.*
Sík Sándor Könyvesbolt, *Szeged, Oskola utca 27.*
Sziget Egyetemi Könyvesbolt, *Debrecen, Egyetem tér 1.*